M. Smiljanić
slušač Vis. pedag. škole
Zagreb

IZVORI

ZA

HRVATSKU POVIJEST

PRIREDIO

DR STJEPAN SRKULJ

PROFESOR DONJOGRADSKE GIMNAZIJE ZAGREBAČKE

ZAGREB 1910.

TISKARA HRVATSKE STRANKE PRAVA D. D.

NAKLADA PIŠČEVA

M. Smiljanić
slušač Viš. pedag. škole
Zagreb

IZVORI

ZA

HRVATSKU POVIJEST

PRIREDIO

DR STJEPAN SRKULJ

PROFESOR DONJOGRADSKE GIMNAZIJE ZAGREBAČKE

ZAGREB 1910.

TISKARA HRVATSKE STRANKE PRAVA D. D.

NAKLADA PIŠČEVA

„Izvori za hrvatsku povijest“ imaju u prvom redu olakšati učenje hrvatske povijesti, imaju u mladeži, uzdanici našoj, pobuditi interes i ljubav k domovini, imaju je napuniti ponosom radi prošlosti naroda njezina, koji joj je tolike velikane dao, što su mu slavu širom svijeta raznijeli pa zemlju očuvali i namrli, potičući je na rad i budeći u njoj nadu u sretnu budućnost hrvatske nam domovine.

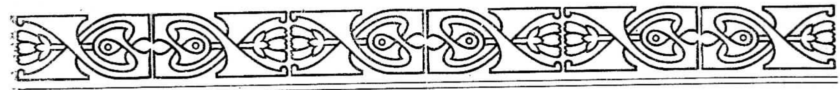
U drugom redu imaju „Izvori za hrvatsku povijest“ služiti svakomu Hrvatu, koji samo malo prati naš javni život, kao priručna knjiga (vade mecum) za glavne događaje hrvatske prošlosti i za poznavanje glavnih točaka naših pravâ. Da ne pominjem austro-ugarske nagodbe, krunidbene prisege, zakonskoga čl. 42. od god. 1861., listopadske diplome, veljačkoga patenta, sudbonosnih zakona od god. 1790/1. i t. d., koliko nas ima, koji ne poznamo ni glavnih točaka hrvatsko-ugarske nagodbe, na kojoj se osniva cijeli naš sadašnji državnopravni položaj.

Ali nijesu priopćeni samo članci državno-pravne naravi, ima izvadaka iz raznih pisaca, koji nam rišu glavne momente naše prošlosti. Ćirilski izvori hrvatski, kao što i glagolski, priopćeni su latinicom. Nepoznate riječi nalaze se pod crtom, gdjegdje i cijele rečenice, da ne bude zapreke razumijevanju.

Napokon lijepa hvala kolegi Racu, koji je sva štiva pomno pregledao, a napose našemu vrlomu historičaru Vjekoslavu Klaiću, čija mi je prebogata riznica znanja i iskustva dala pobude za neke patriotske članke, i koji mi je dopustio, da iz radova njegovih po volji crpem.

U ZAGREBU početkom prosinca 1910.

Dr. S. S.

1.

Dolazak Hrvata na Balkan.

Konstantin Porfirogenet, De administrando imperio.*)

Hrvati stanovahu tada onkraj Bagibareje,[1]) gdje su sada Bijeli Hrvati. Jedan se rod Hrvata odijeli od njih t. j. petero braće Klukas, Lobel, Kosenjec, Muhlo i Hrvat i dvije sestre Tuga i Buga, te dođoše zajedno s narodom svojim u Dalmaciju i nađu Avare[2]) u toj zemlji. Pa neko su vrijeme među sobom ratovali, ali Hrvati nadjačaju i nešto Avara unište, druge pak prisile na pokornost. Odsad su Hrvati zavladali tom zemljom. Još i sada ima u Hrvatskoj tragova Avarima, i na njima se vidi da su Avari. Ostali Hrvati ostadoše kraj Franačke pa se i sada zovu Bjelohrvati t. j. Bijeli Hrvati, a imaju svoga vladara. Pokoravaju se Otonu Velikomu,[3]) kralju franačkomu i saskomu, i nijesu kršteni, a žive u slozi i prijateljstvu s Turcima.[4]) Od Hrvata, koji su došli u Dalmaciju, odijeli se jedan dio i zagospoduje Ilirikom i Panonijom. A imali su i oni svoga rođenoga vladara, koji je slao ljude k hrvatskomu vladaru radi prijateljstva.

Hrvati, što sada nastavaju krajeve Dalmacije, izvode svoje koljeno od nekrštenih Hrvata, koji se također Bijeli zovu. Oni nastavaju onkraj Turske[5]) a blizu Franačke, a susjedi su Sla-

---

*) Grčki car Konstantin Porfirogenet (912.—959.) napisao je za sina i nasljednika svoga Romana djelo, poznato pod latinskim imenom „De administrando imperio“ (o upravi države); u njem ga upoznaje s onim narodima, koji su se blizu carstva grčkoga nastanili, jer će mu to biti za njegovo vladanje od prijeke potrebe.— [1]) Bavarska. — [2]) Oko god. 568. vladaju Ugarskom. — [3]) Njemački kralj od g. 936.—973. — [4]) Madžari. — [5]) Madžarske.

venima, nekrštenim Srbima. A ime Hrvati znači u slavenskom govoru one, koji imadu mnogo zemlje. Ti se Hrvati utekoše rimskomu caru Herakliju,[6]) prije nego su se istomu caru Herakliju zatekli Srbi, u vrijeme, kad su Avari digli vojsku i odanle protjerali Romane, što ih je car Dioklecijan doveo od Rima i ondje naselio. Zato se i zovu Romani, jer su se onamo od Rima nastanili u tim zemljama t. j. današnjoj Hrvatskoj i Srbiji. A kad su te Romane u vrijeme rimskoga cara Heraklija Avari protjerali, opuste ti krajevi. Po nalogu cara Heraklija zavojšte isti Hrvati na Avare i protjeraju ih odavde; na zapovijed cara Heraklija udome se u toj zemlji avarskoj, u kojoj i sada prebivaju. Ti su Hrvati u to vrijeme imali za vladara oca Porgina.

Car Heraklije dobije preko poslanika svećenike iz Rima; između njih namjesti nadbiskupa, biskupa, svećenike i đakone te pokrsti Hrvate. U ono je vrijeme bio poglavicom Hrvata Porga.

Cijela je ova zemlja, u kojoj su se Hrvati udomili, od početka bila pod vlašću rimskoga cara; zato se i dodanas sačuvala u zemlji Hrvata, u gradu Saloni, oko Aspalata[7]) palača i konjsko trkalište cara Dioklecijana.

Ti Hrvati, što su pokršteni, ne vole ratovati u tuđini izvan granica svoje zemlje a to zato, što su od rimskoga pape, koji je pod rimskim carem Heraklijem poslao k njima svećenike i pokrstio ih, dobili neko proroštvo i obećanje. Ti su Hrvati naime poslije pokrštenja sklopili posebne pismene ugovore, svetomu se Petru apostolu tvrdom, stalnom vjerom zavjerili, da ne će nikada u tuđe zemlje oružani provaljivati, nego će radije u miru živjeti sa svima, koji ushtiju. Zato dobiše od rimskoga pape takovo obećanje, da će, ako drugi narodi na zemlju samih Hrvata navale i s njima se zarate, u ratu biti uz Hrvate Bog i pomagati im, a pobjedu će im pribaviti učenik Kristov Petar.

Velika Hrvatska, koja se zove i Bijela, do dana današnjega je nepokrštena, kao što i susjedni joj Srbi. Konjaništva, a isto tako i pješadije imadu manje negoli pokrštena Hrvatska, jer su češće na udaru Francima, Turcima i Pečenezima. A nemaju

[6]) Istočno-rimski ili bizantski car Heraklije od god. 610.—641. — [7]) Spljet.

ni sagena,[8]) ni kondura [9]) a ni trgovačkih lađa, jer nigdje nema mora. Ta odanle do mora ima 30 dana hoda. A more, do kojega imadu 30 dana hoda, jest ono, koje zovu »Tamno more«.[10])

2.

Ljudevit Posavski.

Annales regni Francorum.*)

God. 818. U Heristalu[1]) bijahu i poslanici drugih naroda i to Bodrica i Borne, kneza gačanskoga,[2]) i poslanici Timočana,[3]) koji su netom otpali od saveza s Bugarima i pridružili se našoj državi. Bijahu i poslanici Ljudevita, kneza donje Panonije, koji je radio o prevratu i htio radi okrutnosti i obijesti tužiti Kodolaha, grofa i upravnika Furlanske marke. Saslušavši ih ondje i otpustivši ih otide car[4]) u Achen, da tu prezimi.

God. 819. Po drugi put se držao sabor u Ingelheimu[5]) mjeseca srpnja, i vratila se vojska, koja je iz Italije poradi bune Ljudevitove bila u Panoniju poslana i koja je, ne opravivši gotovo ništa, nesretno vojevala. I Ljudevit uzoholivši se pošalje poslanike caru, kao da moli mir, a iznosio je neke uvjete i obećavao mu, da će, ako ih prihvati, činiti ono, što će mu on narediti. A kad ih car ne htjede prihvatiti, već mu je preko svojih poslanika druge iznosio, pomisli, da je najbolje, da ustraje u započetoj nevjeri; i pošalje na sve strane poslanike i uznastoji, da za rat pridobije susjedne narode. I Timočane, koji su se odmetnuli od Bugara i htjeli doći pod cara i njegovoj se vlasti podvrći, pridobije, samo da ne bi to uradili; i lažnim ih nago-

[8]) Duguljata lađa s dva reda veslača, kojih je na svakoj bilo 100. — [9]) Veće su kondure imale negdje po 80 veslača a manje po 60; svih je veslača moglo biti oko 15.000 a mornara neko 5000, dakle svega jedno 20.000 ljudi. — [10]) Baltijsko more.

*) „Anali kraljevstva franačkoga“ obuhvataju vrijeme od g. 741.—829. [1]) Kod Lütticha. — [2]) Oko Gacke. — [3]) Oko Timoka. — [4]) Ljudevit Pobožni od g. 814.—840. — [5]) Blizu Mainza.

varanjem premami, te su se oni okanili onoga, što su smjerali uraditi, pa prihvatili i pomagali nevjeru njegovu.

Pošto se vojska iz Panonije povratila, popadne groznica friaulskoga vojvodu Kodolaha, i on umre u samoj krajini svojoj. Njega naslijedi Balderih; on krene u onaj kraj Karantanije, koji je pripadao njegovoj vlasti; tu se namjeri na vojsku Ljudevitovu. S malenom četom navali na njega, gdje je uz Dravu išao,ubije više ih, njega natjera u bijeg i otjera iz one pokrajine. A dalmatinski knez Borna dočeka Ljudevita, kad je na nj s velikom vojskom išao, na rijeci Kupi; u prvom ga sukobu iznevjere Gačani, ali ga obrani tjelesna straža, te iznese živu glavu. U tom boju pade Dragomuž, tast Ljudevitov, koji je na početku odmetništva ostavio zeta svoga i sjedinio se s Bornom. Kak su se Gačani vratili kući, pokori ih Borna nanovo.

God. 820. Mjeseca siječnja držao se u Achenu sabor, gdje se o odmetništvu Ljudevitovu vijećalo i odredilo, da se najedamput tri vojske s tri strane pošalju, neka mu pustoše zemlju i ukrote drzovitost njegovu. I Borna je isprva preko poslanika svojih savjetovao, a zatim je sam glavom došao onamo i rekao, što mu se čini, da treba učiniti.

Kad je zima prošla pa trava porasla i davala krmu konjma, pođu one tri vojske na Ljudevita. Jedna od njih krene iz Italije preko Noričkih Alpa, druga pokrajinom Karantanijom, treća Bavarskom i gornjom Panonijom. Dvije vojske, t. j. desna i lijeva, odmicale su sporije, jer je jednoj stala na put četa neprijateljska i priječila joj prijelaz, a drugu je ustavljao dalek put i rijeka Drava, koju je trebalo prijeći. Srednju pak, koja je prolazila Karantanijom, posluži bolja sreća, premda su joj se na tri mjesta ljudi oprli; triput je neprijatelja svladala pa i Dravu prešla i brzo stigla na određeno mjesto. Protiv toga ne učini Ljudevit ništa, nego se on sa svojima samo držao u tvrdom gradu, što ga bješe na strmom brdu podigao; veli se, da nije ni sam vodio nikakova pregovora s njima o ratu ni o miru, a ni preko svojih poslanika. Kad su se vojske sjedinile, pustošile su gotovo cio kraj ognjem i mačem, te se bez ikakoga teškog gubitka vrate kući. Ona pak vojska, koja je pošla gornjom Panonijom, teško je stradala na prijelazu preko Drave od griže, u kraju nezdravu i močvarnu; i dobrani dio pogibe od te bolesti.

Te su se tri vojske sakupile iz Saske, istočne Franačke, Alemanije pa iz Bavarske i iz Italije. Na povratku se predadu Balderihu Kranjci, koji stanuju oko rijeke Save i koji su susjedi Friaulu. To isto urade i oni Korutanci, koji su se od nas odmetnuli i prešli k Ljudevitu.

God. 821. Sabor se sastao mjeseca veljače u Achenu, i tu se raspravljalo o ratu s Ljudevitom; odrede tri vojske, koje će idućega ljeta nevjernicima za odmazdu pustošiti polja.

Međutim umre knez dalmatinski i liburnijski Borna, a naslijedi ga uz privolju carevu a na molbu naroda nećak njegov L a d i s l a v.

Sredinom mjeseca listopada sastane se državni sabor u Diedenhofenu.[6]) I dođe mnogo naroda franačkoga . . . . A bili su na istom saboru i grofovi, koji su iz Panonije stigli opustošivši svu koliku zemlju odmetnika i pristalica Ljudevitovih; a kako im se ne pruži nikakova prilika za boj, vrate se kući.

God. 822. Odaslana bi vojska iz Italije, da svrši rat s Ljudevitom. Čim je ona stigla, ostavi Ljudevit grad Sisak i umakne k Srbima; za taj se narod kaže da zaprema velik dio Dalmacije. On ubi na prijevaru jednoga od onih knezova, koji ga je primio, i spravi pod svoju vlast državu njegovu. Pošalje ipak svoje poslanike carevoj vojsci i obeća, da će glavom doći.

God. 823. Mjeseca svibnja sastane se državni sabor (u Frankfurtu) . . . . Kad se svršio i kad su se velikaši rastali, a car već odlučio odande poći, stiže mu glas o smrti Ljudevitovoj, da ga je Ljudemišl, ujak kneza Borne, na prijevaru ubio, kad je ostavio Srbiju pa k njemu u Dalmaciju došao i u njega neko vrijeme boravio.

[6]) Na Mozeli na sjeveru od Metza.

3.

Povelja i darovnica Trpimira, kneza hrvatskoga, podijeljena spljetskoj crkvi g. 852.

Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia.*)

U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Za vladanja vrlo pobožnoga Lotara[1]), kralja franačkoga, u Italiji, indikcije 15.[2]), 4. ožujka. Dok u duhu gledamo i rukom vjere svoje dokučujemo, da je odiskona na svijetu sve, što je s vremenom nastalo, bilo pa prošlo, a naizmjence jedno da za drugim dolazi, ne možemo tjelesnim sjetilima ništa drugo vidjeti ni čuti nego ono, što nam se predočuje i što glas iz spisa oku otvora. Potom sam se ja, grješnik Trpimir, knez hrvatski, s pomoću Božjom, ne znajući posljednjega dana ni časa, što ga čovjek ne zna, silno zabrinut za spas duše svoje, posavjetovao sa svim svojim županima, podigao samostan i ondje smjestio družbu samostanaca, da me po njihovim revnim molitvama također moja česta molitva pred Bogom oprosti grijeha; a u nju je duša moja uplela i to, da će crkvi samostanskoj dobaviti i neke potrebne stvari. Ali budući da nijesam imao, čim da od srebra dam načiniti suđe, uzajmio mi je Petar, nadbiskup solinske crkve i moj mili kum, jedanaest funti srebra. Zato vesela srca odlučih da mu nešta dâm, a rekoh mu: »Ne ću ništa uskratiti Vašoj ljubaznosti«. Nato on odgovori: »Gospodine i kume, prije svega želim, da bi se sve ono, što sam za svoj novac kupio, ili što je nepokretnoga ili pokretnoga imutka svetoj materi crkvi, t. j. Lazanima i Tugarima, zajedno sa slugama i sluškinjama Stepom, Zagolom i Goretinom darovano, u nazočnosti Vaše svjetlosti poveljom svetoj crkvi

*) Documenta (izdala ih je Jugoslavenska akademija — Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, VII.) sadržaju sve izvore (ljetopise i spomenike) za povijest Hrvata do god. 1102., koliko su u ono vrijeme bili poznati.

[1]) Od god. 840.—855. — [2]) Indikcije su skup od 15 godina; počinju se brojiti od god. 3. pr. Is., a dobiju se, ako se našoj godini doda 3 pa to podijeli sa 15; ostatak je indikcija. Izađe li dioba bez ostatka, indikcija je 15. Dakle 852 + 3 = 855; 855 : 15 = 57, ostatak = 0, indikcija je 15.

solinskoj predalo kao svojina zauvijek; zatim želim, da biste na korist matere crkve, koja je prvostolna sve do obala dunavskih i gotovo po cijeloj državi hrvatskoj, i za spas duše Vašę, Vašega roda i vjernika Vaših podijelili zaradi pozajmljenoga srebra crkvi sv. Đurđa u mjestu, koje se zove Putalj, sav posjed, što ga ima, pa i sluge i sluškinje, čime je ona, kad se posvetila, za kneza Mislava a od samoga pomenutog kneza bila bogato nadarena, i da biste to potvrdili isto onako (kao Mislav). Živo molimo, da ovu darovnicu potvrdite«. Po želji i volji njegovoj dadosmo i obećasmo i odredismo sada po našoj odluci, da se napiše povlastica za ono, što će s pravom ostati (crkvi) i to tako, da će kupljene zemlje unutar granica na pomenutim mjestima kao dar zauvijek imati pomenuta već sveta crkva, a nitko da u to ne dira. Napokon pomenutoj crkvi od srca poklanjamo kneževsko zemljište od istoka do zapada, od stijene do mora, a međa neka je na obje strane[3]) kamenje, što je dlijetom označeno; a unutar tih međa nema ničijega zemljišta. I to iznosimo i potvrđujemo na uveličanje svete crkve solinske. Nadalje određujemo, neka se svake godine od svega, čim rodi zemljište našega dvorca, što se zove Klis, daje desetina pomenutoj crkvi; a tu je desetinu već naš prethodnik Mislav počeo davati. A ako netko od onoga, što je sprijed pomenuto — a to smo Bogom nadahnuti i ljubavlju k svetima raspaljeni nabožna srca poklonili, dali i unapredak stalnim i nepovredljivim proglasili za crkvu sv. mučenika Dujma, Anastasija, Kuzme i Damjana, — ako se tko to usudi oplijeniti ili oteti ili silom se tomu protiviti, neka ga stigne srdžba Gospodina Spasitelja, prokletstvo svih svetih, 318[4]) otaca i neka ga nerazriješivo prokletstvo gospodnje sapne; neka se Božjim sudom odijeli i otkine od roda i doma, od žene i djece onaj, tko se nepromišljeno drzne, da otme ovaj naš dar svetoj materi crkvi; pa neka se ondje (na sudu Božjem), dok se s njim pru sveti namjesnici, štiti protiv tako groznoga nedjela milost nabožnih knezova, koji će tamo biti, pa bio tko mu drago onaj, koji će darove pokojnikâ bacati u zaborav i trnuti svijetlo duša

[3]) T. j. na druge dvije strane. — [4]) Misli se onih 318 otaca, što su god. 325. na prvom saboru ekumenskom u Nikeji bili na okupu.

njihovih; a na sudnji dan, na velikom sudu, neka bude s đavlom i grdnim anđelima njegovim i s Judom Iskariotom, Isusovim izdajicom, osuđen u bezdan pakleni, gdje nikad ne trne oganj i crv bezbožniku ne miruje. Obavljeno u mjestu, što se zove Bihać, dana gore pomenutoga i potvrđeno sa znanjem svjedoka, u nazočnosti njihovoj, po volji i želji njihovoj. Znak rukom (†) od mene samoga kneza Trpimira, koji sam to dao i uredio. Znak rukom (†), Koičin, župan, svjedok. Znak rukom (†), Predilo, župan, svjedok. Znak rukom (†), Nemuslo, župan, svjedok. Znak rukom (†), Žarketa, župan, svjedok. Znak rukom (†), Ludovik župan, svjedok. Znak rukom (†), Ozanulo s bratom, svjedoci. Znak rukom (†), Negotin, komornik, svjedok. Znak rukom (†), Z'lo, svjedok. Znak rukom (†), Potjeha, svjedok. Znak rukom (†), Lutomisl, svjedok. Znak rukom (†), Daman, svjedok. Znak rukom (†), Dominik, svećenik, kapelan, svjedok. Znak rukom (†), Ciprijan, svećenik, kapelan, svjedok.

Ja Martin, svećenik, kapelan, po nalogu svoga gospodara, pomenutoga kneza, zamoljen napisah i svojom rukom svrših posao, stavih svoj potpis.

4.

Vojna snaga Hrvatske za Trpimira i Kresimira I.

Konstantin Porfirogenet, De administrando imperio.

Preveo dr. **Dane Gruber.**

Krštena Hrvatska može dići 60.000 konjanika i 100.000 pješaka, a sagena 80 i kondura 100. Sagene imadu po 40 momaka, a kondure po 20, manje pak po 10 momaka.

Veliku ovu silu i množinu četa imala je Hrvatska sve do vlade Kresimirove; kad je pak ovaj umr'o, a njegov sin Miroslav iza četirigodišnje vlade ubijen bio od bana Pribunje, poradi čega su u zemlji nastali nemiri i strančarstva, znatno se smanjio broj konjanika i pješaka, a tako sagena i kondura.

5.

Sedeslav priznaje bizantsko vrhovništvo.

Konstantin Porfirogenet, De administrando imperio.

Klaić, Povjest Hrvata.

U vrijeme prepobožnoga cara Vasilija poslaše Hrvati (knez Sedeslav) i Srbi do njega poslanike moleći ga, da bi pokrstio one od njih, koji još nijesu kršteni; k tome poželješe, da budu opet pokorni bizantskomu vladanju, kako su u prvi mah bili. Razumjevši to blaženi car pošalje jednoga svoga carskog čovjeka sa svećenicima, i tako biše pokršteni svi, koji još ne bijahu primili sv. krst. Podjedno odredi, da Hrvati sebi po volji biraju knezove iz onih porodica, koje najviše poštuju i vole. I od toga časa biraju sebi oni knezove iz jedne određene porodice a ne iz više njih. Tako isto biše pokršteni i Neretljani, koji su doslije nastavali spilje i nedohodna mjesta.

Otkad su Hrvati Dalmaciju nastavali i čitavu staru Dalmaciju sve do primorskih gradova[1]) zauzeli, romanski žitelji u tim gradovima nijesu imali nimalo kopna, već su samo susjedne otoke obrađivali i od njih živjeli. No pošto su dnevice bili napastovani od Neretljana, koji su ih robljem vodili i ubijali, ostaviše otoke pa se htjedoše opet na kopnu širiti. Ali u tome priječili su ih Hrvati, tražeći od njih, da im za uživanje zemljišta na kopnu plaćaju neki danak. Pošto tako Latini (Romani) u primorskim gradovima nijesu mogli živjeti, poslaše poslanike presvijetlomu caru Vasiliju, te ga obavijestiše o svom nevoljnom stanju. Nato odredi car, da gradovi sve ono, što su dosad plaćali carskomu namjestniku za bizantsku Dalmaciju, davaju ubuduće u ime mira Hrvatima; carskomu pak namjesniku neka plaćaju samo neznatnu svoticu u znak, da mu se pokoravaju i da služe cara i njegove namjesnike. I od onoga vremena plaćaju svi romanski gradovi danak, te su haračari hrvatskoga kneza, i to Spljet daje godimice 200 dukata, Zadar 110, Osor, Rab, Krk i Trogir po 100, svega dakle 710 dukata. Osim toga daju još i vina i druge različite stvari.

[1]) Bizantske Dalmacije.

6.

Poslanica pape Ivana VIII. hrvatskomu knezu Branimiru (7. lipnja god. 879.)

Rački, Documenta.

Dragomu sinu Branimiru. Čitajući pismo Tvoga gospodstva, što si ga nama po časnom svećeniku Ivanu, uzdaniku našem,[1]) poslao, razabrah jasnije od sunca, koliku vjeru i iskreno štovanje gajiš prema crkvi svetih apostola Petra i Pavla i prema nama. Pa jer s voljom Božjom ponizno ispovijedaš i želiš kao dragi sin biti u svemu vjeran i pokoran svetomu Petru i nama, koji smo po milosti Božjoj namjesto njega: zato uvelike zahvaljujemo gospodstvu Tvojemu ovim našim pismom apostolskim pa Te s očinskom ljubavlju kao najmilijega sina primamo i u duhu grlimo, gdje se vraćaš u krilo svete stolice apostolske, majke Tvoje, u kojoj su se i pređi Tvoji iz najbistrijega vrela pojili slatkim napitkom svetoga nauka; i bit ćemo Ti skloni apostolskom dobrotom, da bi vazda lebdjela nad Tobom milost i blagoslov od apostolskih glava sv. Petra i Pavla pa i od nas, eda bi uvijek bio čitav i siguran od vidljivih i nevidljivih neprijatelja, koji neprestano ljudskomu spasu zasjedaju i staju na put, i da bi lakše stekao žuđenu pobjedu nad neprijateljima. Jer kako ćeš nastojati, da se sam Bogu ponizno pokoriš i slušaš sveti nauk njegov i kako ćeš iskazati za ljubav Božju dužnu počast svećenicima i službenicima njegovim: tako ćeš bez sumnje biti pobjednik i gospodar nad svim svojim neprijateljima i buntovnim protivnicima. I zato opominjemo revnost Tvoju, da u svim svojim djelima imaš uvijek pred očima Gospodina, da ga se bojiš i svim ga srcem ljubiš, jer psalmist veli[2]): »Blažen čovjek koji se Boga boji i komu su veoma omiljele zapovijesti njegove; jako će biti sjeme njegovo na zemlji«; a sam veli u evanđelju[3]): »Tko ima ljubav k meni, držat će riječ moju, i otac moj imat će ljubav k njemu, i k njemu ćemo doći i u njega ćemo se nastaniti.« Kad je to tako, ako svojim dobrim djelima, što sada sjaju, proslaviš Boga, bez sumnje će Te jednom ovjenčati vječna slava, jer on preko Mojsije[4]) sam svjedoči, da tako čini, govoreći: »Proslavit ću one, koji mene slave«. Pa kako si preko pomenutoga već svećenika Ivana od naše vrhovne vlasti molio troje, da Te za bolji spas Tvoj blagoslovimo našom apostolskom riječju, to smo vrlo rado učinili. Kad smo naime na dan Uzašašća Gospodnjega služili misu na žrtveniku sv. Petra, digosmo ruke uvis i blagoslovismo Tebe i cio narod Tvoj i cijelu zemlju Tvoju, da možeš ovdje navijek spasen tijelom i dušom sretno i sigurno vladati zemaljskom kneževinom, a poslije smrti da se na nebesima veseliš s Bogom i da vječno vladaš. A budući da smo spoznali, da je ovaj isti svećenik Ivan u svemu Tebi i nama uistinu vjeran, podali smo mu naše pismo apostolsko, da ga preda kralju bugarskomu. Stoga Te molimo, daj za ljubav svetomu Petru i nama, da s Tvojim dopuštenjem obavi to poslanstvo bez otezanja, pa za to Tebi za ljubav Tvoju mnogo puta zahvaljujemo.

Dano 7. dan mjeseca lipnja, 12. indikcije.

[1]) Ivana upotrebljavaju papa i knezovi slovenski za svoje poslove; g. 874 pregovara između moravskoga kneza Svetopuka i Ljudevita Njemačkoga, njega šalje Branimir papi Ivanu VIII. s pismom, u kojem kaže, da se vraća u krilo katoličke crkve. Zdeslav je naime priznao vrhovnu vlast bizantsku i prešao u istočnu crkvu. — [2]) Psal. 111. 1. 2.

7.

Zaključci crkvenoga sabora u Spljetu 925.

V. Klaić, Povjest Hrvata.

1. Pošto je u davnoj starini bl. Dujmo bio poslan od sv. Petra, da u Solinu navješćuje kršćansku vjeru, to se naređuje, da solinsko-spljetska crkva, u kojoj počivaju moći bl. Dujma, imade p r v e n s t v o nad svima crkvama ove pokrajine (hrvatsko-dalmatinske) i da bude p r v o s t o l n a biskupija nad

[3]) Iv. 14. 23. — [4]) Gen. 12. 3.

svima biskupijama, da se u njoj posvećuju biskupi područnici, i da se tu drže crkveni sabori.

2. Neka se u svima crkvama (biskupijama), za koje se znade da su nekad imale svoga biskupa, a sada imaju dovoljan broj svećenika i dosta puka, opet namjesti biskup, jer po odredbi otaca nije dopušteno u malim gradovima ili na selima osnivati biskupske stolice, da tim biskupsko ime i čast ne izgubi svoga ugleda. Biskup, koji nema stolice, može se uz privolju prvostolnika i drugih biskupa smjestiti u kojoj ispražnjenoj biskupiji.

3. Pošto se nikako ne smiju biskupijama razmicati međe, ustanovljene od otaca (pređa), zato neka se svaki biskup drži označenih mu međa, i neka nipošto ne poseže za tuđom biskupijom. Samo svojom smije upravljati, u njoj posvećivati crkve, rediti misnike i t. d.

4. Crkvena posjedovanja, darovana od pobožnih ljudi u ime zadužbine a na slavu svetaca, neka ne služi ni najmanje svjetovnim svrhama, jer stvari, posvećene jednom Bogu, ne smiju se više namjenjivati ljudskoj porabi.

5. Crkve, i uopće sve zemlje, koje su pravovjernici ispravama i pod kletvama darovali matici crkvi sv. Petra (rimskoj stolici), neka se toj svrsi ne uskrate, jer su i darovatelji i darovane stvari pod okriljem sv. Petra.

6. Ako bi se po Božjem sudu zgodilo, te bi za narodne bune knez ili poglavica zemlje ostao mrtav (ubijen od puka); — budući da ono, što mnogi počine, ostaje neosvećeno (nekažnjeno), to neka barem oni, koji su (smrti kneževoj) krivi, dijele milostinje za dušu ubijenoga. Ako je pak (ubijeni knez) crkve gradio ili robove na slobodu puštao, neka vrijede i dalje njegove odredbe; osim toga neka krivci poštuju udovu njegovu i brane siročad njegovu.

7. Ako bi tko, potaknut od vraga, hotimice ubio svoga gospodara, neka mu se priveže kamen o vrat, a tijelo gvozdenim obručem opaše, pa neka tako u progonstvu čini pokoru.

8. Biskupi kotorski i dubrovački, kojih su biskupije nekad bile jedno, neka tu biskupiju podijele na jednake dijelove tako, da ako jedan od njih umre, drugi njegovom biskupijom upravlja, sve dok se novi biskup ne zaredi.

9. Biskup Licinije neka ostane zadovoljan s biskupijom, za koju je posvećen. Neka nadalje nitko ne misi u biskupskoj ni u svećeničkoj crkvi, dok je njezin biskup ne posveti.

10. Neka se ne usudi ni jedan biskup ove pokrajine (t. j. nadbiskupije) povisiti na koji viši red onake, koji bi bili vješti samo slavenskomu (hrvatskomu) jeziku; oni pak, koji su već povišeni, smiju Bogu služiti samo u nižim redovima ili kao redovnici. Neka takovu (slavenskomu svećeniku) ne dopusti ni jedan biskup u kojoj crkvi svojoj misiti; ako bi pak nastala nestašica svećenika latinskih, neka se zamoli rimski papa, da bi takovim (slavenskim) svećenicima dopustio tim jezikom svoju svećeničku službu vršiti.

11. Biskup hrvatski (Gregorije), kao što i ostali biskupi Dalmacije, neka bude podložan prvostolniku (u Spljetu).

12. Ako bi kralj hrvatski i gospoda hrvatska željela, da sve biskupije u opsegu spljetske nadbiskupije podrede svomu (hrvatskomu) biskupu, to ne će nitko od nas u njihovoj zemlji ni krstiti ni svećenike rediti ni crkve posvećivati. Neka oni zajedno sa svojim biskupom odgovaraju za to pred Bogom, ako bude od toga trpjela sama kršćanska vjera.

13. U crkvi, gdje je svećenik ubijen, ne smije se misa čitati, dok se taj grijeh ne okaje. Svećenicima nije slobodno crkveno dobro rastepati niti preuzevši jednu crkvu (župu) bez razloga je ostaviti. Ako koji to učini, dok rastepeno (dobro ckrveno) ne naknadi, ili dok se ne vrati svojoj crkvi, neka bude izopćen.

14. Žene se ne mogu više otpuštati (tjerati), već jedino radi nevjere. Ako se tko sa ženom rastavio, neka ostane razdružen. Roditelji moraju svoju djecu slati u latinske škole, da ih ove poslije odvraćaju od zabluda, jer će radije slušati djecu svoju nego strance.

15. Svećenici, koji su oženjeni, neka zadrže žene svoje, ali neka živu kao brat i sestra. Ako bi se koji svećenik iznova oženio, neka bude izopćen.

8.

Ibrâhim-Ibn-Ja'kub*) o Hrvatima oko god. 965.

Westberg Fr., Ibrâhim's-Ibn-Ja'kub's Reisebericht über die Slavenlande aus dem J. 965. — (Записки Импер. Академіи Наукъ. Serija VIII. vol. III. Nr. 4.)

Ibrahim veli: Carigrad je na jugu od Blkâdîna [1]) a s njima graniče podjednako al-Badžânâkija na istoku i zapadu[2]). Na zapadu od njega je more Bnâdžia[3]).

To je morski zaton, koji izlazi iz Sirskoga mora[4]) među »velikom zemljom« [5]) i Carigradom; a on oplakuje veliku zemlju (t. j.) obale rimske i obale lombardijske, te se svršuje kod Akvileje. Na taj način sačinjavaju svi ti krajevi (polu)otok, kojega optače s juga Sirsko more, s istoka i sjevera Venetski zaton; na zapadu mu ostaje izlaz[6]).

A Slaveni nastavaju obje obale toga zatona[7]) od izlaza njegova na zapadu (do) u Sirsko more. Na istoku su od njih Bugari, na zapadu nasuprot drugi Slaveni[8]). Oni, koji na zapadu (zatona) stanuju[9]), jesu najhrabriji, a stanovnici te zemlje[10]) traže u njih pomoć i boje se njihove sile. A njihove su zemlje visoka brda s teško prohodnim putovima.

*) Ibrâhim-Ibn-Ja'kub, Izraelićanin iz sjeverne Afrike, po zanimanju, sva je prilika, trgovac. Boravio je oko god. 965. u Pragu (ovamo su dolazili Muhamedanci, Židovi i Madžari s mnogo novaca te kupovali ondje robove, kositar i olovo). Njegov se izvještaj nalazi u djelu španjolskoga Arapina Al-Bekrija, koji je oko god. 1066. napisao u Cordovi „Knjigu putova i zemalja“. — [1]) Bugarâ. — [2]) Pečenezi. — [3]) Venetsko t. j. Jadransko. — [4]) Sredozemskoga. — [5]) Italija. — [6]) T. j. drži se kopna. — [7]) Ibrâhim drži, da se balkanski poluotok proteže od zapada prema istoku, pa tako razlikuje zapadnu i istočnu obalu ilirsku. — [8]) Hrvati i Srbi. — [9]) T. j. koji nastavaju zapadni dio ilirske obale, a to su Hrvati. — [10]) Latinsko stanovništvo.

9.

Darovnica kralja Petra Kresimira, kojom daruje samostanu sv. Krševana otok Maon.*)

Rački, Documenta.

†[1]) Vanredna uzvišenost božanstva podjeljuje najviše i najniže časti zemaljske nesamo po zaslugama nego i premudrom podjelom te na nedokučljivi način uzvisuje one, koji zaslužuju, da se uzvise, a glave visokih oholica prigiba, da bi se i neiskazani sud neiskazana suca održao i da bi volja Svemogućega, izlazeći iz neiscrpljiva vrela, dijelila zemaljsku vlast. Zato ja Kresimir, koji po milosti Božjoj upravljam Hrvatskom i Dalmacijom i ravnam kraljevstvom djeda svoga, blage uspomene kralja Kresimira, i oca svoga kralja Stjepana, što blago počiva u Kliškom polju, počeh godine 1069. od utjelovljenja Isusa Krista, gospodina našega, indikcije 7., epakte (2)5,[2]) konkurente 3,[3]) kad sam stolovao u svom konaku u Ninu, zajedno sa svojim županima, dvoranima i banovima pa i kapelanima svoga kraljevskog dvora misliti o tom, kako bi svemogući Bog vladu nasljednoga kraljestva, što mi je predana, očuvao i kako bi duši mojih prethodnika vječni pokoj darovao. Nađoh, da u djelima milosrđa nije ništa Bogu milije i ništa dostojnije našega dvora zemaljskoga nego sveti dom nebesnika i svetaca bogatiti posjedom i doličnim darovima. Zato, što je svemogući Bog naše kraljestvo raširio kopnom i morem, odlučismo i spravna srca stalno odredismo, da ćemo imanjima

*) Originala nema, a prijepis (od god. 1248.) nalazi se u gubernijalnom arhivu u Zadru. — [1]) U ime Oca i Sina i t. d. — [2]) Epakte pokazuju starost mjeseca (na nebu) 1. rujna. Broju naše godine doda se 1 i razdijeli sa 19 (19 godina čini mjesečni ciklus), ostatak je zlatni broj, nema li ostatka, zlatni broj je 19. Od zlatnoga se broja odbije 1 pa se pomnoži sa 11 (mjesečna naime godina ima 354 dana + 11 = 365 dana t. j. sunčana godina) i razdijeli sa 30, ostatak je epakta. Dakle 1069 + 1 = 1070 : 19 = 56, ostatak je 6, 6 — 1 = 5, a 5 × 11 = 55, 55 : 30 = 1, ostatak 25 dana t. j. 1. rujna one godine proteklo je 25 dana od mlađa. — [3]) Konkurente pokazuju, na koji dan u tjednu pada one godine 24. ožujka; za njih se upotrebljavaju brojevi 1—7, 1 označuje nedjelju a drugi redom ostale dane u tjednu. God. 1069. bio je dakle 24. ožujka u utorak.

i posjedom prodičiti samostan sv. mučenika Krševana, čije časno tijelo počiva u zidovima istoga grada.[4]) Ujedno, jer smo među djelima prethodnika svojih, preuzvišenih kraljeva, našli, da su oni pomenuti samostan nadarili mnogim poljima i imanjima, zato mi ni u čemu ne silazimo s puta svojih predaka pa za spas duše svoje i svih svojih pokojnika poklanjamo i stalno darujemo tebi, blaženomu Krševanu, slavnomu mučeniku, a po tebi gospodinu Petru, dičnomu opatu tvoga svetog doma, naš rođeni otok u našem dalmatinskom moru, a zove se Maun[5]), kojemu se na istok pružio otok, što se »slovinski« zove Vir; neka ga rečeni manastir sv. mučenika ima i drži zauvijek, a nikoji smrtnik u to da ne dira. Tako je naime odredila naša dobra volja uz privolju i na molbu velikaša cijeloga kraljevstva našega. A da bi ova darovnica naša zauvijek ustalila i stalno dovijek trajala, potvrđujemo je i od povrede ograđujemo potvrdom i ujedno svjedočanstvom svojim i svojih biskupa te određujemo, tkogod od smrtnika, ne mareći za sud Božji i obarajući naše kraljevsko dostojanstvo, ikad ushtjedne nepromišljenom drskošću uznemirivati samostan sv. Krševana radi pomenutoga otoka, što smo ga po vlasti kraljevskoj dali, i ujedno gaziti naše pravo, neka navali na se srdžbu nad srdžbe budućega suda i neka bude krivac pred posljednjim sudom; neka ga s Irudom, Judom i Simeonom magom stigne vječna kazan i neka zapadne u društvo antikrstovo i neka primi od svemogućega Boga i svetih apostola i od cijeloga zbora svetih i od blaženoga Krševana vječno prokletstvo a našemu kraljevskome dvoru i kralju, nasljedniku našemu, tkogod već bio, pa županima, dvoranima ili banima neka plati 100 libara zlata[6]) globe i u našem kraljestvu neka je dovijek beščastan. † Ja Kresimir, kralj Hrvatske i Dalmacije. Ja Stjepan, biskup zadarski, potpisah. A ovo su imena svjedoka, koji su kod toga čina bili. † Adamić, župan ninski, svjedok. Boleslav, dvorski župan, svjedok. † Vlkić, župan lučki, svjedok. † Voleša, djed, svjedok. † Budec, posteljnik, župan bribirski, svjedok. † Ivan, kraljevski kapelan, svjedok. † Petar, kraljevski dvorski sudac, svjedok. † Studec, kraljevski vinotoča, svjedok. † Gospodin Lav, carski protospatarij[7]) i kapetan cijele Dalmacije, svjedok. † Selislav, sudac ninski, svjedok † Adam, redovnik, opat sv. Bartola, svjedok. † Petar, župan sidraški, svjedok. † Dragomir, župan cetinski, svjedok. † Andrija, načelnik belgradski, svjedok.

[4]) Zadra. — [5]) Zapadno od otoka Paga. — [6]) 85.000 kruna.

† Ja Anastasije, sastavljač ove povelje, biskup hrvatski i kancelar dvora kraljevskoga, po nalogu i želji pomenutoga moga gospodara kralja napisah i sretno potvrdih. U gradu Ninu. Amen.

10.

Zavjernica kralja Zvonimira.

Rački, Documenta.

U ime svetoga i nerazdjelivoga Trojstva. Godine 1076. Gospodnjega utjelovljenja, indikcije 14., mjeseca listopada. Ja Dimitrija, koji se zovem i Zvonimir, po milosti Božjoj knez Hrvatske i Dalmacije, izabran jednoglasno u skupštini po svemu kolikom svećenstvu i narodu za vladu u kraljevstvu hrvatskom i dalmatinskom a od tebe, gospodine Gebizone, koji imaš vlast gospodina našega pape Grgura kao poslanik stolice apostolske, opremljen i za kralja u solinskoj bazilici postavljen zastavom, mačem, žezlom i krunom, tebi se obvezujem, obričem i obećajem, da ću stalno vršiti sve, što mi Njegova časna svetost nalaže, — da ću u svemu i po svemu čuvati vjernost prema stolici apostolskoj pa štogod je u ovoj kraljevini odredila ili će odrediti stolica apostolska i poslanici njezini, na to ću paziti; krojit ću pravdu, branit ću crkve; brinut ću se za prvine, desetinu i za sve, što ide crkvu. Starat ću se za život biskupa, svećenika, đakona i pođakona, da čisto i prema propisima žive; štitit ću siromahe, udovice i siročad; ukidat ću nedopušten brak među rodacima, odredit ću zakonito vjenčanje prstenovanjem i blagoslovom svećeničkim, a sklopljeni (brak) ne ću dati razrijешiti. Protivit ću se prodavanju ljudi, te ću se s voljom Božjom poka-

[7]) Viši dvorski činovnik u Bizantu, a taj su naslov dobivali i carski pouzdanici u Hrvatskoj.

zati pravedan u svemu, što je u skladu s pravom. Određujem posavjetovavši se sa svim svojim velikašima, da ću od kraljevstva, što mi je dano, također svake godine na Uskrs platiti sv. Petru danak od dvjesta bizantskih dukata[1]), te naređujem, stalno određujem i potvrđujem, da to čine dovijek i oni, koji će poslije mene kraljevati. Osim toga darujem, dajem i potvrđujem apostolskoj stolici samostan sv. Grgura, koji se zove Vrana, i sve blago njegovo t. j. srebrnu posudu, u kojoj se nalaze ostaci sv. tijela istoga blaženog Grgura, dva križa, kalež, i pliticu, dvije zlatne krune, draguljima ukrašene, evanđelje srebrom okovano i sva njegova pokretna i nepokretna dobra; neka bude uvijek taj samostan svratište poslanicima sv. Petra i sasvim u vlasti njihovoj, ali s tim dodatkom, da se ni u čije druge ruke ne preda, nego da u sve vrijeme bude svojina sv. Petra i da ga ja i moji nasljednici brane, pa da bude slobodan i prost od svakoga poreza. A otme li čija smjelost nepromišljenom drskošću pomenutomu samostanu blago, što mu je dano, neka čuje onaj strašni glas sučev, što će ga đavao sa svojim anđelima čuti. Osim toga, jer Bogu služiti znači isto, što i kraljevati, predajem se i preporučam u tvoje ruke namjesto u ruke blaženomu Petru i našemu gospodinu papi Grguru i njegovim nasljednicima na stolici apostolskoj. Ovu zavjernicu potvrđujem prisegom: »Ja«, velim, »Dimitrija, koji se zovem i Zvonimir, po milosti Božjoj i po daru stolice apostolske kralj, bit ću od ovoga časa unapredak vjeran sv. Petru i gospodinu mojemu Grguru i zakonitim nasljednicima njegovim; ne ću sudjelovati ni riječju ni djelom, te bi on sam ili buduće pape iza njega ili poslanici njihovi život ili ude izgubili ili bili zarobljeni; a naum, koji bi mi povjerili, ne ću nikomu na štetu njihovu hotimice otkriti. Kraljevstvo pak, što im ga tvoja ruka, opate Gebizone, predaje, čuvat ću vjerno i ne ću ono a ni vrhovnu vlast nad njim nikad ni u kakvoj namisli oteti stolici apostolskoj. Gospodina moga papu Grgura i njegove nasljednike, a i poslanike, ako dođu u moju oblast, primat ću časno, i čestito ću s njima postupati i otpraviti ih; otklegod me pozovu, ja ću im iskreno, kako ću moći, služiti.

[1]) Oko 2400 kruna.

11.

Kralj Zvonimir.

Iz Kronike hrvatske popa Dukljanina.*)

I osta kraljem Zvonimir, koji počteni kralj, sin dobroga spomenutja, poče crikve veoma čtovati i ljubiti. I poče dobre pomagati, a progoniti zale. I bi od svih dobrih poljubljen, a od zalih nenavijen, jere ne mogaše zla viditi. I tako ne biše on za Hrvate, zašto oni ne će biti dobrotom dobiti, dă bolji su pod strahom. I za dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja, jere biše puna i urešena svakoga dobra, i gradovi puni srebra i zlata. I ne bojaše se ubogi da ga izji bogati, i nejaki da mu vazme jaki, ni sluga da mu učini nepravo gospodin. Jere kralj svih branjaše, zašto ni sam prezpravdeno ne posidaše, tako ni inim ne dadiše. I tako veliko bogactvo biše, tako u zagorje kako u primorje, (biše) za pravednoga kralja Zvonimira. I biše puna zemlja svakoga blaga, i biše veće vridna ureha na ženah i mladih ljudi, i na konjih, ner inada sve imanje. I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom raskošom, ni se nikoga bojaše, ni jim niktore mogaše nauditi, razmi[1]) gnjiv Gospodina Boga, koji dojde svrhu ostatka njih, kako pismo govori: »Otci zobaše kiselo grozdje, a sinovom zubi utrnuše.« Po ovi način i u to vrime zgodi se, da cesar rimski s voljom svetoga oca pape posla posle[2]) i listove svoje ovako g dojstojnomu kralju Zvonimiru, proseće i moleće kako draga brata i meu kralji krstjanskimi kralja počtovanoga: »Oto te molimo i prosimo, da skupiš k sebi svu gospodu zemlje tebi podložne, i svih od vridnosti. I kada bude skupšćina, da pročtiš meu svimi ovi dragi list, koga s tvojim listom šalje se od strane naše gospodstvu vašemu moleće, kada pročte, da odgovore i da dadu nam na znanje volju svoju i odlučenje, ka učine vitezi i baruni s voljom gospodstva tvoga.«

*) Pop Dukljanin — imena mu ne znamo —, svećenik nadbiskupije dukljansko-barske, napisao je negdje na svršetku 12. stoljeća kroniku ili ljetopis, koji je poznat pod imenom „Presbyteri Diocleatis regnum Slavorum“. Stari prijevod toga ljetopisa jest „Kronika hrvatska“. — [1]) Osim. — [2]) Poslanike.

I tako dobri i sveti kralj Zvonimir, prijamše listove od pape i cesara[3]) zapovidi po sve kraljevstvo svoje, da bude skupšćina i sa shodom u Petih Crikvah u Kosovi,[4]) da svaki bude do dan dvadeset i pet, i prišatče vrime da pride mnoštvo veliko. I legoše vojske i narediše straže. I kada dojde dan, dâ slavni i dobri kralj Zvonimir otvoriti listove pape i cesara velikoga grada Rima s voljom svetoga otca pape, koji kazahu:

»Brata našega Zvonimira molimo s vlastnici i pukom zemlje i kraljevstva njegova, da bi hotil odlučiti, i s nami biti zajedno s pomoću ine gospode krstjanske, koji ovake listove imaju od nas, i oni da odluče volju njih, i da nam dadu na znanje, jesu li k volji našoj pristali, ča jest z dopušćenjem Božjim i Sina njegova, koji jest porojen od Dive Marie, i muku (trpel) i krv prolijo na drivo križa, i na njem umoren; koja smrt bi odkupljenje svita i oslobojenje svetih otac iz limbne[5]) tamnosti. I tako z dopušćenjem njegovim i s pomoću u njega virujućih jesmo odlučili osloboditi mista, koja je za ljubav našu okrvavio, i gdi je pridao duh otcu kroz muku i trud i greb, u kom bi položeno prislavno tilo njegovo.«

I toj[6]) čuvše Bogom prokleti i nevirni Hrvati, ki ne mnogo prija daše pomoć hudobnomu sinu, (da) dobroga njih gospodina kralja Radoslava iz kraljevstva njegova izagnati i s oružanom rukom s nemilostivim sinom njegovim iz zemlje prognati. Tada čuvši toj nevirnici, ne daše ni listove dočtiti, i skočiše, ne samo da bi pristali na dostojnu molbu svetoga otca pape i cesara rimskoga, da sveta mista iz ruk poganskih izmu i oslobode, dà oni Bogom prokleti počeše kričati i vikati na svetoga kralja, tužeći se i vapijući jednim glasom kano na Isukrsta Židove: »da on išće izvesti njih iz domov njih, iz žen i ditce njih i s papom ter s cesarom otimati mista, gdi je Bog propet i gdi je greb njegov. A što je nam za to?«

I nevirni Hrvati vazeše zlu misal nepravedan svit, i meu[7]) sobom zlo viće učiniše, i sebi i ostatku svom rasap i vičnje pogr'jenje. I tako počeše upiti kakono Židove vapiše na Isukrsta, kada reče poglavica: »Bolje da jedan umre, nere[8]) tolik puk da

---

[3]) Aleksije I. Komenac (1081.—1118.) — [4]) Ispod Knina. — [5]) Iz tame očilišta. — [6]) To. — [7]) Među. — [8]) Nego.

pogine.« I tako sramotni i nevirni Hrvati počeše govoriti vapijuće kao psi ali vuci: »Bolje da on sam pogine, ner da nas iz didine[9]) naše izvede cića[10]) Boga i inim mista toliko daleko obuimati zemlje i gradove.« I ne inako, nere kako psi na vuke lajući, kada idu, tako oni na dobroga kralja Zvonimira, komu ne daše ni progovoriti, nere s bukom i oružjem počeše sići[11]) njega, i tilo njegovo raniti, i krv prolivati svoga dobroga kralja i gospodina, koj: ležeći u krvi izranjen velicimi bolezni, prokle nevirne Hrvate i ostatak njih Bogom i Svetimi njegovimi, i sobom i nedostojnom smrtju njegovom, i da bi veće nigdar ne imali gospodina od svoga jezika, nego vazda tuju[12]) jeziku podložni bili. I tako izranjen ležeće a Hrvate proklinjuće izdahnu. I pojde duh njegov po milosti onogaj, ki sve može, s anjeli veseliti (se) u vike vikom.

12.

Osnivanje zagrebačke biskupije (g. 1093.)

Tkalčić, Monumenta historica civitatis Zagrabiae.

U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen.

Za vlade najplemenitijega kralja Ladislava a za primasa ostrogonske crkve Aha i nadbiskupa bačkoga Fabijana, za vesprimskoga biskupa Kuzme i palatina Jule, za šimeđskoga župana Graba osnuje pomenuti kralj, nadahnut Božjom milošću i posavjetovavši se s ovima a i drugim plemićima, biskupiju zagrebačku, dašto zato, da one, koje je zabluda idolopoklonstva od nauka božjega odvratila, vrati briga biskupova na put istine. Da se dakle neznanje toga naroda razbije, nađe nekoga Čeha, čovjeka dična života, po imenu Duha, za zgodna te ga preko svoga kapelana Fancike namjesti za pastira toj crkvi; a taj je onoj crkvi namjestio službenike iz županije šimeđske i zaladske. Osim toga dade drugi kapelan, po imenu Kupan, po odredbi istoga kralja onoj crkvi narod oko Dubrave sa zemljom i šumama, što mu pripadaju.

---

[9]) Djedovina. — [10]) Radi. — [11]) Sjeći. — [12]) Tuđemu.

13.

Kako su Ugri dobili vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom.

Toma arciđakon spljetski, Historia salonitana.*)

Preveo dr. **Dane Gruber.**

U to doba umrije kralj Zvonimir, ne ostavivši iza sebe nikakovih potomaka. Kad je tako nestalo nasljednika kraljevske krvi, nije bilo više nikoga, koji bi u kraljevstvu hrvatskom imao po pravu naslijediti.

Nastade stoga velika nesloga između sviju velikaša kraljevstva. Kada je u ovoj razrožnosti sad ovaj, sad onaj iz požude za vladanjem sebi prisvajao gospodstvo u zemlji, razviše se nebrojene otimačine, haranja, umorstva i svakojaki zločini. Jedan naime drugoga nije prestajao dnevno progonjati, napadati i ubijati.

Ali bijaše u to doba jedan od velikaša u Slavoniji, koji, budući od svojih mnogim napadajima, nepravdama i štetama napastovan, zaputi u Ugarsku, nemajući nade, da bi se inače mogao oduprijeti tolikim nevoljama. Pristupivši tada kralju Vladislavu, stade ga nagovarati i svjetovati, da pođe na Hrvatsku, ne bi li je osvojio i svojoj vlasti podvrgao, uvjeravajući ga, da će to moći lako izvesti, kad je kraljevstvo ostalo ispražnjeno i bez zaštite kraljevske providnosti.

Kralj Vladislav, nagovoren svim savjetima, sakupi bez otezanja veliku vojsku, dođe i osvoji svu zemlju od rijeke Drave sve do Alpa, koje se zovu «Gvozd«[1]), ne našavši nikakova otpora. Izatoga prijeđe Alpe i poče udarati na utvrde i kule i zametati mnoge bitke s hrvatskim rodovima. Ali kako jedan drugomu nije donio pomoći, nego su bili odijeljeni jedan

*) Toma arciđakon spljetski (1200.—1268.) napisao je povijest solinsko-spljetske nadbiskupije pod navedenim naslovom, u kojoj prikazuje sudbinu te nadbiskupije od osnutka njezina do smrti nadbiskupa Rogerija god. 1266. Toma je Talijanac a prema tome odrješit protivnik Hrvata, naročito glagoljaša i slovinskoga jezika u crkvi. Pravoj političkoj historiji nema do 1102. godine gotovo ni traga. — [1]) T. j. do Kapele.

od drugoga, mogao je kralj lako iznijeti pobjedu. Ipak nije dospio do primorskih strana nego čuvši, da je neki narod provalio preko međa (njegova) kraljevstva, vrati se u Ugarsku.

Kad se konačno Vladislav prestavio u Gospodinu, naslijedi ga u kraljevstvu Koloman. Ovaj, budući muž hrabre ćudi, naumi podvrći svome gospodstvu cijelu zemlju sve do mora dalmatinskoga. Dođe dakle s velikom oružanom silom i osvoji ostali dio Slavonije, kojega Vladislav nije mogao zauzeti.

I tako dospije sve do mora, da zauzme primorske gradove. Tad pristupi najprije do grada Spljeta, tražeći mirno, da se radije svoje volje njegovoj vlasti podvrgnu, negoli da dopuste rasap svoj i (svega) svoga. Ali Spljećani, učvrstivši dobro vrata i porazmjestivši po zidovima oružanih ljudi, ne htjedoše se pokoriti kralju u strahu, da će dospjeti pod vlast nepoznata i strana naroda, jer nijesu znali, što kralj namjerava s gradom i građanima. Tada kralj i njegovi velikaši, razljućeni i smatrajući se prezrenima od Spljećana, počeše se mnogo groziti građanima, i utaborivši se nedaleko grada, harali su polja i plijenili su što su (više) mogli. Zbog toga su Spljećani tvrdokorno odlučili, da će radije podnijeti sve pogibli i štete negoli primiti jaram ugarski. Pošto je tako neko vrijeme proteklo, saznadoše po glasnicima, da su oni (t. j. Ugri) kršćani i da bi kralj htio s njima lijepo postupati, kad bi se njegovoj vlasti također mirno podvrgli. Tada Spljećani, posavjetovavši se među sobom, poslaše nadbiskupa Krescencija kralju Kolomanu, da od njega izmoli mir. On ga lijepo primi i prihvati sve zahtjeve, koje su Spljećani stavili za uglavljenje mira. Kad se sve popisalo, što je u to ime dobrovoljno uglavljeno bilo, položi kralj sa svojim velikašima zakletvu, da će sve to stalno obdržavati. Drugoga dana zakleše se Spljećani, i to najprije stariji, onda mlađi i napokon čitav puk, da će kralju Kolomanu i njegovim potomcima te kraljevstvu ugarskomu ostati zauvijek podložni i vjerni. Tada uniđe kralj u grad i bi primljen veoma časno od svećenstva i od puka. Toga dana počasti ga općina obilnom gozbom, a on napiše i uruči ispravu povlastica pa onda ostavi grad.

Otputovavši odovud dođe u Trogir, a zatim u Zadar; ti ga gradovi jednako lijepo primiše, a on izda povelju slobo-ština.

I tako se vrati u Ugarsku god. 1103.

14.

Ugovor između Hrvata i Kolomana.

Dodatak trogirskomu rukopisu Tome arciđakona.*)

Šišić, Kralj Koloman i Hrvati god. 1102.

Kako i po kojem se ugovoru predadoše Hrvati kralju ugarskomu:

Koloman po Božjoj milosti (kralj), sin Vladislava, kralja ugarskoga, naslijedivši kraljevstvo od oca svoga i budući da je vrlo odvažan bio, odluči čitavu Hrvatsku sve do mora dalmatinskoga podjarmiti svojoj vlasti pa stoga dođe sa svojom vojskom sve do rijeke Drave. Hrvati pak, saznavši za dolazak kraljev, skupiše svoju vojsku i spremiše se na boj. A kralj čuvši, da su se skupili, pošalje glasnike svoje k njima, voljan s njima lijepo postupati i s njima ugovor sklopiti, kako budu oni sami htjeli. Hrvati pak, saslušavši poslanike gospodina kralja, skupiše se u zajedničko vijeće (sabor), te jednoglasno pristadoše na to i otpremiše (kralju) dvanaestoricu razboritih plemića od dvanaest plemena hrvatskih t. j. župana Jurana od plemena Kačića, župana Ugrina od plemena Kukara, župana Mrmonju od plemena Šubića, župana Pribislava od plemena Čudomerića, župana Jurja od plemena Svačića, župana Petra od plemena Murića (Mogorovića), župana Pavla od plemena Gusića, župana Martina od plemena Karinjana i Lapčana, župana Pribislava od plemena Polečića, župana Obrada od plemena Lisničića, župana Ivana od plemna Jamometića i župana Mironju od plemena Tugomirića. Kad su oni došli kralju, iskazaše mu dužno počitanje. A gospodin kralj, primivši ih na poljubac mira i odlično ih susretajući, dođe s njima do ovoga sporazumka: svi će naprijed pomenuti posjed i dobra svoja uživati sa svima svojima (ljudima) mirno i tiho; ni jedno od rečenih plemena niti njihovih ljudi nije vezano plaćati pomenutomu kraljevskom veličanstvu poreza ili daće, već jedino su kraljevskomu veličanstvu dužni služiti, kad bi netko napao granice njegove. Tada, ako bi gospodin kralj poslao po njih, treba da iziđe na vojsku svako pleme sa najmanje deset konjanika oklopnika o svom trošku do rijeke Drave, a onda dalje prema Ugarskoj na trošak gospodina kralja, sve dok vojna potraje. I tako je uređeno godine spasa 1102. i t. d.

*) Ovaj dodatak (memoriale, kako su ga prije zvali) nije djelo arcidakona Tome, nego potječe od nepoznatoga autora, koji ga je pripisao onomu prijepisu Tomine historije, što se čuvao u Trogiru. Kako pismo pokazuje, pripisan je ovaj dodatak koncem 13. ili početkom 14. stoljeća.

15.

Spomen o Kolomanovu krunisanju za hrvatskoga kralja god. 1102.*)

Šišić, Kralj Koloman i Hrvati god. 1102.

Godine 1102. upućenja Gospoda našega Isusa Krista. Ja Koloman, po milosti Božjoj kralj Ugarske, Hrvatske i Dalmacije, nakon držana sabora, pošto bijah okrunjen u kraljevskom Belgradu na moru, na molbu potpisanih župana mojih, za milost i spas duše svoje dajem vječiti mir i kraljevsku slobodu samostanu blažene djevice Marije, koji se nalazi u Zadru, da ondje uzmognu (koludrice) pobožno živjeti i sigurno Gospoda Boga moliti za mene i blagostanje države moje. Jer nitko od svećenika, prenatrpan brigama, ne može onako Bogu služiti, kako dolikuje redu. Stoga ovim pismom taj dar kraljevske slobode tako potvrđujem, da ni jedan moj podanik ne smije tomu samostanu štogod oteti ili uzeti ni od pokretnoga ni od nepokretnoga dobra. Ako bi se pak tkogod usudio, da drsko pogazi ovu zakonitu kraljevsku zapovijed našu i štogod sebi prisvoji na silu od imanja samostanskih, on ima toj crkvi u četverostrukoj vrijednosti naknaditi štetu, a sam nasilnik potpast će sa svim svojim, što ima, sudu kraljev-

*) Ta je listina dokazom, da se kralj Koloman uistinu okrunio za kralja hrvatskoga.

skomu. To potvrđujemo našim pečatom i pečatom naših župana. Prokopije, biskup đurski (u lat. originalu Agriensis); Sigindin, biskup zagrebački (Zagoriensis), Isak župan, Petar župan, Kladija župan, Saul župan, Arnej župan, Toma župan, Andrija župan, Kuzma župan, Vokan župan, Dionisije župan.

16.

Ugarska i Madžari polovicom 12. vijeka.

Oto freisinški, Gesta Friderici imperatoris (Monumenta Germ. Scriptores XX.*)

Ova je zemlja, koja se od starine zvala Panonija, iznutra, jer je naokolo zatvoraju šume i gore a osobito Apenin[1]) vrlo široka ravnica, znatna tijekom rijeka i obiljem svega, prekrivena šumama, u kojima ima sila raznovrsne divljači. Koliko se ta ravnica ističe ugodnom milotom obličja svoga, toliko je poznata s obilne plodnosti polja, te se jednako čini, da je to raj Božji ili glasoviti Egipat. Od prirode je, kako rekoh, pogled na nju prekrasan, ali po običaju barbarskom rijetko je kite gradovi i kuće, a granice joj nijesu toliko gore i šume, koliko tijek golemih rijeka. Na istoku graniči ondje, gdje se glasovita rijeka Sava slijeva u Dunav, s Bugarskom, na zapadu s Moravskom i s Istočnom njemačkom markom[2]), na jugu s Hrvatskom, Dalmacijom[3]), Istrom ili Koruškom, na sjeveru sa Češkom, Poljskom, Rusijom, na jugoistoku s Ramom[4]), na sjeveroistoku s ravnicom Pečenega i Polovaca; tu ima izobila

*) Oto freisinški je sin Leopolda Svetoga Austrijskoga, polubrat cara Konrada III. Rodio se početkom 12. stoljeća, bogosloviju je učio u Parizu, od 1137.—1158. bijaše biskup u Freisingu. Napisao je glasovitu „Kroniku“ (neku vrstu opće povijesti) i pomenuta „Gesta“. Druga su mu se djela izgubila. — [1]) Karpati. — [2]) Danas Donja Austrija. — [3]) Kako vidimo Oton izrijekom razlikuje Ugarsku od Hrvatske. — [4]) Bosnom.

lova, ali se gotovo i ne zna za lemeš ni za motiku. Budući da je trpjela od čestih provala barbara, nije čudo, ako su joj običaji i jezik prosti i neizglađeni. Jer isprva bijaše, što smo već drugdje potanje prikazali, otvorena grabežu Huna, zatim zatiranju Avara, koji su se hranili sirovim i nečistim mesom, napokon je zapremiše Madžari, koji su došli iz Skitije[5]) pa je još i sad nastavaju.

A pomenuti Madžari su ružna lica, upalih očiju, niska stasa, običaji i jezik su im barbarski i divlji, te se s pravom smijemo tužiti na sudbinu ili radije čuditi se ustrpljivosti Božjoj, koja je, da ne kažem, ljudima nego takovim ljudskim nakazama prepustila ovako krasnu zemlju. Ipak se u tom povode za grčkim običajima, što ne poduzimaju ni jedne veće stvari bez mnogoga i dugoga vijećanja. Napokon budući da imaju ondje po selima ili u gradovima vrlo loše stanove, t. j. samo od trstike, rijetko od drva a vrlo rijetko od kamena, to stanuju kroz cijelo ljeto ili jesen u šatorima. Sastaju se na dvoru kralja svoga; svaki velikaš donese sa sobom stolicu[6]) i rado raspravljaju i dogovaraju se o poslovima svoje države; to isto čine za zimske studeni u stanovima, što ih imadu. A svi se svome knezu tako pokoravaju, da svaki pojedini drži za grijeh nesamo, rekao bih, razljutiti ga očevidnim prigovorima, nego i uvrijediti ga potajnim mrmljanjem. Jer je rečeno kraljevstvo razdijeljeno na 70 ili još više županija, to od svakoga suda pripadaju blagajni kraljevoj dvije trećine, a samo trećina ostaje županima, i nitko osim kralja ne smije kod tolikoga opsega zemlje kovati novaca ni pobirati carine.

Ako bi koji župan kralja ma i malo uvrijedio ili bi ga koji ovaki ikad nepravedno oklevetao, njega bi tko mu drago s dvora, pa bio i najniži, sam popao, makar onoga pratila njegova pratnja, bacio u okove i odvukao na razne muke. Vladar, kao što je u nas običaj, ne dopušta, da ravni ravnomu sude; optuženiku se ne daje nikakva prilika za obranu, već samu volju kraljevu drže svi za pravo. Ako se kralju kada prohtjedne dići vojsku, a ono se svi bez prigovora kao u jedno tijelo sjedine. Seljaci, koji stanuju po selima, opreme potrebnom ratnom

[5]) Rusije. — [6]) Taj je običaj ukinuo kralj Bela III. (IV.)

opremom svakoga 9. ili 10. ili također 7. ili 8. ili još ispod toga, ako je potreba, a ostale ostave kod kuće, da obrađuju polja. Oni pak od vojničkoga staleža ne bi se usudili ni pod kojom izlikom osim u vanredno teškom slučaju ostati kod kuće. A u samoj četi kraljevoj okupe se vladaru na zaštitu tuđinci, kojih imade ondje sva sila, i koje oni zovu knezovima. Gotovo svi stupaju ružni u ružnoj odori, samo što oni, koje su tuđinci odgojili — sada ih plaćenici zovemo — ili ih i rodili, iznose neku ne prirođenu, već neku kao izvana priljepljenu vrlinu, te se povode za našim tuđincima samo u vještini ratovanja i sjajnom oružju.

17.

Kulin, ban bosanski dopušta dubrovačkim trgovcima, da slobodno trguju po Bosni (1189).

Šurmin i Bosanac, Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih.

U ime oca i syna i svetoga duha. ê[1]) ban bos'n'ski Kulin prisezaju tebê, kneže Kr'vašu, i v'sêm građam[2]) dubrov'čam pravy priêtel byti vam od selê i do vêka i prav goi[3]) dr'žati s vamy i pravu vêru, do kolê s'm živ, v'si dubrov'čane kire[4]) hode po moemu vladaniju tr'gujuke[5]), g'dê si k'to hoke krêvati[6]), godê[7]) si kto mine[8]), pravov vêrov[9]) i pravym sr'cem dr'žati e bez v'sakoe z'ledi[10]), raz'vê[11]) što mi k'to da svoiov volov[12]) poklon, i da im ne bude od moih čest'nikov[13]) sile, i do kolê[14]) u mene budu, dati im s'vêt[16]) i pomok kakore i sebê, kolikore moge, bez v'sega z'loga primys'la[16]), tko mi bog pomogai i sie sveto evan'đelie. ê Radoe diêk ban[17]) pisah siju knigu povelov banov

[1]) Ja. — [2]) Građanima. — [3]) Mir. — [4]) Koji. — [5]) Trgujući. (Za glas *ć* upotrebljavahu naši ćirilovski spomenici znak „*k*"; tako i dalje hoke mjesto hoće. — [6]) Počivati. — [7]) Ili. — [8]) Prijeđe. — [9]) Pravom vjerom. — [10]) Povrijede. — [11]) Osim. — [12]) Voljom. — [13]) Carinika. — [14]) Doklegod. — [15]) Savjet. — [16]) Misli. — [17]) Banov đak.

od roždstva hr'stova tisuka i s'to i os'm deset i devet lêt, mêseca av'gusta u d'vadeseti i deveti d'n usêčênie glave Iovana kr'stitela.

18.

Zlatna bula Andrije I. (II.) 1222.*)

Corpus iuris Hungarici.

U ime svetoga Trojstva i nerazdjelivoga jedinstva. Andrija, po milosti Božjoj kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Rame, Srbije, Haliča i Vladimirije u sve vijeke. Budući da je sloboda nesamo plemića našega kraljevstva nego i drugih ljudi, osnovana od sv. Stjepana, silom nekih kraljeva, koji su se sad svetili za svoju uvredu, sad opet slušali krive savjete zlih ljudi, koji su išli za svojom koristi, u veoma mnogim prilikama bila vrlo stegnuta, zato su sami naši plemići mnogo puta izlazili pred našu visost i pred visost naših prethodnika a svojih kraljeva tražeći, da se naše kraljevstvo preuredi. Mi dakle hoćemo, da zadovoljimo u svemu molbi njihovoj, kao što smo dužni osobito zato, što je tim povodom više puta među nama i njima došlo do nemalih neugodnosti, a to se mora ukloniti, da bi se kraljevsko veličanstvo potpunije sačuvalo (a to se ne može ni po kom bolje učiniti nego po njima); zato podjeljujemo nesamo njima nego i drugim ljudima našega kraljevstva slobodu danu od svetoga kralja[1]), a drugo, što se tiče preuređenja našega kraljevstva, određujemo ovako na korist.

1. Određujemo, da smo dužni svake godine na blagdan svetoga kralja[2]), ako nijesmo prešnim poslom ili bolešću zapriječeni, u Stolnom Biogradu držati sud. Pa ako ne budemo mogli biti tamo, bit će ondje bez sumnje mjesto nas palatin, i on će mjesto nas preslušavati parnice; a svi plemići, koji hoće, mogu se ondje slobodno sabrati.

*) Zlatna je bula vrijedila u Hrvatskoj samo do Gvozda (samo za Slavoniju). — [1]) Stjepana. — [2]) Na Stjepanje, 20. kolovoza.

2. Želimo također da ni mi ni nasljednici naši nikad ne zatvoraju niti nište plemiće kojemu mogućniku za volju, ako nijesu bili prije pred sud pozvani, i ako im na sudu nije krivnja dokazana.

3. Isto tako od imanja plemićkih ne ćemo dati utjerivati nikakva poreza ni nameta slobodnjačkoga; u plemićke kuće i selišta ne ćemo se svraćati, već ako nas pozovu. A i od crkvenih podanika ne ćemo uopće ni ma kakva poreza ubirati.

4. Ako koji plemić premine bez sina, neka četvrtina imanja njegova pripadne kćeri; s ostalim neka radi, štogod hoće. A ako ga preteče smrt pa ne uzmogne ništa odrediti, neka baštine bliži rođaci. Ako ne bude imao baš nikakova roda, dobit će kralj.

5. Župani neka ne sude o imanju plemićkom, već samo u stvarima novčanim i o desetini. Satnici[3]) smiju suditi samo podanicima grada svoga. Tatima i razbojnicima neka sude kraljevski suci[4]), ali opet pred samim županom.

6. Isto tako ne će se općina smjeti složiti i prokazati tata, kao što je običavala[5]).

7. Ako kralj ushtjedne vojsku izvan države povesti, ne moraju s njim poći plemići, osim na trošak njegov. A poslije povratka neka ih ne globi zato, što nijesu bili na vojsci. Ako pak na zemlju udari vojska neprijateljska, moraju svi skupa poći. Isto tako, kad ushtjednemo voditi rat izvan zemlje i krenemo s vojskom, moraju s nama o našem trošku ići svi oni, koji imadu koju županiju.[6])

8. Palatin sudi svim ljudima kraljevstva našega bez razlike, ali u sporu plemićkom, gdje se radi o glavi ili o gubitku imutka, ne smije presuditi bez znanja kraljeva. A ne će imati sudaca zamjenika, već samo jednoga u svom[7]) dvoru.

9. Naš dvorski sudac može svakomu suditi, dok boravi na našem dvoru, a parnicu, u dvoru našem započetu, smije svagdje kraju privesti. No čim ode na svoje imanje, ne može imenovati ni pristava[8]) ni dati stranke na sud zvati.

[3]) Zamjenici županovi. — [4]) Niži županijski sudački činovnici. — [5]) Jer je $1/3$ imutka njegova, ako mu se krađa dokazala, dobila općina. — [6]) Koji su zapovijedali četama županijskim. — [7]) Plemićkom. — [8]) Koji su izvršili osudu.

10. Ako koji dostojanstvenik pogine u ratu, mora se sinu ili bratu njegovu podijeliti dolična služba. A ako na isti način pogine plemić, nagradit će kralj njegova sina, kako mu se svidi.

11. Ako se stranci, t. j. ljudi plemenita roda, nasele u kraljestvu, ne mogu doći do dostojanstva bez privolje kraljevstva.[9])

12. Ženama preminulih, što ih je sud na smrt osudio ili su pali u dvoboju[10]) ili s ma kojega drugog uzroka, neka se ne otima njihov dio.

13. Dostojanstvenici, idu li s dvorom ili putuju kamo, ne smiju siromaha tlačiti ni plijeniti.

14. Isto tako, ako se koji župan ne vlada časno prema svojoj službi ili ako bi tlačio stanovnike grada svoga, neka se, ako mu se to dokaže pred čitavim kraljevstvom, sramotno skine sa dostojanstva svoga i oteto vrati.

15. Kraljevski konjušnici, psari i sokolari neka se ne usude zalaziti u selišta plemićka.

16. Ne ćemo čitavih županija ni dostojanstva ma koje vrste s pravom nasljedstva podjeljivati zauvijek.

17. Nikad neka se ne otme imanje, što ga je tko poštenom službom zadobio.

18. Isto tako dopuštamo plemićima, da mogu slobodno prijeći k našemu sinu[11]) kao od starijega k mlađemu, a zato ne će gubiti imutka svoga. Ako koga naš sin pravomoćnim sudom osudi, ne ćemo ga mi nikako primiti; a ne ćemo primati ni parnice, koja je pred njim započeta, a još nije pred njim dovršena; a tako će raditi i naš sin.

19. Službenici kraljevi neka živu prema sloboštinama, koje im je sv. kralj Stjepan podijelio; tako isto neka se sa strancima koje mu drago narodnosti postupa po sloboštinama, što su im od početka dane.

20. Desetina neka se ne plaća u srebru nego onim, čim zemlja rodi: vinom ili žitom; odupru li se tomu biskupi, ne ćemo biti uz njih.

21. Biskupi nijesu dužni, da daju desetinu za naše konje

[9]) T. j. svih plemića. — [10]) U sudbenom dvoboju. — [11]) Beli.

od plemićkih posjedovanja[12]); isto tako ne moraju njihovi podanici donositi svoju desetinu na kraljevska imanja.

22. Isto tako ne smiju svinje naše pasti u šumama ili na pašnjacima plemićâ preko njihove volje.

23. Isto tako novi novci naši neka vrijede godinu dana od jednoga Uskrsa do drugoga, a dinari neka su takvi, kakvi su bili u vrijeme kralja Bele[13]).

24. Predstojnici kovnica, nadzornici prodaje soli i nadzornici poreza neka su plemići našega kraljevstva; ne mogu to postati Ismaeliti ni Židovi.

25. Isto tako neka ne budu skladišta soli usred kraljevstva osim u Sabolču[14]) i Regecu[15]) i u krajini.

26. Isto tako ne smije se nepokretno imanje prenositi na ljude izvan kraljevstva. Ako je koje preneseno ili prodano (strancima), neka se narodu kraljevstva vrati na otkupe.

27. Kunovina neka se pobira po običaju, kako je kralj Koloman uredio.

28. Ako sud osudi nekoga, ne smije ga ni jedan velikaš uzeti u obranu.

29. Župani neka uživaju samo redovne dohotke županije svoje, a ostalo, što pripada kralju, t. j. vinogradarinu, porez, goveda i dvije trećine od dohotka županijskih zemalja neka dopadne kralju.

30. Isto tako osim ove četvorice državnih dostojanstvenika, t. j. palatina, bana, dvorskoga župana kraljeva i dvorskoga župana kraljičina, ne smije nitko imati dvije službe.

31. A da bi ova naša povlast i odredba vrijedila za vrijeme našega vladanja i naših nasljednika u sve vijeke, dadosmo je napisati u sedam primjeraka i potvrditi našim zlatnim pečatom[16]) tako, da se jedan primjerak pošalje gospodinu papi, da ga unese među spise svoje, a drugi da se čuva kod hospitalaca, treći kod

[12]) Od crkvene je desetine uzimao kralj jednu dvadesetinu; ona dvadesetina od desetine, što se od imanja plemićkih ubirala, upotrebljavala se za uzdržavanje kraljevih konja. — [13]) Bela II. (III.). Prekivanje novaca donosilo je kralju dobitka, jer je novi novac često puta bio lošiji i kod svakoga se mijenjanja staroga novca za novi davao prid (tri stara novca za novi) za trošak kovanja. — [14]) Sada ruševina sjev. ist. od Tokaja. — [15]) Segedin. — [16]) Pečat je utisnut u zlatan listić.

templara, četvrti kod kralja, peti kod kaptola ostrogonskoga, šesti kod kaločkoga, sedmi kod palatina, koji već bude[17]). Taj neka imade vazda pred očima povelju i neka sam ni u čemu ne odstupa od rečenoga i neka ne da, da kralj ili plemići ili drugi odstupaju, e da bi i sami uživali svoje sloboštine pa da bi zato uvijek bili vjerni nama i nasljednicima našim te ne bi kruni kraljevskoj dužni posluh uskratili. Ako pak mi ili tko od naših nasljednika ikad ustjedne raditi protiv ove naše odredbe, a ono neka po ovoj povelji bude zauvijek slobodno, da se i ne ogriješe o vjernost, nesamo biskupima nego i drugim dostojanstvenicima i plemićima kraljevstva svima kolikima i svakomu za se, sadašnjima i poznijima, oprijeti se i protiviti nama i našim nasljednicima.

Napisao Klet, naš dvorski kancelar, prepošt jegarski, godine upućenja 1222. Bili su nadbiskupima časni Ivan u Ostrogonu, časni Ugrin u Kaloči, a biskupima Desiderije u Čanadu, Robert u Vesprimu, Toma u Jegru, Stjepan u Zagrebu, Aleksandar u Varadinu, Bartol u Pećuhu, Kuzma u Đuru, Brikcije u Vacu, Vicentije u Njitri, 17. godine moga vladanja.

19.

Zagreb postaje kraljevskim i slobodnim gradom 16. studenoga 1242.

Tkalčić, Monumenta historica civitatis Zagrabiae.

U ime svetoga Trojstva i nerazdjelivoga jedinstva. Amen. Bela, po milosti Božjoj kralj ugarski, dalmatinski, hrvatski, ramski, srpski, galički, vladimirski i kumanski zauvijek. Uzvišenost kraljevska ište, te dolikuje dostojanstvu uzvišenih, da se toliko više vesele mnoštvu, naroda, koliko sami ugledom nat-

[17]) Od ovih se originala nije sačuvao ni jedan; najstariji prijepis potječe iz god. 1318., a nalazi se u nadbiskupskom arhivu u Ostrogonu. I naš kr. zemaljski arhiv ima jedan prijepis iz god. 1384.

kriljuju ostale. Stoga ovim pismom nesamo sadašnjemu naraštaju nego i potomstvu izjavljujemo: pošto se našoj volji svidjelo u Zagrebu, na brdu Griču, urediti slobodan grad i onamo sazvati strance pa taj dio kraljevstva utvrditi i učvrstiti za sigurnost granice i radi druge koristi, posavjetovali smo se s našim milim i vjernim Dionisijem, banom cijele Slavonije, i s drugim prvacima kraljevstva, pa kako su oni ovu našu nakanu i volju jednoglasno odobrili, privedosmo odluku svoju kraju dopuštajući da na pomenutom brdu bude slobodan grad, stranci da se slobodno onamo nasele, da imadu zemlje i posjed, pogodbe i sloboštine od nas dane i potpisane, pa da ih drže i čuvaju nepovrijeđene. Ovo su pogodbe i sloboštine stranaca, što stanuju i što se naseljuju na pomenutom brdu, sami su ih među sobom uglavili, a mi ih odobrili:

Ako ovakoga stranca u području Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije razbojnici ili drugi zlotvori orobe, neka gospodar zemlje, na kojoj je onaj orobljen, ili oteto, pošto se svota procijeni po sudu dobrih ljudi i po zakletvi sugrađana za to izabranih, naknadi ili treba da prokaže zločinca.

Isto tako ne treba plaćati namete ni na kojem mjestu unutar granica kraljevskih.

Isto tako, ako koji građanin građanina opsuje, izgrdi ili obruka, pa ako mu se onda to dokaže, neka uvrijeđenomu plati deset pensa[1]) a za opći trošak[2]) 100 dinara. Ako se tko, po treći put za to kažnjen, ne popravi, neka se sav imutak njegov na korist općine zaplijeni, a on kao nepošetnjak sramotno iz grada otjera.

Ćušne li tko drugoga ili zlobno za kosu povuče, neka trpi istu kaznu.

A rani li tko drugoga nožem, mačem, sulicom ili strijelom ili nekako slično i ranjenik se izliječi, a ne izgubi uda, neka podmiri liječnika ranjenikova pa ranjenomu plati 25 pensa a 5 pensa gradu u korist.[3]) Nastrada li mu koji ud, neka ranjenikova liječnika podmiri, a ranjenomu plati 10 maraka a 10 pensa u gradsku blagajnu. Rani li tko koga, te on umre, a ubojica pobjegne, dvije

[1]) Pensa je $^1/_5$ marke ili 40 dinara; dinar ima 1 gr. srebra, a vrijedi 0.38 K. — [2]) T. j. u gradsku blagajnicu. — [3]) T. j. u gradsku blagajnicu.

trećine imutka njegova neka pripadnu rođacima ubijenoga a trećina gradu. A bude li uhvaćen, neka se po običaju kazni; samo ako tko koga u igri[4]) ubije bez namišljene zlobe, neka ubojica u tom slučaju plati 100 pensa svojti ubijenoga a 20 pensa općini; ne bude li imao otkuda, neka se to prepusti sudu građana.

Isto tako, ako kaki tuđin došavši u grad bilo na ulici ili u kući ili na trgu tako što počini, kako je sprijed navedeno, neka mu sudi sudac gradski i osuđen neka potpada pod iste kazne.

A zateče li se tko od stanara gradskih ili tuđinac unutar granica gradskih u krađi ili razbojstvu, neka ga kazni gradski sudac.

Isto tako, ako koji tuđinac ushtije tužiti kojega građanina radi novaca ili nanesene nepravde, neka ga tuži gradskomu sucu. I ni jedna parnica neka se ne sudi dvobojem, već neka se preko svjedoka i prisegom dokonča, nastala ona među tuđincima ili među domaćima. A za svjedoke neka se uzimaju ljudi istoga staleža i slobode, kao što su oni sami[5]). Na isti način, nađe li tuđinac u građanina ili građanin u tuđinca konja ili vola ili što ukradeno, svaki put neka se, kako smo sprijed rekli, dovedu svjedoci.

Isto tako građani pomenutoga grada ili seljaci iz sela, koja gradu pripadaju, a blizu su područja samoga grada, neka ne potpadaju pod sud nikomu doli gradskomu sucu; drži li se sudac sumnjivim, a tužitelj navede valjan razlog, zašto ga odbija, neka se sazove gradsko zastupstvo i pod predsjedanjem sučevim neka se riješi posao; a posumnja li se još i o njihovu sudu, te se bezobzirni parac prizove od njih na kralja, neka sam za sve ostale ide kralju sudac. Tako isto, pozove li tko u kakovoj parnici gradskoga suca i građane ili samo građane pred kralja, treba da ide samo sudac gradski.

Pa ako tko nekoga građanina ili građane pozove pred kralja, a nije prvo tražio, da mu pravdu otkroji gradski sudac, morat će za njega ili za njih ići sudac, a pozivač će mu platiti troškove zato, što je ugled kraljevske povlastice, koja mu je poznata, prezreo i nije potražio gradskoga suca, već je njemu uzalud zadavao muke i troška.

[4]) Kod gađanja u nišan ili mačovanja. — [5]) Parci.

A građani neka imadu slobodu birati, odaklegod hoće, gradskoga suca, kojega treba nama na potvrdu predložiti; neka im je slobodno mijenjati ga svake godine po miloj volji.

Isto tako, premine li koji građanin bez nasljednika, neka po volji pokretan imutak razdijeli, komu ga god hoće. A pokretnine — kuće, dvor, vinograde, zemlje i zgrade[6]) — neka, posavjetovavši se sa svojim sugrađanima, ostavi ženi svojoj ili kojemu rođaku svomu, ali ipak tako, te se to ne će ni po njemu ni po ženi ni po rođacima moći ispod sudačke vlasti gradske maknuti ni oteti ni istrći.

Isto tako, prestavi li se tko bez oporuke, te nema ni žene ni sinova ni rođaka, neka $^2/_3$ imutka njegova ljudi vjerodostojni, po odluci građana za to određeni, podijele siromašnima i crkvi istoga grada, a trećina neka se zadrži gradu na korist.

Isto tako određujemo, da bude u istom gradu u dva dana svakoga tjedna t. j. u ponedjeljak i četvrtak velik sajam, a osim toga da je svaki dan svakidašnji trg.

A cjelokupni pomenuti grad vezan je na službe, što su dalje napisane.

Kad naime kralj ugarski ushtjedne povesti vojsku u primorje ili u Korušku ili Austriju, rečeni građani treba da pošalju deset vojnika s oružjem vojničkim. Osim toga moraju gospodinu kralju, kad ga onamo sreća nanese, dati za ručak 12 volova, 1000 hljebova i 4 suda[7]) vina; a vojvodi cijele Slavonije, ako je od koljena kraljevskoga, neka dadu polovinu rečenoga. A banu, koji već bude, ali ne podbanu, ne trebaju ništa drugo davati doli jednoga vola, 100 hljebova i jedan sud vina kod nastupa banske časti — jedamput, ma kako dugo banovao. Doista od svih tih služba bit će prosti i slobodni pet godina, a poslije pet godina morat će to.

Isto tako uzeše isti građani svojom voljom na se, da će na svoj trošak rečeno brdo Grič utvrditi čvrstim zidom. A za uzdržavanje stranaca, što na rečenom brdu stanuju, dali smo zemlju oko toga brda Griča i odrediti preko miloga i vjernoga našeg Dionisija, bana cijele Slavonije, da je ovi stranci zauvijek posjeduju u stalnim i odjelitim međama...

---

[6]) Na posjedu izvan grada. — [7]) Oko dvanaest hektolitara.

Da bi pomenuta odredba naša i sloboda rečenih stranaca čvrsto i bez povrede uvijek trajala, dadosmo im ovu povlasticu potvrđujući je zauvijek zlatnim pečatom našim.

Dano u Virovitici rukom magistra Benedikta, prepošta stolnobiogradskoga, dvorskoga kancelara našega, izabranoga za nadbiskupa kaločkoga, a upravljali su crkvama Božjim biskupi Bartol pećuški, Klet egarski, Stjepan zagrebački, Bartol (nitranski), Blaž čanadski, Benedikt varadinski i upravnik đurski, Stjepan vacki i upravnik mjesto nadbiskupa ostrogonskoga. Mili rođak naš Ivan Angel bio je gospodar srijemski i župan bački, Ladislav palatin, Matija tavernik i župan šopronjski, Roland trpezar i župan nitranski, Mauricije peharnik, Stjepan konjušar pa Arnold župan šimeđski, Pavao stolnobiogradski te su imali županije i službe. Od upućenja Gospodnjega god. 1242. a 16. studenoga; osme godine našega vladanja.

20.

Papa Inocentije IV. potvrđuje glagolicu biskupu senjskomu 1248.

Smičiklas, Codex diplomaticus IV.

Inocentije biskup, sluga slugâ Božjih, časnomu bratu (Filipu), biskupu senjskomu, (šalje) pozdrav i blagoslov apostolski. Podnesena mi je molba Tvoja, koja kaže, da ima u Slavoniji osobito pismo, za koje svećenstvo te zemlji tvrdi da ga ima od blaženoga Jerolima a to pismo upotrebljavaju u službi Božjoj: zato si u nas, da bi se prilagodio njima i poveo za običajem one zemlje, u kojoj si biskup, zamolio dopuštenje, da smiješ služiti službu Božju na onom pismu. Mi dakle uzimajući na um, da se jezik stvari, a ne stvar jeziku mora priljubiti, dopuštamo to, kako si zatražio, ovim listom, ali samo onoliko, koliko se dosada bio običaj, i da se razlikom pisma ne bi povrijedio smisao. Pa uopće nitko na svijetu ne smije ovaj list — naše dopuštenje pogaziti ili mu se drskom smjelošću protiviti.

Dano u Lyonu na 29. ožujka a 5. godine, što smo papa.

21.

Iz zakona vinodolskoga od god. 1288.*)

Rački, Hrvatski pisani zakoni (Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium pars I. vol. IV.).

V ime božie amen. Let g(ospod)nih 1288 indicio[1]) prvo, dan 6. miseca jenvara.

V vrême krala Ladislava[2]), preslavnoga krala ugrskoga, kralevstva nega[3]) leto 6. na deset(e).[4])

Va vrime ubo[5]) velikih muži, gospode Fedriga, Ivana, Levnarda, Dûima, Bartola i Vida, krčkih, vinodolskih i modruških knezi.

Zač do(vo)le[6]) kr(at) videšći ludi, ki bludešći[7]) svoih starii(h) (i is)kušenih zakon, za to ubo edin po edinom i (vsi na kup) ludi vinodolski, želešći one stare (dobre z)akone shraniti e na puni[8]), ke nih prvi v(sagda) su shranili nevrêeni[9]): skupiše se vs(i) na kup, (tako) crikveni, tako priproššći ludi, sveršenê[10]) i (imêju)šć zdrave svet, u Novom Gradu pred obrazom (t)oga istoga kneza Leonarda, zgora imenovana; i sbraše se od vsakoga grada vinodolskoga ne[11]) vse stariiši na kup, na ke viahu[12]) da se bole spominahu v zakonih svoih otac, i od svoih ded ča bihu slišali.

I nim narediše i ukazaše tesnim zakonom: da bi vse dobre stare iskušene zakone u Vinodol činili položiti v pisma, od kih bi se mogli spomenuti ili slišati od svoih otac i ded zgora rečenih; tako (da) od sada naprid mogu se ulešći[13]) bluenja[14]) te riči;

*) Zakon vinodolski je najstariji hrvatskim jezikom pisani zakon. 6. siječnja 1288. godine sakupiše se u Novom Gradu vinodolskom izabrane starješine cijeloga Vinodola, koji su se najbolje opominjali „dobrih, starih, iskušanih zakona svojih otaca, da ih stave na pismo“. Tako postade zakon „vinodolski“, koji je krasan primjer, kako običajni zakon prelazi u pisani zakon. Prvi put ga je izdao štampom Antun Mažuranić g. 1843. u zagrebačkom „Kolu“ III. latinskom transkripcijom, a ćirilskom (izvornik je pisan glagoljski) Rački 1890. (Šurmin i Bosanac, Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih za VII. i VIII. razred srednjih škola, III. izd. str. 92.). — [1]) Indikcija. — [2]) Ladislav III. (IV.) 1272.—1290. — [3]) Njega, njegova. — [4]) 16. — [5]) Dakle. — [6]) Dosta. — [7]) Čuvajući. — [8]) Potpuno ih. — [9]) Nepovrijeđeni. — [10]) Zreli. — [11]) Njihovi. — [12]) Za koje znadijahu. — [13]) Prestati. — [14]) Čuvanje.

i nih dêtca (v) vrime, ko pride, da nimaju primisale[15]) v tih zakonih.

(6) Oššće, ako bi ki rubani[16]) (učinil) na puti ili gdi indi[17]): da plati knezu libar[18]) 50 (i škodu duplu).

(8) Oššće, ako nigdo[19]) v nošći je ukral v osiku[20]) niki skot, vola[21]) na gumnu žito, vola va ulnici[22]), v mesti gdi se shranaju pčele, med: takoe[23]) plati knezu lib(a)r 50 ako est onde klič bil »pomagai«; a va dne soldniki 40 i takoe v nošći, ako nij onde bil vapai; i škodu duplu, kakoi pisano; i klič e verovan.

(11) Oššće, ako ki silu učini v pristaniššću vinodolskom: platiti ima knezu libar pedeset. Ako tadbu onde učini: plašća l(i)b(a)r 24.

Ako svedoci onde nisu: ima prisešći ki tai samo 12 a to ako se učini tako v nošći tako va dne.

(13) Ioššće, ka godi bratššćina dili zbor meju sobu, držana e dati desetinu na puni.

(15) Oššće, svaki pop držan je stražu strišći[24]) v nošći v gradu, kako ini člověk.

(17) Oššće, niedan od kmet i od ludi opšćinskih ne more poiti prebivati v niednu crikav, ni v niednu opatiju ili v molstir služiti, ili se onde položiti za obaritelnika[25]), ako nij s volu[26]) kneza i opšćine.

(18) Ioššće dobra edna žena i dobra glasa, pomaknena[27]) za svidočastvo, ako ni vešće[28]) svedoki, verovana e od ženi k ženi, tako od psosti[29]) êzika kako od bienê i ot ranenê.

(25) Oššće, od bienê, ranenê i od stučenê meju kmeti nij band[30]) nego soldniki 40 ke krivac ima platiti knezu; a onomu, ki bude bien, dva brava ter likariju.

(31) Oššće, ako bi ki ubil nikoga kmeta ili od roda kmet, da bi se ne mogal êti[31]); vpadi v osud lib(a)r 100 bližikam[32]) onoga grada, ki e ubien, opšćini libri 2. Od tih libar 100 ima imiti: ditca ubienoga, ako ima ditcu, imaju imit polovicu, a drugi pol nega bližiki.[33]) Ta osud krivac plati.

[15]) Sumnje. — [16]) Plijenjenje. — [17]) Drugdje. — [18]) Idealna novčana jedinica od 20 soldina; soldin = 12 dinara. — [19]) Netko. — [20]) Ograđeno mjesto za marvu. — [21]) Ili. — [22]) Ulište, pčelinjak. — [23]) Također. — [24]) Stražiti. — [25]) Čuvara. — [26]) Voljom. — [27]) Dovedena. — [28]) Više. — [29]) Psovanja. — [30]) Osuda, globa. — [31]) Uhvatiti. — [32]) Ostali članovi bratstva. — [33]) Drugu polovicu njegovi rođaci. —

Ako ubigne: imaju nega bližike osud platit pol, a pol nega (e)redi,[34]) ako e ima.

Da ako se êti more pria ner[35]) se vražba[36]) plati, vola ako e učinena naprava[37]): budi od nega mašćeni[38]); a nega bližiki budite prosti.

(32) Oššće, hšćere, ke su ostale po smerti očini i materini, ako nisu ostali brati tim hšćeram, imaju se areditati, ili ostaviti tim hšćeram blago otčino i materino, činešći vsu službu onu, ku esu imili služiti dvoru[39]) otci i matere ih.

I takoe, ako bi sini ostali, i umerli brez (e)reda.

(45) Ioššće, ako ki ukaže[40]) niko ošastno[41]), vola od učeststnoga, ča e zgora izrečeno, i ne bi mogal pokazati: ostani v onom istom osudu, v kom (bi) ostal on, koga bi pokazal.

(60) Ioššće, ako bi ki (h)otel pokazati nikoga od nikoga zla tvorenê pred dvorom, vola od nikoga inoga banda ili nike ine riči: ima t(a)ko rešći dvoru: »ja tebi pokažuju takova od takove riči«; ili: »t(e)bê dim[42]), da takov e učinil takovu rič«. Ni drugoga ukazanê, vola pokazanje ne vridno.

I ako bi niki pokazal nikoga dvoru a ne mogal ukazat' ga: ostani dvoru onu penu,[43]) ku bi ostal on, ki bi ostačen[44]) bil, i ostačeni budi prost.

(64) Oššće, ako ki pokaže kerv, ka mu e učinena za zlu volu: ona kerv mu e verovana. Ništar mane ima s rotu[45]) potverditi, ako nisu onde svedoci.

(67) Iošće, otac sinu, sin otcu, i hšći (otcu, ne) mogu biti svedoci; a brat sestri, i sestra (bratu mogu biti svedoci), ako stoe svak po sebi i razdileni esu meju sobom.

(77) Ioššće, na vspomenenje ke riči, ka ima priti, i opšćinskoga svedetelstva[46]), ta ista opšćina vinodolska to sada pismo zapovidali su učiniti, i edino taka(i)še shraniti va vsakom gradu.

Bi načineno v Novom Gradu na sali[47]) knezi zgora imenovanih, leta, miseca, dne, indicione rečene.

---

[34]) Baštinici. — [35]) Prijenego. — [36]) Globa, što je plaća, tko ubije čovjeka. [37]) Nagodba. — [38]) Osvećeni. — [39]) Frankapana. — [40]) Prijavio. — [41]) Nasljedstvo, koje bi poslije smrti uživača imalo zapasti opet gospodare Frankapane. — [42]) Velim. — [43]) Kazan. — [44]) Okrivljen. — [45]) Prisegom. — Svjedočanstva. — [47]) U dvorani.

22.

Stjepan Tvrtko, kralj bosanski potvrđuje Dubrovčanima povlastice (1378.).

Miklosich, Monumenta Serbica.

Blagoč'stivno i dostolêpno pohvaliti istin'noju vêroju[1]) i želanoe slovo prinesti k svojemu blagodêtelju vladicê Hristu, imže[2]) vsač'skaja[3]) s'tvoren'na i javljenna byše na hvaloslovie bož'stv'nago smotrenija[4]), eže milosr'dova[5]) o rodê člověč'scêm, jegože s'tvori v prêčisty obraz svojego bož'stva, i dast jemu oblast i razum, jako biti jemu[6]) vsêmi zeml'nimi jest'stvi[7]) i razumêti i tvoriti sud i pravdu po srêde zemlje. Takožde že i mene svojemu rabu za milost svojego bož'stva darova procisti mi[8]) otrasli blagosadnêi[9]) v rodê mojem, i s p o s o b i[10]) m e s u g u b i m[11]) v ê n c e m, jako oboja vladič'stvija ispravlati mi,[12]) pr'vêje ot is-pr'va v bogodarovan'nêi nam zemli Bosnê, po tom že gospodu mojemu bogu spodobl'šu me[13]) naslêdovati prêstol moih prêroditel, gospode sr'b'ske, za nje bo[14]) ti bêhu moi prêroditelije v zeml'nem car'stvê car'stvovavše, i na nebesnoe car'stvo preselili se: mene že videštu zemlju[15]) prêroditel moih po nih ostavl'šu i ne imuštu svojego pastira[16]), i idoh v sr'b'skuju zemlju želaje i hote[17]) ukrêpiti prêstol roditel moih, i tamo š'd'šu mi[18]) vên'čan byh bogom darovanim mi vêncem na kraljev'stvo prêroditel moih, jako byti mi o Hristê Isusê blagovêrnomu i bogom postavljen'nomu Stefanu, kralju sr'bljem i Bosne i pomoriju i zapadnim stranam, i po tom načeh s bogom kraljevati i praviti prêstol sr'b'skije zemlje, želaje padšaja sa v'zdvignuti i razoršaja se[19]) ukrêpiti, i doš'd'šu mi zemlje pomor'skije i tu priš'd'šu[20]) mi

---

[1]) Pobožno i dostojno je pohvaliti istinom vjerom. — [2]) Od kojega. — [3]) Sva. — [4]) Brige. — [5]) Koji se smilovao. — [6]) Da može. — [7]) Bićima. — [8]) Da mi procvate. — [9]) Grančica (rod), dobro zasađena. — [10]) Udostoji. — [11]) Dvostrukim. — [12]) Da upravljam. — [13]) Koji me udostojao. — [14]) Jer. — [15]) Kad sam pak vidio zemlju. — [16]) I da nema svojega pastira. — [17]) Želeći i hoteći. — [18]) Kad sam tamo došao. — [19]) Palo — i razoreno. — [20]) Kad sam došao u zemlje — i dospio.

prêd slavni i dobronaročiti[21]) grad Dubrovnik, i tu izidoše prêd kraljev'stvo mi vsepočteni vlastêle dubrov'sci s vsakoju slavoju i č'stiju[22]) i upomenuše kraljev'stvu mi o svoih zakonêh i uvêteh[23]) i poveljah, koje su imali s praroditeli kraljev'stva mi z gospodom bos'n'skom, i za to uzgovoriše s kraljev'stvom mi sizi[24]) i sizi vlastêle: Marin Men'četić, Mihail Bobaljevik, Dobre Kaličevik, Mateo Žur'govik, Žun Gradik, Nikola Gun'dulik, i sizi vlastêle ushotêše potvr'diti u kraljev'stva mi svoje zakone i uvête, koje su imali s preroditeli i roditeli kraljev'stva mi z gospodom bos'n'skom i s gospodinom banom Stefanom[25]) i za ljubov i za našu općinu i naših pr'vih, koju smo imali od pr'va z gradom Dubrovnikom i s vlastêli dubrov'scimi, za to kraljev'stvo mi zapisa i potvr'di i bolše ispravi vsake zakone i uvête i povelje i tr'gov'č'ke svobode, koje su imali z gospodom bos'n'skom. I po tom uspomenuše mi kraljev'stvu više rečeni vlastele dubrov'sci o uvêteh i zakonêh i poveljah, koje jest imal grad Dubrovnik s gospodom sr'b'skom i raškom, i ispl'najuštu kraljev'stvu mi[26]) prêdnjuju ljubov i ob'ćinu[27]) z gradom Dubrovnikom i s togo počtenimi vlasteli s'tvorih milost kraljev'stva mi, i zapisah i obnovih i bol'še ispl'nih v'vsaku svobodu i čistotu,[28]) da si imaju tezi uvête i zakone i povelje i tr'gov'č'ke svobode tvr'de i nepotvorene i niki(m) ot'jemljene. Po sem že[29]) slovu i potvr'ždeniju kraljev'stva mi obešta se i zapisa grad Dubrovnik i vlastele dubrov'sci, da daju kraljev'stvu mi dohod'k sr'b'ski po zakonu, koi su davali gospode[30]) sr'b'skoi...

I sije[31]) obeštanie i zapisanie zapisa i potv'rdi kraljev'stvo mi prêd gradom Dubrovnikom u Žr'novnicah v lêteh po rožd'stvê hristovê 1378. lêto, mêseca že aprilja v 10. d'n. I po sih svêh više s'vr'šenyh priidoše vsepočteni vlastele dubrov'sci Dobre Kaličevik i Mateo Žur'govik v slavni dvor kraljev'stva mi Tr'stivnicu, i ja gospogja kyra Elena i gospogja kraljica kyra Doroteja, vidêvše obeštanija i uvête gospodina kralja s gradom Dubrovnikom više pisana i sija bolše potvr'ždajušte prisegosmo prêd svetym evan'geljem i prêd č'stnim kr'stom hristovêm v crkvi svetaga Gr'gura i s našimi vlasteli simizi i simizi....[32])

[21]) Sretni. — [22]) Sa svakom slavom i čašću. — [23]) Ugovorima. — [24]) Ti, ovi. — [25]) Kotromanićem. — [26]) Kad je moje kraljevstvo (kraljevska visost) ispunjalo. — [27]) Općenje. — [28]) Jasnoću. — [29]) Tom, pak. — [30]) Gospodi. — [31]) To. — [32]) Slijede imena.

I takozi se obeštasmo i prisegosmo v vsa više upisana, da su tvr'da i nepokolêbima do d'ni i do vêka. I sije sevr'ši se mêseca ijuna 31. d'n. I pisa logofet[33]) Vlade.

† Stefan Tvr'tko v Hrista boga kral Sr'bljem i Bosnê i Primoriju.

23.

Ban Ivan Horvat osvećuje se kraljicama i palatinu Gorjanskomu.

Ivan Turčanski, Chronica Hungarorum.*)

Kad je kralj Karlo[1]) jadno zaglavio, a kraljice opet uhvatile uzde kraljevstva, obuze pristaše kralja Karla nemalen strah, i potraže siguran zaklon gorući od želje, da osvete smrt kraljevu. Kraljice pak i palatin mišljahu, da su smaknuvši samoga kralja sve zapreke uklonili i svladali. Kad je nastajalo ono doba godine, gdje žarko sunce stupa u znak lava i muči žeteoce strašnom žegom, ostave nesretne kraljice zajedno s palatinom, kao da su pameću pomjerile, Budim — a pratile su ih čete dvoranika — i zapute u donje krajeve kraljevstva. Pa kad su na znamenit blagdan blaženoga apostola Jakova, ne sluteći ni o kakvoj zasjedi, kretali sredinom polja put Đakova, navali ban Ivan Horvat s velikom neprijateljskom četom, plamteći u srcu osvetom, bijesno na čete dvoranika. Zametnu se ljut boj među obojim neprijateljima. Pa kad su kraljičini i palatinovi ljudi vidjeli, da su neprijatelji brojem jači, dadu oni, koji još nijesu bili pali, pleći i nagnu glavom bez obzira u bijeg. A Blaža Forgača, kako bijaše smion, u prvom sukobu usred boraca obori s konja

[33]) Kancelar.

*) Ivan Turčanski (Joannes de Thurocz), savremenik Matije Korvina, napisao je djelo „Chronica Hungarorum", u koje je unio i starija povjesna djela tako „Životopis Ljudevita Velikoga" od Ivana arcidakona de Kikulew; za ovo doba pretočio je u prozu pjesmu o Karla Dračkom, što ju je spjevao savremenik ovih događaja Laurencije de Monacis. — [1]) Karlo Drački.

udarac neprijateljskoga koplja, te ga uhvate i odrube mu glavu naočigled kraljici. A palatin Gorjanski, kad je u tolikoj pogibli vidio, da je jedino u smrti spas, skoči s konja, stane do kola kraljičinih, trgne mač na neprijatelje i svom snagom uzme braniti sebe i kraljice. Ali što je koristila obrana samo jedne ruke, kad su ga sa sviju strana napadale neprijateljske mišice i ranili smrtonosno udarci strjelica! Njih je on, kad se koja u njegovo tijelo zabola, lomio poput trstike, da mu ne priječe ruku u mahanju. Međutim je tolikoj četi odolijevao, dok ga nije neki vojnik ispod kraljičinih kola, odakle se on nije bojao navale, za noge uhvatio i na zemlju srušio; tu mu uz silnu viku i kriku kraljicâ i njihove pratnje — strah ih je bilo smrti — odrube glavu. Kad je on skončao, pa jedni kraljevski dvoranici pali, a drugi bili u bijeg natjerani, navale divlji Hrvati, ne znajući poštovanja zajednički na kraljevska kola i prevrnu ih; zatim trgnu iz kola kraljice i gospođe njihove bez obzira na spol i bez poštovanja prema kraljevskom dostojanstvu pa odvedu zarobljene uz mnoge pogrde pred bana svoga. Kad ih je on mnogom grdnjom grdio radi umorstva kraljeva, baci se starija kraljica brzo na koljena i moleći podiže ruke: »Poštedi me«, reče, »bane, poštedi! Sjeti se onoga dobra, što si ga nekad od kralja našega Ljudevita primio i ne iskaljuj srdžbe svoje na nevinoj kćeri njegovoj. Ja sam sama uzrok počinjenomu zločinstvu: drugoga od nas, dušu tomu djelu, koji je i mene do toga svršetka doveo, stiže kazan. Svojoj časti za volju smiluj se dakle na slabi spol, jer nijesam bez ikakva uzroka sagriješila.« Pa kad je kraljica još htjela dalje da govori, okrene joj leđa. A kad noć spuštajući se svijetlo onoga dana odagna i sve tamom prekrije, uzmu kraljicu Jelisavetu, začepe joj usta i utope u dubokoj vodi rijeke Bosuta.[2]) Kad napokon

[2]) Ova posljednja vijest piščeva ne stoji. U listini, što ju je kraljica Marija u Debrecinu 14. rujna 1387. izdala, opisuje ona ovaj događaj ovako: „ . . . I ondje (t. j. kod Đakova) nas i kraljicu Jelisavetu i nekoje vjerne barune, vitezove i velikaše naše . . . ao nevolje! uhvatiše i oteše veličanstvu našemu i veličanstvu same gospođe kraljice Jelisavete skupocjene naše kraljevske haljine i nebrojeno blago; zatvoriše nas u Gumniku (Bosiljevu) rečenoga zagrebačkoga biskupa i u kraljevskom Novigradu, a one barune, vitezove i vjerne velikaše naše po gradovima, koji se zovu Požega, Orljava, Čakovac i Počitelj, i čuvali su ih nadzirući svezane i kruto okovane tijesnim verigama oko vrata i na rukama, a glave — tako pripovijedaju — pouzdanika sv. kraljevske krune gospodina palatina Nikole i Ivana stričevića odniješe preko mora u grad Napulj prijestolu kraljevskom i nama na prezir, a naši su suparnici to tražili, nalagali i zlobom disali hvaleći se tim; i napokon su prije pomenutu blagopokojnu svijetlu gospođu kraljicu Jelisavetu majku našu u pomenutoj tvrđi, što se zove Novigrad, strašnom smrću iznenada pogubili — pred našim je očima grozno zadaviše . . .“

zora navijesti skori rođaj sunca, s kojega zabijeli dan, brzo se dignu, uzdom krenu konje put Hrvatske i hiteći prijeđu amo s mlađom kraljicom kao zarobljenicom. Oh žalosti! Kakim li je mijenama sreće izvrgnut život ljudski! Tko bi pomislio, da će se sreća, što se prije smijala kraljicama, tako brzo prometnuti nesrećom? Pa da će im se skoro poslije one osvete za tako kratko vrijeme naplatiti iznenada po zasluzi? Kraljice su i palatin za umorstvo pretrpjeli takvu kazan. Jer onaj, koji je sve stvorio i sve vidi, ne da, da bi išta uteklo sudu njegovu.

24.

Prokletstvo i izopćenje Zagrepčana 1397.*)

Tkalčić, Povjesni spomenici grada Zagreba.

Ivan po milosti Božjoj i po milosti stolice apostolske biskup zagrebački, doktor crkvenoga prava, tajnik i kancelar kaljevskoga veličanstva. Sve i svakoga opata, priora nesamo

*) Neprestani prijepori između slobodne općine na brdu gradačkom i kaptola zagrebačkoga radi pijacovine, gradskih posjeda, potoka Cirkvenice ili Medvešćaka a k tomu i političaa trvenja rodila su često strašnim i krvavim sukobima. Jedan od najkrvavijih bijaše god. 1396. U nedjelju pred Tominjem 17. prosinca provali kaptolski sudac Grga sa slugama i kmetovima u gradsko područje, u Njemačku ili Šoštarsku ulicu, te zarobi, oplijeni i postrijelja mnogo građana. Zato opet provale ogorčeni građani na sam Kaptol, poplijene i popale kanoničke i prebendarske kuće, izrane dva kanonika i jednoga prebendara; jednoga rođaka kaptolskoga suca također izrane, drugoga ubiju, pače i samu stolnu crkvu htjedoše oplijeniti. Nato ih biskup Ivan prokune.

samostana nego i konvenata, gvardijana, župnika i upravitelja crkve, bili oni u gradu ili u našoj dijecezi zagrebačkoj ili zastupali mjesto njihovo, pozdravljam u Gospodu i nalažem, da mi se potpunoma pokoravaju. Budući da se zakonom određuje, da protiv onih, koji nastoje uništiti sluge Kristove, a najviše protiv palikuća i otimača crkvenih stvari i protiv svetogrdnika pa protiv javnih razbojnika i pustošitelja crkvenih dobara treba postupati i takovim ih kaznama kazniti, da se oni gotovo od straha, ako ne od ljubavi k Bogu, unapredak okane čega takoga, i da drugima bude njihova kazna za primjer: držimo za pravo i pravedno, da one, koji se dižu na crkve i gledaju da ubiju sluge Kristove, pa palikuće i otimače crkvenih dobara tako kaznimo, te oni unapredak tako što ne će pokušati da urade, a njihova dolična kazan da bude primjer potomcima.

Već su se prije, kako se razabralo, te je jasnije od sunca, dogovorili u nedjelju uoči blagdana blaženoga Tome apostola svi skupa, narod i općina grada na brdu gradačkom, te su na glas zvona, javno, pod razvijenim barjacima neprijateljski oružanom rukom navalili, sašavši sa grada na brdu gradačkom, na naš kaptol zagrebački lupeški, na prijevaru, izdajnički kao javni razbojnici, otimači, pustošitelji, a među njima su bili dolje pomenuti ljudi, građani iz grada na brdu gradačkom, te su nasilno oplijenili kurije gospode kanonika zagrebačkih, naše braće i ostalih prebendara naše stolne crkve zagrebačke; sve su blago, što je u onim kurijama bilo, silom oteli, pa dobra, što su u tim kućama bila, uzeli i to blago sa sobom kao plijen i grabež odnijeli u grad na brdu gradačkom. Pa nijesu se zadovoljili ni drugim osim toga zločinima, već su gomilali nedjela na nedjela, te su kuće gospode kaptolske, naše braće, što su ih dokraja oplijenili, zapalili i do temelja sagorjeli.

Pa i tim se zločinima nijesu zadovoljili, već su težili na gore; navaljivali na našu crkvu zagrebačku sv. Stjepana, htjeli su toj crkvi oteti blago i sv. moći, odijela i drugo blago, što ga ima u toj crkvi; i da nijesu velika i mala vrata te crkve bila čvrsta, izveli bi svoj prokleti i bezbožni naum. Ali kad su vidjeli, da tu crkvu ne mogu oplijeniti, sasuli su svu silu strjelica na nju, te su od njih neke ostale u samoj crkvi pa su još i sad tamo.

Pa i tim se ne zadovolje, nego uhvate dva gospodina od kaptola zagrebačkoga, braću našu, t. j. gospodina Hinka, kapelana kraljevskoga veličanstva kanonika naše crkve zagrebačke i arhiđakona čazmanskoga, pa gospodina Nikolu pećuškoga, također kanonika naše crkve zagrebačke — a druga gospoda kaptolska, braća naša, u strahu od smrti ostave svoje blago i bijegom se spasu — išibaju ih i izrane uz veoma velik gubitak krvi.

Pa i tim bezdjelima se ne zadovolje, nego stanu provaljivati u crkvu sv. Franje i unišavši silom izvuku iz crkve sv. Franje jednoga, što je rođak sucu gospode kaptolske, braće naše, te tim povrijede pravo utočišta te crkve, izrane ga i uhvaćena odvuku sa sobom u grad na brdu gradačkom. Pa i s tim nezadovoljni ubiju lupeški i okrutno tomu sucu jednoga rođaka.

Osim toga su počinili mnogo drugih silnih, nečuvenih, kletih i groznih nedjelja, nabrajati ih pojedince bilo bi predugo.

Zato uzimajući na um, da takovu i tako užasnu nepravdu, što je učinjena i nanesena našoj crkvi zagrebačkoj, nama i braći našoj od kaptola zagrebačkoga, zatim one silne, klete i pregrozne zločine i strahote ne smijemo pa i ne možemo, gdje nas savjest sili, tajom i zažmirivši očima mimomići; premda je pomenuto poznato, ipak radi većega opreza, i da im se dokaže zloća, dadosmo svojim pismom određena sadržaja zvati dolje pomenute građane pa sav kolik narod i općinu grada na brdu gradačkom, neka u određeni dan, što je u tom pozivu određen i njima stalno označen, osvanu u Zagrebu pred nama u palači ili u dvoru, gdje stanujemo, da se opravdaju radi sprijed pomenutoga djela, i da čuju, kako će se proglasiti, da su pali pod kazan i sud prokletstva i svetogrđa, obavješćujući na molbu odvjetnika ili zastupnika našega kaptola zagrebačkoga i gospode kaptolske, naše braće, i našega zastupnika, da ćemo — došli oni ili ne došli na određeni rok, — putem pravde proglasiti ih prokletnicima i svetogrdnicima i da ćemo na sav koliki narod i općinu i sam grad na brdu gradačkom navaliti crkveno prokletstvo.

Kad je određeni rok došao, cjelokupni narod, općina i građani nijesu marili ni da sami glavom a ni preko prikladnih za-

stupnika pred nama osvanu, pa zato ih držimo, kao što su i bili, s pravom za prkosne. I ponovo preko reda dadosmo našim pismom određena sadržaja pozvati vas kolik narod, općinu i same građane, na molbu odvjetnika i zastupnika kaptola i nas, neka u određeni dan, što je u samom pozivu naznačen, dođu da vide, kako su zapali pod kazan i sud prokletstva i svetogrđa, i da će biti prokletnici i svetogrdnici, i da navalimo na sav kolik narod, na općinu i sam grad na brdu gradačkom crkveno prokletstvo.

U taj dan cjelokupni narod, općina i građani ne htjedoše ni sami glavom ni preko prikladnih zastupnika pred nama osvanuti, zato ih s pravom, kao što su i bili, proglašujemo za prkosne; zato za njihov prkos pa na molbu odvjetnika ili zastupnika našega i gospode kaptolske, braće naše, oglašujemo, da će sve pomenuto, što su vas koliki narod i općina i dalje navedeni građani počinili i izvršili, biti objavljeno, poznato i oglašeno tako, te se ne će nikakvim izmicanjem prikriti. Pa objavljujemo i proglašujemo, da su dalje navedeni građani pali pod kazan kletve i svetogrđa i da će biti prokletnici i svetogrdnici; osim toga izopćili smo vas kolik narod, i općinu i grad na brdu gradačkom i navalili na njih crkveno prokletstvo, kako je sve to u spisima našega dvora potpunije i naširе sadržano. Vama pak svima i svakomu opatu, prioru, gvardijanu, župniku i crkvenomu upravniku gore pomenutom ili njihovu zamjeniku, zapovijedajući im po kreposti svete pokornosti i pod kazan izopćenja, strogo nalažemo, da svake nedjelje i svetka pod svečanom službom božjom, kad se svijet skupi na službu božju, javno proglasite u vašim crkvama, da su ti navedeni građani izopćeni, i da naredite, da ih drže za izopćene i da ih se svi klone, dogod ne zavrijede milost oproštenja. Osim toga nitko vas, a ni drugi koji kapelan ni svećenik, neka se ne usudi i ne drzne služiti službu božju u tom gradu na brdu gradačkom ni u njegovim podgrađima, jer su pod prokletstvom; i još strože ćemo protiv njih postupati, kako će nam se činiti zgodno i kako će tražiti i iskati pravo.

Dano u Zagrebu u ponedjeljak odmah poslije Bogojavljenja godine Gospodnje 1397.[1])

[1]) Slijede imena izopćenika.

Karlo Petruci, javni apostolski i carski bilježnik, potvrđuje to izopćenje na molbu nekih kaptolaca 11. veljače 1397. javnim pismom, u kojem među ostalim stoji:

»Tako je biskup jasnim i razgovijetnim glasom pročitao od riječi do riječi to pismo i proglasio, da se pomenuti građani izopćuju, pa je isto tako proglasio, da se na vas kolik narod i općinu na brdu gradačkom i na sam grad na brdu gradačkom navaljuje prokletstvo. Sva su zvona zvonila, svijeće se zapalile pa istom onda utrnule i na tle bacile pred vjernim pukom u stolnoj crkvi zagrebačkoj, kad se ondje svečana misa služila . . .«

24.

Dubrovčani imenuju vojvodu Hrvoju Vukčića svojim građaninom (25. veljače 1399.)

Miklosich, Monumenta Serbica.

O velemožna sêlo[1]) prêsvetago duha, slavimo troicu va ot'ci že reku i sinê i v svet'm dusê, prêsvetaja troice, nerazdelima, slava tebe, iže va (s)ile tvoje sve vr'šimo i toboju[2]) uzdr'žimo i pravimo m'sto očastv'ja našego, bogoljubimi grad Dubrovnik, o sve prêsvetu troicu slavešte, i bude sa božjem hotenjem v pluni[3]) dr'žavi, iz'vole[4]) neiz'rekoma, ne(i)z'čisnaja[5]) milost višnago i velikago vladike i cara gospodina boga našego Isu Hr'sta i k tomu;[6]) velika i počtena neskrovna pače svemu svêtu ob'javlena velika ljubav i sr'čanstvo slavnoga i velmožnoga gospodina vojevode Hr'voja Vu . . a, da ga učinimo i prêmimo[7]) našega vlastelina, i da je naš vijeknik . . .[8]), da mi vlastele i opkina, kakoto je bio našeh stareh običaj dobri i počteni nauk, smisliv i smotr'še staru počtenu prêjazan[9]), koju (je) imao

[1]) Silo. — [2]) Tobom. — [3]) Cijelij. — [4]) Željeći. — [5]) Bezbrojna. — [6]) I t. d. — [7]) Primimo. — [8]) Vijećnik; „k“ = „ć“. — [9]) Prijazan.

k nam slavni vojevoda Hr'voje vazda k našemu gradu i ka svakomu našemu a navlašt sada, i ošte bolje obetuje se[10]) k nam staru prêjazan i ljubav, hotesmo knez, vlastele i sva opkina grada Dubrovnika, da tolikai ljubav ne bude nekar'na, pače v svem slavna i har'na da bude, da jest va svidjenje vsakomu čoveku sadašnemu i poslednemu, i da je pametno večno ovem zapisanjem od današnjega dne naprêda, zapisasmo, ut(vr'dismo slavnoga vojevodu Hr'voja i negove sinove i negove unučje i praunučje, što jest muškoga kolena, da su naši vlastele i veknici kako i mi vlastele dubrovački; i k tomu za veliku negovu čast i uz'višenje dar'vasmo vojevode Hr'voju u Dubrovniku polaču u plemenito[11]) i u bašt(i)nu i negovem sinovom i negovu unučju i praunučju u vieke vikoma, kako je polača pr'vo bila gospoge Filipe naše vladike,[12]) da sje od današnega dne naprêda taj[13]) polača voje(vo)de Hr'voja i negoveh poslednih i da je voljan gospodin vojevoda Hr'voje i negovi sinovi i negovo unučje i praunučje rečenu polaču dar'vati, prodati, ostaviti za dušu, učiniti, što (i)m bude na volju, i kako im bude drago, kako sve od svojeh stvari. i na sve više pisano mi knez i sva opkina dubrovačka prêsegosmo na svetom evangeliju i na časno(m) kr'stu božjem, jako semui pisanju nami i našemi poslednjemi[14]) ne bit potvorenu[15]) ni pokolibimu,[16]) pače u svem stanovitnu[17]) do dni i do veka. i za veke verovanje va vsakoi vrême sai[18]) list ljubo[19]) povelju povelesmo pečatiti našom zakonom velikom pod'visukju[20]) pečat bogoljubimago grada Dubro'vnika. v lêta rožastva hr'stova 1399. lêt, miseca frevara na 25. dan, a upisa R u s k o logofet u polače i veknice[21]) bogoljubimago grada Dubrovnika.

[10]) Obećaje. — [11]) Nasljedstvo. — [12]) Odlične gospođe. — [13]) Ta. — [14]) Nasljednika. — [15]) Učinjena sila. — [16]) Uzdrmano (poricano). — [17]) Čvrsto. — [18]) Taj. — [19]) Ili. — [20]) Viseći. — [21]) Vijećnice.

25.

Dva izvještaja o dolasku kralja Ladislava Napuljca u Zadar g. 1403.*)

Klaić, Povjest Hrvata II. 1.

A.

Pismo Galeotta Firentincu Vivianu 24. srpnja 1403.

Gospodin legat[1]) i gospodin kralj stigoše zajedno sa svojim družinama u Zadar zdravi i čitavi dne 19. ovoga mjeseca sa sedam galija i nešto barčica, krcatih plemićima i barunima. Ujutru uđoše u Zadar uz neizmjerno veselje. Sašav s brodova kralj je odmah dvojicu odlikovao viteštvom, naime brata Gvidona Matafare, koji je za njega mnogo i dugo radio, pa još nekoga drugoga. Poslije toga prisustvovaše u stolnoj crkvi službi Božjoj, iza koje su svi kolici pošli na određena mjesta. Onda je još istoga jutra ušla u grad gospođa vojvotkinja, kraljeva sestra.[2]) Toga dana kao i slijedeći još se svetkovalo, pa su se primali i vraćali razni darovi, a tako su radili građani i drugi ljudi, koji bijahu došli u pohode. Tu su u Zadru čekali na kralja Hrvoje, veliki gospodin po svojoj vlasti a ne manji tijelom — on je (kako se kaže) poglaviti uzrok, da je kralj došao u ove strane —, onda njegov šurjak, knez Ivaniš,[3]) također gospodin velike vlasti, nadalje mnogi plemići, svi iz kraljevstva bosanskoga. Koliko sam god tih ljudi vidio, svi se odlikuju svojim osobitim rastom. Dne 21. dođoše gospodin nadbiskup ostrogonski, veoma moćan muž, u čijim je rukama gotovo sva briga kraljevstva, zatim veliki župan palatin,[4]) biskup đurski i drugi premnogi vitezovi i baruni. Njima su ususret pošli svi kraljevski i legatski plemići i gospoda. Sam je opet kralj dojahao do grad-

*) Oba pisca tih izvještaja Galeotti i Matija od Miniata rodom su iz Firenze a bijahu u pratnji kralja Ladislava i kardinala Angela Acciaiola; po tom su očevici i učesnici. Viviano bijaše drug i pomagač firentinskog kancelara Kolucija de Salutis. — [1]) Angelo Acciaioli, kardinal od sv. Lovre, pobočni poslanik pape Bonifacija IX. u Ugarskoj. — [2]) Ivana. — [3]) Nelipić. — [4]) Detrik Bubek.

skih vrata na daljinu, koliko se može kamenom dobaciti; sađu s konja te pođu pješice pred kralja, pozdrave ga i iskažu mu dužnu počast, a nato se svi raziđu u određene im stanove. Sjutradan skupiše se vojvoda od Amalfija, prije knez od Trikarije, o kojemu javno mnijenje zna sve samo lijepo, gospodar Barlete i sinovac kralja od Cipra, gospodin Benedikt de Acciaioli, koga kralj osobito odlikuje i voli, knez Bigelli, knez od Troje, brat magistra justicijara, gospodin Alojzije Aldemarisco, kapetan galija, dva sina gospodina Tomasina od San Severina, Franjo Corsini, te mnogi drugi plemići i vitezovi, a bilo bi ih predugo sve redom nabrajati. Poslije ovih dođoše gospoda iz Ugarske i Bosne: gospodin biskup ostrogonski, gospodin biskup zagrebački (kojega bijaše za našega ovdašnjega boravka gospodin legat premjestio iz nadbiskupije kaločke u biskupiju zagrebačku), pa gospodin nadbiskup kaločki, biskup đurski i još jedan drugi biskup, veliki župan palatin, Hrvoje, knez Ivaniš te još i druga gospoda i plemići, po prilici osam njih ili deset. Kad su svi ti sjedjeli šuteći, ustade nadbiskup ostrogonski te u ime sve gospode ugarske, koja su nazočna bila, kao i u ime drugih, kojih nije bilo, razloži kralju svrhu poslanstva; primivši odgovor sporazumješe se i vratiše se svojim kućama. Poslije toga držahu još pojedinih dana vijećanja, da urede prilike u kraljevstvu i da ustanove krunisanje kraljevo, što će ovdje u Zadru ubrzo biti obavljeno; dana uostalom ne znam, jer ga još nijesu odredili. Kao sigurno se tvrdi, da kralj imade malo protivnika, a i ti da nijesu moćni, jer se svi počevši od rijeke Drave ovamo njemu pokoravaju; još tvrde, da će se kralju i svi ostali pokoriti, čim samo digne svoju vojsku, jer su mnogi, sumnjajući o njegovu dolasku, ostali neodlučni; ali kad ga ugledaju, i oni će se pokloniti. Nadalje tvrde, a o tom pokazuju i dosta vjerojatnih pisama, da će markgrofa Žigmunda Česi zarobiti. Ovamo će stići i bosanski kralj, podanik kralja ugarskoga, i senjski knez. Očekuju se i dva austrijska hercega poradi gospođe vojvotkinje, a i druga mnoga gospoda. Eto to je sve, što se može povjeriti peru. Još se govori, da će mnoga gospoda doći s družinama i da će poslati svoje poslanike.

B.

Pismo kraljeva tajnika Fiorentinca Matije od San Miniata Vivianu 30. srpnja 1403.

Dne 19. ovoga mjeseca došao je amo kralj Ladislav i gospodin legat s dvanaest galija i sa svojim velikašima, među kojima je i knez od Trikarije, inače vojvoda od Amalfija, i još drugi neki velikaši i vitezovi kraljevstva; odista časna pratnja. U subotu dne 21. dođoše u Zadar prelati i baruni kraljevstva ugarskoga, naime gospodin nadbiskup ostrogonski, veliki župan (palatin), koji se zove Detrik Bubek, biskup đurski, biskup njitranski, biskup zagrebački, biskup vesprimski, nadbiskup kaločki, kao i mnogi drugi plemići toga kraljevstva. Između njih i kralja (Ladislava) bio je sve do dana današnjega neki nesporazumak. Ugri su tražili od kralja, neka im obeća, da će lično doći u kraljevstvo i neka odredi za to rok. Kralj, kako se čini, nije spreman zasada da dalje ide, nego svakako ovdje traži državnu krunu,[1]) koju su mu obećali u Barleti. Gospodin je legat ipak postigao posredovanjem svojim složnu odluku. Bilo je doduše i drugih stvari, što su ih Ugri tražili, ali napokon bi trudom gospodina legata uglavljeno, da se krunisanje svakako ovdje obavi. Kod svih tih posala bio sam ja prečesto sada ovdje, sada ondje doglasnikom. Kraljevstvo je zasada riješeno i slobodno od dušmana, pa i od pređašnjega kralja Žigmunda, koji je ovaj čas u Češkoj, te je u razmirici s bratom i bratučedom. Kralj je taj,[2]) čini mi se, dosta plašljiv, a popušta tvrdoglavcima. (Nije slobodno svega pisati). Hoće da se kruni idućih dana, a mislim, da će se čin krunisanja obaviti drugoga dana mjeseca augusta.[3]) Stvar kao da se ne će obaviti po pravom redu svome, jer ovdje krune nema, nego je u Višegradu, pače tu nema ni uobičajene knjige (za polaganje prisege) ni drugih stvari, jer su i one u Stolnom Biogradu. Ipak će posao kako tako biti obavljen. Daj, Bože, sretan svršetak!

---

[1]) Krunu sv. Stjepana. — [2]) Ladislav. — [3]) Krunisanje je obavljeno 5. kolovoza 1403.

26.

Stol tninski rješava parbu Marka Deaniševića i Jurja Henčića iz Srba, godine 1451. na 22. listopada.*)

Šurmin, Hrvatski spomenici.

Mi Tomaš Boiničić is Plavna, banovac[1]) Dalmacie i H'rvat. i takoi Ivan Martinušev'ć z Bogočina, Radoi (Bo)iničić is Plavna i Paval Berislav'ć zv'rh Rike, sudci rotni[2]) plemenitih H'rvat stola tninskoga, damo v'diti[3]) vsim i svakomu, kim se dostoi, pred kih obraz ov naš list pride, k(a)ko nam side(ć)im u zgora rečenom stoli s mnozimi plemenitimi H'rvati, pravdu dilećim potribujućim e ot nas, onde zmei[4]) inih dugujućih pristupivše prid nas s' edne strane Martin sin Marka Dêaniševʼća iz S'rba, a z druge strane Jurai Henčić i Eandrii kovač z onogae S'rba, i počaše govoriti govoreći: gospodo, imili smo dugovan'e[5]) parno u stoli s'rpskom mei sobom u dugovani vinogradov, i dv'gli smo se[6]) iz stola s'brskoga prid vas; upitaite nam pristava,[7]) k(a)ko nam e dug tekal, t'r nam otlučite, ča e pravdi i zakonu h'rvackomu ugodno. onde se vstav Boin Matiêašev'ć s onogae S'rba, pristav rotni rečenoga stola s'rbskoga, i po nas upitan pov'da nam po ov put govore, da e on zgora rečeni Jurai Henčić

*) Juraj Henčić iz Srba tužio je Martina Deaniševića, rođaka svojega, da ovaj drži uz vlastiti dio plemenštine, negda zajedničke, i vinograd u Plastovu, i to i onaj dio, koji bi morao dopasti tužitelja za to, što su tuženikovi p r v i bez privolje tužiteljevih p r v i h založili sav koliki drugi neki negda zajednički vinograd u Zalugu. Najprije je o tome izrekao presudu svoju plemenski ili županijski sud „Srpski stol" u Srbu: tužitelj neka slobodno uzme tuženiku dio vinograda u Plastovu i neka ga tako dugo drži, dok tuženi ne iskupi založeni dio vinograda u Zalugu. Ali Martin, sin Markov ne bijaše s tom presudom zadovoljan, pa se prizove na b a n o v s t o l u K n i n u. (Vidi Prinosi za hrvatski pravno povjestni Rječnik, napisao Vladimir Mažuranić. Sv. I. str. 39. i 49.) — [1]) Banovac ili podban zamjenik je banu te ga zastupa u upravnim poslovima i u suđenju, predsjeda, kako vidimo banovu sudu ili stolu, izdaje naloge sudovima i upravnim oblastima, izvršuje presude, uvodi u posjed. Banovca imenuje ban. — [2]) Zaprisegnuti. — [3]) Vidjeti. — [4]) Među. — [5]) Posao. — [6]) Prizvali smo se. — [7]) Po starom sveslavenskom pravu izvješćuje pristav o svemu tome banovca.

bia pozval rečenoga Martina, sina Markova, Dêaniševʼća u dugovani v'nograda, ki v'nograd on Martin d'rži u rečenom S'rbi, u misti, ko se zove Plastovo; govoreći on Jurai, da su p'rvi onoga Martina prodali dia[8]) v'ngrada onoga Jurêa u Zalugu takoi u S'rbi, i za on dia Juriev, ki su prodali u Zalugu, za on dia Martinov u Plastovi da e dopal i dopada onoga Jurêa. proti tomu da e on Martin otgovaral: ne dai bog![9]) nisu moi p'rvi otdali Jurieva dila vinograda u Zalugu malo ni vele, a dopada me polov'ca v'nograda ot rečenoga Jurêa i ot Eandriêa kovača u Plastovi po v'rvi[10]) k(a)kono i ine plemen'ćine; a ovo v'rv hoću v'rvju pokazati i naiti. a on Jurai opet da e rekal proti onomu Martinu govore[11]): ne dai bog! nimaš ti v'nograda u Plastovi, nego ono mene dopada[12]) za on dia, ki su moi[13]) (i) tvoi p'rvi u Zalugu prodali; i polag toga svoga govorenêa on Juraj mače[14]) sv'doke i bat,[15]) tim da e hoće pokazati[16]). kih sv'dokov i bata maknutiem on, Jurai sebi rotu dobi, da on rotom ima ukazati samo-dvanadeste[17]) plemenitimi ljudi, da su p'rvi Martinovi prodali dia negov u Zalugu, i za on dia Martinov dia u Plastovi nemu da pristoi. koi roti pridući rok i dan, i budući on Jurai s porotnici svoimi za moći,[18]) oni porotnici esu prosili obiju stranu, da im dadu u ruke ta dug prez rote načiniti[19]). ke strane tako da su i pustili ta dug

[8]) T. j. odsvojili, založili dio. — [9]) Tom sakramentalnom formulom, bez dvojbe tri puta ponovljenom, poriče Martin istinitost navoda tužiteljevih općenito. — [10]) Po rodu. Vrv je „linea sanguinis" ili „genealogia", dašto ne pismeno rodoslovlje, jer je vrv bila vazda u svježoj uspomeni; sva je prilika, da vrv nema granica. Kelti u Walesu, i to pače ljudi iz puka, pamtili su svoje pređe sve do sedmoga koljena. — [11]) Govoreći. — [12]) (Kao neka otšteta); kako vidimo tužitelj priznaje vrv t. j. rod. — [13]) Ovdje je pometnjom pisca nešto ispalo; prema razlaganju tužbe mora da bude: koji su moji prvi u Zalugu imali, a tvoji prvi (bez privole mojih) prodali. — [14]) Dovede (dade, pruži) svjedoka. — [15]) Batina, žezlo, znak sudačke vlasti; njega se taknuo onaj, koji je govorio za sucem rečenicu za rečenicom (iuramentum escariatum, fractum). Po općenitom načelu staroga hrvatskog prava imala se tuženiku po pravilu dosuditi rota t. j. prisega. Kod suda, koji postupa po načelima plemenskoga prava, imaju suci nastojati o pomirbi, o takmini, načimbi između stranaka ili jednostavno dopitati, prema uspjehu rasprave, budi jednoj budi drugoj stranci rotu. Ali tužitelju Henčiću stoji do toga, da on dođe do rote, zato je on makao svjedoke (koji su mogli potvrditi kao istinite neke činjenice, što ih je tužitelj istakao, valjada da je doista vinograd u Zalugu založen, da ga on ne posjeduje) i bat t. j. zahtijevao je od suca, da mu za popunu dokaza pruži bat.— [16]) T. j. svoje pravo na taj vinograd. —

nim u ruke, da ga oni načine prez rote. ki porotnici esu tako načinili govoreći: mi načinamo tim putem, da on Jurai dr'ži dia Martin v'nograda u Plastovi, dokla Martin oslobodi dia Juriev u Zalugu. a on Martin li vazda govoraše: ne dai bog! nisam ĉa ni moj p'vi otdali Jurieva dila v'nograda u Zalugu malo ni vele. onde s(t)ol s'rbski est polag one načinbe porotnikov zgora rečenih pital, da on Jurai d'rži dia v'nograda Martin u Plastovi, dokla on Martin oslobodi dia Juriev v'nograda u Zalugu[20]). nad kim sudom stola s'rbskoga on Martin ne bude zadovolan, dvigal se e prid vas u tninski stol u tom govore: ere mu negov v'nograd dopituju Jurju, a Juriev mu vele u Zalugu sloboditi. ko mi vse zgora rečeno tečen'e toga duga po pristavu zgora rečenom slišavši i razumivši, bi nam v'diti pravo, da se ta dug ima dopitati ne iznašadše istino, ako su p'rvi Martinovi ali Martin otdali Juriev dia v'nograda u Zalugu,[21]) i zač bi se imia Martin dia v'nograda u Plastovi dopitati Jurju. poslasmo zakonno is stola u kipi banovči[22]) Petra Pribislav'ća is Čudomirić i zgora rečenoga sudca Radoĉa Boiničića i Mikulu Ambroića s Tuhovie, rotnoga pristava stola našega, na lice onoga v'nograda Jurieva u Zalug v'diti i isptati, tko mu e u d'ržani i po ki put[23]). ki tamo hodivši i opet se k nam u stol v'rnuše, pov'daše nam po ov put govoreći: da su prišadše na lice onoga v'nograda Jurieva u Zalug, komu v'nogradu su našli d'ržitela Vlatka Annića z onogae S'rba, ki e Vlatko rekal, da on nima onoga v'nograda ot Martina ni ot p'rvih negovih niednim putem, nego da ima on v'nograd ot Dĉaniševića u sadovno[24]) ime. a onoga zgora rečenoga Eandriĉa kovača u tu parnu[25]) biše pritegnula v'rv, ku on Martin voĉaše k

[17]) On i još 11. — [18]) T. j. bili su za stolom, na kojem su svete moći postavljene, ili možda u crkvi pred žrtvenikom. — [19]) Kako vidimo prisega je bila vrlo škakljiva stvar, jer za nju nije odgovoran samo onaj, koji je polaže, nego i porotnici. — [20]) Unatoč prosvjedu Martinovu (ne daj Bog i t. d.) sudio je stol u Srbu po načimbi porotnika. — [21]) Banov stol, poput sredovječnih kraljevih sudova, ne sudi na rotu, kako je stara pravda plemenska sa sobom donosila, već određuje izvide po ugarskom pravu. — [22]) T. j. kao zastupnika njegova. — [23]) T. j. po kojem pravnom naslovu. — [24]) T. j. da sebi zasadi vinograd. Vidi se. da je već prije diobe bratstva, obitelji ili zadruge, kojoj su članovi tužitelj i tuženik, neki Deanišević, prednik zajednički i tužitelja i tuženika vinograd odsvojio, t. j. Aniću dao zemljište, da sebi zasadi vinograd. — [25]) Parnicu.

onomu Jurju i takoi k Eandriju. ko mi v'divši i razumivši pitasmo i sudismo, pače pitamo i sudimo u dugovani onoga Martinova v'nograda, ki mu e bia u d'ržani u rečenom Plastovi, onomu Martinu i nega ostanku[26]) i ot ostanka naslidku za dobito i obuĉato, a onim Jurju i Eandriju kovaču[27]) i nih ostanku i od ostanka naza izgubito, i v'kuv'čno mučan'e kladući s'hranujući vazda slidku v'rv mei nimi, ka zakonno mei nimi, ima biti, i na to dasmo ov naš list otvoren pod našimi navadnimi visućimi pečati za više verovan'e. d(a)n na Tnini u ponedeli p'rvi po s(ve)toga Luke evan'elista dne, lit gospodinih 1451.

27.

Propast Bosne (1463.)

Po Mihajlu Konstantinoviću, Srbinu iz Ostrovice.*)

Preveo dr. **Janko Šafarik** u Glasniku srpskoga učenog društva 1865.

U to vrijeme molio je i bosanski kralj Tomaš od cara Mahometa primirje na petnaest godina. A car je odmah poslao po vojsku, da bude gotova i da ide k Drinopolju, ali nitko nije znao, kuda hoće da se okrene s ovom vojskom, a poslanici bosanskoga kralja morali su čekati odgovor. A i ja ne znajući, zašto se sva ta vojska skupila, tada sam se slučajno našao u jednom podrumu u carskom dvoru, u kom su bili dvorski novci i blago, i to tim povodom, što je mom mlađem bratu bila pre-

[26]) Njegovim nasljednicima. — [27]) Andrija doduše nije tužio, ali je bio u „vrvi".

*) Mihajlo Konstantinović rodom je iz Ostrovice u Srbiji. Rodio se oko god. 1430. Turci ga zasužnje god. 1455. u Novom Brdu (Kosovu polju na istoku), poturče ga i uvrste u janičare. Kad je kralj Matija Korvin god. 1464. osvojio Zvečaj, gdje je Mihajlo bio zapovjednikom, odvede i njega sa sobom u Ugarsku. O daljoj sudbini njegovoj nema izvjesnih podataka. Čini se, da je iza kratka boravka u Ugarskoj živio neko vrijeme u Češkoj i Moravskoj, a odanle otišao u Poljsku, gdje su ga poslije primili među vitezove i plemiće. Ovdje je napisao oko 1490. svoje znamenito djelo „Pamiętniki Janczara" t. j. Uspomene janjičara. Djelo je vrijedno, jer ga je napisao savremenik i očevidac.

poručena blagajnica, da on otud nikud ne ide. Kako je dakle on sam bio, bude mu tjeskobno, zato pošlje po mene, da dođem k njemu i da tu s njim posjedim. Ja ne oklijevajući otišao sam k njemu; ali onda za mnom dođoše u istu komoru najviši carski savjetnici Mahomet-paša i Izaak-paša, samo njih dva. Kad je to moj brat opazio, reče mi to, a ja, kako nisam više mogao iz one komore izići, da me ne opaze, sakrijem se iza sanduka; a kad su oni došli, moj brat prostreo im je ćilim, a oni sjedoše jedan do drugog i počeše se savjetovati, što se bosanskog kralja tiče.

Tada reče Mahomet-paša: »Kako nam valja učiniti, šta ćemo odgovoriti bosanskom kralju?« Izaak-paša odgovori mu: »A kako drukčije, dat ćemo mu primirje za petnaest godina pa ćemo odmah, ne gubeći vremena, poći za njima, jer ako drukčije učinimo, ne ćemo moći nikako zadobiti bosansku zemlju, jer to je zemlja brdovita, a k tome imat će i ugarskog kralja u pomoć pa i Hrvate i drugu gospodu; pa će se tako priugotoviti, da im poslije ne ćemo ništa moći učiniti. Zato dajte im primirje, da oni mogu otići odavde u subotu, a mi ćemo za njima poći u srijedu, pa ćemo doći do Stince[1]) blizu Bosne, a otud još nitko ne će znati, kuda se car misli okrenuti«. I tako taj savjet zaključiše pa izađoše napolje iz tog podruma i odoše caru.

Poslije toga im je u četvrtak ujutru obrekao primirje na petnaest godina tako, kao što su iskali, i to da se pravo i vjerno obržava. A ja sjutradan ujutru otidem k njima u njihov konak i rekao sam im: »Mila moja gospodo! imate li primirje sa carem ili nemate?« — A oni odgovoriše mi ovako: »Hvala gospodu Bogu, sve smo ugovorili onako, kao što smo željeli.« A ja im rekoh: »Na moju vjeru, nemate vi nikakvog primirja«. Stariji od tih poslanika htio je od mene još više da ispita, ali mladi nije mu dao držeći, da ja od njih samo šalu pravim. Poslije toga pitao sam ih: »Koga ćete dana vi odavde odlaziti?« A oni odgovoriše, u subotu; a ja im rekoh: »A mi ćemo za vama poći u srijedu i to sve do Bosne; ja vam istinu kažem, pamtite to«. Ali oni su se tome smijali, i tako ja poslije toga otidem opet od njih.

[1]) Valjada Sitnice na Kosovu.

A u tom je savjetu bilo zaključeno, kako car iz Drinopolja izide, odmah da se posiječe car trapezontski, pa je tako i bilo; mi smo izišli u srijedu, a trapezontski car slavnog spomena bude posječen za tim u petak.[2]) — Tako smo dakle išli sve do Bosne, a došli smo u zemlju jednog bosanskog kneza, koji se zvao Kovačović, koji isto tako nije znao za cara da će ovaj doći i zato mu se predao, ali zato mu je opet dao car odsjeći glavu. Odatle ušli smo u kraljevsku zemlju, i tu je najprije opseo grad, koji se zove Bohovic[3]); a kako nije imao topova sa sobom, dao ih je tu pod tim gradom saliti i osvojio je taj grad, bijući ga iz tih topova. One iste poslanike, koji su bili išli u Drinopolje radi primirja, i koji su tamo sa mnom govorili, našli smo tu u tom gradu, i opet su govorili sa mnom, opominjući se mojih predašnjih riječi, ali je već bilo pozdno za njih siromake!

Pošto je car u taj grad metnuo posatku, išao je k Jajcu, a već je naprijed bio poslao Mahomet-pašu hitno sa 2000 lakih konjanika, ne bi li mogli kralja Tomaša negdje iznenada zateći u nekom zamku, jer su doznali i dočuli, da nema nikakove službene ljude svoje kod sebe. On pak, znajući dobro za Turke, radio je i danju i noću o tom, da bi mogao hitno skupiti nekakvu vojsku, i tako je došao u jedan zamak, koji se zove Ključ, hoteći tu kroz kratko vrijeme u podne odmoriti se. Ali uto stigoše odmah Turci i uzeše oko grada jahati ne znajući ništa za kralja, dok jedan nitkov ne istrči iz grada i iskaže za kolač Turcima, da je kralj tu u tom zamku. Kad je to čuo Mahomet-paša, odmah je zamak opkolio, a sjutradan nagovorio je kralja, da siđe dolje iz zamka, zaklinjući se i obećavajući, da mu životu ništa biti ne će. U to stigao je i car Mahomed pod Jajce, a kralja Tomaša dovedoše samo sa još jednim drugom, njegovim prijateljem, pred cara; sluge pak njegove, što su bili u tom zamku, videći, da je njihov gospodar zarobljen sužanj, i oni se predadoše. A car zauzevši zamak zapovjedi, da se kralj zajedno s njegovim drugom posiječe. Poslije toga zauzeo je svu tu zemlju, i pošto je metnuo u gradove posatke, otišao je opet natrag u zemlju svoju. Mene pak ostavio je tu u jednom zamku, koji se zove Zvečaj, nedaleko od Jajca, i dade mi pedeset janičara kao posatku za taj zamak,

[2]) David. — [3]) Bobovac.

i na pola godine platu za svakog janičara poosob; osim toga imao sam još drugih Turaka trideset ljudi k onima u pomoć. A kad je car već izišao bio iz te zemlje, tada je kralj Matijaš bez odlaganja odmah pod jesen došao u Bosnu i opseo Jajce i zamak Zvečaj, u kom sam ja bio. A kad je tako ležao pod gradom, oni Bošnjaci, što su se bili predali Turcima i što su sa Turcima bili u gradu i u varoši, zauzmu silom jednu kulu, na kojoj je turski barjak bio podignut, i osvojivši tu kulu bacili su barjak dolje i počeli su tući Turke, a Ugri videći to odmah su živo doletjeli i hrabro su iz te kule počeli prodirati u varoš, dok su varoš i osvojili. Turci pobjegoše u grad i tu se zatvoriše. Kralj je poslije tu ležao kroz osam nedjelja jednako napadajući na njih. A drugu vojsku poslao je sa topovima k zamku Zvečaju, da i ovaj osvoji. U tom zamku bio je zid rđav, jer su ga jako topovima porušili, te smo mi jednako morali raditi, da opet zatvorimo provaljeno; i tako smo se dotle držali, dok nije grad Jajce uzet bio prije nego Zvečaj. Kad je kralj Matijaš Jajce osvojio po ugovoru, došao je odmah k Ugrima pod Zvečaj, i tako se morasmo i mi predati, a što je god bilo Turaka u Jajcu i u Zvečaju, malo se koji od njih vratio u Tursku, jer je kralj Matijaš htio njih povesti sa sobom; a ja sam hvalio gospoda Boga, što sam se tako s poštenjem vratio natrag medju hristjane! Tako je kralj Matijaš osvojio Jajce i Zvečaj.

28,

Kralj Matija i život na dvoru njegovu.

Bonfini,*) Rerum Hungaricarum decades.

Panonski su kraljevi običavali s velikašima i plemstvom živjeti na domaću, bez okolišenja puštali ih preda se, priređivali mnoge gozbe, na prijateljsku sjedjeli s velikašima za stolom. Za gozbe bila vrata otvorena, prosjake puštali, pune pregršti milostinje sipali i rado svakoga uslišali; ponajviše jeli lošiji kruh. Pristup kralju bijaše slobodan svima pa i najbjednijim ljudima; živjeli su jednostavno, nijesu se klonili priprosta stana; silne su novce trošili za velike ratove, od sjajnih palača zazirali; kod kuće voljeli štedljivost, a vani sjaj i darežljivost; pokazivali se narodu odani i dobrostivi pa baš tim vladanjem stekli sebi ljubav sviju. Matija stupi u stope pređašnjih vladara, što više odlikovao se prijaznošću, revnošću i duševnom okretnošću u svakom poslu, te se činilo, da je sve najvrsnijega od njih veličinom kako djela svojih, tako nasljedovanjem života njihova dostigao, da ne rečem, prestigao. Da bi stekao odanost velikaša i vojnika, tomu je pomogla darežljivost, blagost, čovjekoljubivost i dobrostivost, te su ga svi od srca štovali. S velikašima i zapovjednicima vojske družio se na domaću katkada tako, da je tim ljupkim druženjem sve pridobio.

Dobrostivost i darežljivost svoju nije nikako mogao zasititi. U poslu nije samo pohađao velikaše i vojnike plemenita roda nego i proste. U taboru je samilosno polazio šatore bolesnika, krijepio iznemogle svojom rukom i davao im zajutrak; poticao ih, da se pridignu, korio malodušne, a tješio očajnike; često je u bici rane povezivao. I na taj je način stjecao divnu odanost sviju. Pače se i sam često ponosio, da je bolesnomu kralju bosanskom Nikoli[1]), kad ga je u poslu posjetio, prste na nogama protr'o. Isto je tako pohađajući prijatelje, koji su stradali od ljutoga bacanja, vrlo čovječno pomagao, te im je, kao da ne mari za kraljevsko dostojanstvo i kao da nije kralj, dok su bacali, glavu držao. Mimoilazim dosjetke, kojima bi on potištene pridizao, a mrtve od mrtvih uskrsao. Među prijateljima podao bi se katkada obilnijemu piću i raskošnijoj gozbi, da razbije brige. S Mižanima[2]) i Racima, sa Česima i Nijemcima,

*) Antun Bonfini (1441.—1502.), rodom iz Ascolija u Italiji, bijaše profesor govorništva u Rimu. God. 1485. dođe u Beč kralju Matijašu, komu je već prije poslao svoj spis o porodici Hunjada; kralj ga imenuje tajnikom kraljice Beatrice te mu ujedno povjeri, da napiše povjesnicu hunskoga naroda, a onda povijest čitave Ugarske. Bonfini svrši djelo istom za Matijaševa nasljednika Vladislava, a ocrta također prve godine vladanja Vladislavova. Djelo se dijeli na dekade. Starija povijest vrijedi malo ili ništa, a ni za doba Matijaševo nije uvijek pouzdan i to baš radi ličnih odnosa prema kralju.

[1]) Iločkomu. — [2]) Bugarima.

s Ugrima i Kumanima je jednako općio; kod kuće i u ratu nije mario za svoju sigurnost, a opet ga je poradi vjernosti sviju, a pogotovu vojnika, štitila sama opća briga i mar. Mjesto tjelesne straže svi su budnim okom kao za okladu čuvali tijelo njegovo.

U njegovoj kući ne bijaše vrčeva s dragim kamenjem, ni od zlata ni od skupe zemlje; ni jedna dvorana ne bijaše zastorima zastrta. Nijesi mogao vidjeti uresa ili rijetko, i to prost i nedotjeran. Zamrljani su bili ubrusi na stolovima, sav su sjaj prenijeli na konje i oružje. Tu je bilo u običaju nositi zlato, drago kamenje i srebro, pa isto tako rediti kosu, nositi nizove dragulja, imati sjajno odijelo, koje je natkriljivalo svečano odijelo rimsko; a za ostale umjetnine slabo su marili.

Kad je pak kraljica[3]) došla, izgladila je gozbe i način života. Budući da je mrzila na jednostavno kućanstvo, uvede veličanstvene blagovaonice, kićene počivaljke, pozlaćene spavaonice; kralja odvrati od druženja s narodom. Pred vrata postavi pazljive vratare, ukide lak pristup, natjera kraljevsko veličanstvo, da čuva kud i kamo taštije svoju čast. Opomene kralja, da samo u određeno vrijeme prima i pravdu kroji. Skitima ucijepi italske običaje, a pruži im i slast latinske gozbe.[4]) Razne umjetnosti, koje je nekoć voljela, i odlične umjetnike s velikim troškom pozove iz Italije. Tako se dozovu iz Italije slikari, kipari, plastici, vajari, rezbari, srebrnari, tako isto klesari i graditelji, te im se poda velika plaća. Pozovu se iz cijele Galije i Germanije pjevači, pa se tako služba božja uljepša, a kraljevska kapelica uveliča. Što više iz Italije se dovedu vrtlari za povrće i nasade pa ratari; pozovu se ljudi, koji će graditi sir na talijansku, sicilsku i francusku. K tomu se još dobave glumci i lakrdijaši, koje je kraljica osobito voljela; zatim frulači, gajdaši, zbor svirača i citaraši. Pozovu se darovima pjesnici, retori i gramatici. Matija ih je sve divno štovao i milovao, gledao je iz Panonije da učini drugu Italiju. Svagdje je ljude, u svakoj umjeći najvrsnije, potražio i doveo. Zavoli zvjezdare, liječnike, matematičare i pravnike, a ne odbi se ni od vrača ni čarobnjaka; ni jedne vještine ne prezre nikada.

[3]) Beatrica, kćerka napuljskoga kralja Ferdinanda. — [4]) T. j. duševno uživanje.

Ugri nasuprot, koji nijesu poznavali užitaka lijepe uglađenosti, teško su sve to snosili i osuđivali su pretjerani trošak. Dnevno su se tužili na kraljevsko veličanstvo, što se novcem igra, što poreze, određene za bolju korist, troši na ništetno i isprazno, što se udaljuje od štedljivosti i trijeznosti starih vladara, što ostavlja očinske i stroge običaje, što ukida stari poredak i što se sasvim odaje talijanskomu, što više katalonskom užitku i mekoputnim običajima. Mrmljali su, što odviše popušta ženi, i da stranci poradi slabosti vladareve nesamo zlato nego i cijelo kraljevstvo danomice plijene. Mnogo štošta su prigovarali i za zlo držali. Ali taj je uzvišeni vladar, otac sviju lijepih znanosti, prijatelj darovitih ljudi uopće osuđivao običaje ugarske, javno zametavao skitsku prostotu i surov život, zabacivao svuda neljudske običaje, polagano uvodio uglađenost, nukao velikaše i plemstvo na uglađeniji život, po mogućnosti dao dizati veličanstvene zgrade, živio kud i kamo finije i vladao se prijaznije prema strancima, na koje su oni već prije preko svakoga očekivanja mrzili. Na sve je to poticao sve kolike osobito svojim primjerom.

29.

Krunidbena zavjernica Vladislava II. god. 1490.

Klaić, Povjest Hrvata II. 3.

Mi Vladislav, po Božjoj milosti, kralj ugarski i češki, markgrof moravski i t. d. Ovim pismom priznajemo i dajemo na znanje svima, kojih se dostoji; da kad je ovih dana prejasni vladar, pokojni gospodin Matijaš, kralj ugarski i češki i t. d., naš dobre uspomene predšasnik, s ovoga svijeta se prestavio ne ostaviv iza sebe zakonitoga nasljednika, gospoda prelati i baruni, kao i svi ostali prvaci pa i svi koliki stanovnici te kraljevine, koje naime po prastarom običaju i slobodi iste kra-

ljevine zapada pravo izabiranja novoga kralja, videći, da su lišeni vladara, i videći, da ne može lako i bez velike štete kraljevstvo ostati bez glave, nakon više dogovora o izboru i namještenju novoga kralja, što su ih među sobom imali, obratiše oči duha svoga na nas i najvoliše nas između svih kršćanskih vladara, naših naime takmaca, to jest, koji su također za ovim kraljevstvom težili, te nas uz niže popisane uvjete, pogodbe i članke za svoga kralja, gospodara i vladara izabraše i svečano proglasiše. I napokon poslav nam ususret između sebe nekoliko prelata i baruna, u samu nas kraljevinu Ugarsku na krunisanje srećno dovedoše. Prvi je od pomenutih članaka: da ćemo kraljevinu Ugarsku s ostalim kraljevinama i pokrajinama njoj podloženima,[1]) gospodu prelate i barune, sve crkve i crkvene ličnosti, zatim plemiće i gradove, kao što i ostale žitelje i stanovnike iste kraljevine uzdržati u starim pravicama, povlasticama, sloboštinama i dobrim običajima, u kojima su ih naime blažene uspomene kraljevi održali, i koje su imali i uživali, tako da ne ćemo ni pod kakvom izlikom uvoditi ma kakve novotarije, što smjeraju na njihovu štetu i ugnjetavanje, a naperene su protiv njihovih starih sloboština, kao što je radio rečeni pokojni kralj Matijaš, pače uvedene po istom pokojnom gospodinu kralju Matijašu da ćemo ukinuti. Namet pak ili daću od jedne forinte da ne ćemo nipošto zahtijevati, nego ćemo sa starim pravednim, redovitim i običajnim kraljevskim prihodima zadovoljni biti. — Nadalje ćemo dobra i druga ma kakva prava drugih, koja bijahu pokojni kralj Matijaš i veličanstvo kraljica posvojili, ili koja je tkogod drugi nazlobice i mimo pravdu prisvojio, razgledavši i ispitavši takva prava, povratiti ih ili učiniti, da se povrate od drugih onomu, čija su prije bila. — Jošte da krunu kraljevstva

[1]) Premda je kralj Vladislav izdao i jedan izvorni primjerak krunidbene zavjernice posebno za Slavoniju, ipak je naši staleži nijesu prihvatili, dok se nije prvi članak: „Da ćemo kraljevinu Ugarsku s ostalim kraljevinama i pokrajinama njoj podloženima . . .“ ispravio na saboru u Budimu god. 1492., te glasi: „Da ćemo kraljevinu Ugarsku s drugimi kraljevinama naime Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom i sa stranama erdeljskim, kao i s pokrajinama njoj podloženima . . .“ Osim toga budu u saborski dekret uvršteni napose „članci plemića kraljevine Slavonije“, njih jedanaest, kojima biše uzakonjena stara prava i običaji Slavonije.

ne ćemo uzeti iz ruku gospode prelata i baruna ni za koji razlog, ni pod koju izliku pa nikakvim lukavstvom ni prijevarom, nego ćemo dopustiti i trpjeti, da po starom običaju i slobodi nju (krunu) drže i čuvaju neki određeni iz njihove sredine, koje će oni (prelati i baruni) jednodušno za to izabrati i odrediti. A grad Višegrad, određen od starine za čuvanje iste krune, dat ćemo i predati istim čuvarima te krune. — Jošte, da ćemo većom stranom u Ugarskoj stanovati, da bi zgodnije i lakše doskočili i pomoći mogli potrebama praljevstva. Ako pak prilike budu zahtijevale, da odemo iz zemlje, tadą ćemo kraljevstvo ostaviti u dobrom redu i (uz potrebite) odredbe sve do našega srećnoga povratka. — Jošte, dok budemo u Ugarskoj boravili, da imamo i držimo sve same Ugre (Hungaros) za savjetnike, kancelare, blagajnika, posteljnike, stolnika, peharnika, komornike i uopće za sve veće i manje časnike. — Jošte, kad se bude radilo o stvarima i poslovima, koji se tiču kraljevstva Ugarske ili podloženih joj strana, ne ćemo o njima vijećati i svjetovati se s drugima nego s ugarskim savjetnicima, a druge inostrane, kao ni druge narode ne ćemo pripustiti k takvomu dogovoru i vijećanju. — Jošte, da bez naročite privolje i bez slobodne i drage volje gospode prelata, baruna i savjetnika kraljevstva ne ćemo moći crkvene časti, navlastito pak nadbiskupije, biskupije, opatije, prepoštije i ostale prelature podjeljivati drugim nego Ugrima ili onima, koji su odavna kruni podloženi, a da ćemo ih svakako podjeljivati samo poštenim i dobro zaslužnim ličnostima. — Jošte, da ne ćemo moći drugim nego Ugrima, i to svakako veoma zaslužnima, dati i podijeliti čast erdeljskoga vojvode, sikulskoga, temeškoga i požunskoga župana, zatim čast bana Slavonije, Dalmacije i Hrvatske, kao i severinskoga, biogradskoga i jajačkoga i drugih mjesta, pak i upravljanje krajiških tvrđa kao i kraljevskih gradova. — Jošte, da imanja i vlasteoska prava ne dijelimo strancima nego samo dobro zaslužnim stanovnicima kraljevstva, podloženima kruni ugarskoj, prema njihovim zaslugama i službama. — Jošte, da oktavalne sudove drže glavom redoviti suci ugarskoga kraljevstva, samo ako ne budu svi ili koji od njih u teškim poslovima i zapriječeni zakonitim razlogom; a suci sami i njihovi za-

mjenici i suprisjednici da imaju svakako slobodnu i punu vlast krojiti bez ikakva straha čistu i iskrenu pravdu po starom i odobrenom načinu svima parcima, većima i manjima, bili kojegagod staleža, reda i dostojanstva, i da ne ćemo ni jednoga suca nagoniti ni siliti, neka komu za volju promijeni ili naruši običaje, općenito vršenje i pravni red. — Jošte, da na prostu pritužbu ili krivu dojavu, izvan puta pravde i ne saslušav stranke ne ćemo ni jednomu našemu državljaninu, bio kojegagod i staleža i reda, nikako zabavljati ni ličnosti njegovoj ni imanju ni ma kakvimgod stvarima njegovim. — Jošte, da ne ćemo ni sami od sebe ni na čijugod prijavu i pritužbu tražiti i upotrijebiti priliku, kako bi kojemu našemu državljaninu, bio on ma kojega staleža i dostojanstva, naudili, i to ili njegovoj ličnosti ili njegovu imutku. — Jošte, da se sadašnji novci zasada ne mijenjaju, a kad ih bude trebalo promijeniti, da se učini po savjetu prelata i baruna, a ne drukčije. — Jošte, da štogod gospoda prelati i baruni s ostalim stanovnicima ugarskoga kraljevstva suglasno i u zajedničkom dogovoru zamisle, napišu i odluče za slobodu, mir i pokoj pa i za uzdržanje iste kraljevine do krunisanja, neka budemo dužni po običaju od starine prihvaćenom i vazda obdržavanom, štono se zove zakon kraljevstva, valjanim pismom prihvatiti, potvrditi, ukrijepiti, odobriti i pohvaliti, kao što to uvijek činjahu i drugi kraljevi, naši predšasnici, po običaju kraljevstva odobrenom i hvale vrijednom; pa toga da ćemo se uvijek držati a i gledati, da se i svi drugi drže. — Mi dakle rečeni kralj Vladislav, imajući na umu onu osobitu prijazan i priklonost pomenute gospode prelata, baruna i ostalih državljana, koje su nam ovakim izborom očitovali, a želeći im zahvalnost svoju donekle iskazati te videći, da je gore navedena njihova odredba i odluka i onako pravedna i poštena: zato gore navedene članke i sve, što se u njima sadržava, pohvalismo i odobrismo, te hvalimo, primamo i odobravamo, obećavajući kraljevskom našom riječju i poštenjem našim, po vjeri našoj kršćanskoj, da ćemo te članke i sve njihove uvjete i točke vazda nepovrijeđene i posve nepromijenjene obdržavati a i učiniti, da ih isto tako i njezino veličanstvo kraljica i svi ostali naši podložnici obdržavaju, a tomu neka je dokaz i svjedočanstvo

ovo naše pismo, kojemu smo pečat naš prilijepili. Dano u taboru naše vojske kod sela Farkašhide u subotu uoči blagdana Okova svetoga Petra apostola, godine Gospodnje tisuću četirista i devedesete, kraljevanja našega u Ugarskoj prve, u Češkoj pak devetnaeste.

30.

Iz isprave o miru u Požunu od god. 1491.

Ugovor o prijestolnom nasljedstvu.

Firnhaber, Beiträge zur Geschichte Ungerns.

Gospodin kralj Vladislav i cijelo ugarsko kraljevstvo imade priznati, potvrditi i obnoviti sve one stare isprave o nasljedstvu t. j. kad kralj Vladislav ne bi dobio muškoga nasljednika ili kad bi onaj, kojega bi on dobio, umr'o ne ostavivši iza sebe muškoga nasljednika u izravnoj lozi, to se ima samo sobom smatrati, da je ovo kraljevstvo sa svim ostalim kraljevinama, pokrajinama i gospoštijama, koje pripadaju kruni kraljevstva ugarskoga, prešlo na Njegovo Veličanstvo kralja rimskoga ili na njegove izravne potomke.

A da bude Njegovo Veličanstvo kralj rimski za ovo nasljedstvo što sigurniji, zaključeno bi, da gospodin kralj Vladislav radi toga a i radi drugih državnih posala sazove, što prije može, sabor, te će o roku navrijeme obavijestiti u Beč gospodu poslanike Njegova carskog i kraljevskog Veličanstva. Na ovaj će sabor pozvati prelate, barune, gradove i ostale ugledne državne staleže u što većem broju, koliko će prema kratkom vremenu moći; a tu će morati biti i poslanici rimskoga kralja. Ti će prelati, baruni, gradovi i drugi ondje nazočni državni staleži svečano taj ugovor prihvatiti i u otvorenom će se oni pismu za sve i svaki za se, za svoje nasljednike i potomke u ovom smislu obvezati: ako gospodin kralj Vladislav umre ne ostavivši zakonite muške djece ili ako ih ostavi, a oni umru bez izravnih naslje-

dnika, a ono će u takovom slučaju za svoga zakonitoga i nedvojbenoga vladara priznati istoga Maksimilijana, kralja rimskoga, ili kad njega ne bi više bilo, jednoga od njegovih sinova ili, ako ovih ne bi bilo, jednoga od njihovih izravnih muških nasljednika, za koga će držati da ga valja izabrati; dopustit će, da bez ikakve poteškoće dođe do kraljevstva, uvest će ga u posjed kraljevstva i iskazat će mu kao kralju i gospodaru svome dužnu pokornost. Na ovu će se odluku na tom saboru javno i svečano zakleti kralju rimskomu u prisuću pomenutih poslanika kralja rimskoga.

Nadalje bude zaključeno, da ovakova pismena obveza i zakletva unapredak sve dotle redom od lica na lice prelazi, dok se ne zbude onakav slučaj za nasljedstvo rimskoga kralja ili njegova potomstva, i to tako, da svaki novi državni prelat, kolikogod se puta desi, da bude nanovo u svojoj časti potvrđen, kod namještenja svoga prisegne, da će ovu ispravu o nasljedstvu rimskoga kralja ili njegovih nasljednika paziti i vršiti onako, kako je o prisezi na prvom saboru sprijed rečeno; osim toga se mora u javnom pismu obvezati, da se ovako zakleo i da je voljan ovu ispravu čuvati; inače, ako to ne učini, ne smije dobiti ovakovu prelaturu. Jednako morat će palatin kraljevstva, vojvoda erdeljski, ban hrvatski, župan temeški, banovi jajački, srebrenički i biogradski, kaštelani grada Budima, grof požunski i ostali veći dostojanstvenici i kaštelani znatnijih gradova državnih, osobito onih, koji su podignuti na granicama kraljevstva, kadgod nastupaju svoju službu, zakleti se rimskomu kralju i pismeno mu se ujamčiti onako, kako je gore rečeno za prelate, a inače ne će moći ovakih služba svojih primati.

Isto tako će i čuvari svete krune kraljevstva, sadašnji i potonji, nastupajući službu svoju, priseći kralju rimskomu, da ne će ove krune, ako umre gospodin kralj Vladislav bez zakonitoga muškoga svoga odvjetka, kako je gore pomenuto, ni u čije ruke dati nego vjerno čuvati za krunidbu samoga kralja rimskoga ili izravnih nasljednika od njegove krvi; jednako će se u takovom pomenutom slučaju zajedno s gradom Višegradom pokoravati jedino rimskomu kralju ili njegovim nasljednicima i o tome će izdati javno pismo svoje.

Isto se tako odluči, ako gospodin kralj Vladislav umre

onako, kako se sprijed pominje, bez muških nasljednika i ostavi jednu ili više kćeri, to će kralj rimski ili njegov nasljednik, koji će ga u kraljevstvu naslijediti, biti vezan po običaju kraljevstva pristojno ih opremiti i udati.

31.

Isprava hrvatskih staleža, kojom potvrđuju požunski mir.

Klaić, Povjest Hrvata II. 3.

Mi Ladislav od Egervara, ban kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i t. d., Bernardin Frankapan senjski, krčki i modruški knez, zatim Nikola, Ivan i Mihajlo također Frankapani, tako isto senjski, krčki i modruški knezovi, Karlo knez krbavski, Stjepan i Mihajlo, knezovi od Blagaja, Petar i Pavao Zrinski, Ivan Hening od Susjedgrada, Baoša vojvoda svetoga Save, Baltazar Baćan, Petar Bočkaj, Bernardin Rohfy, Petar Pogan, Juraj Mikuličić, Mihajlo Kerhen, Juraj od Zempča, Toma Mogorić, Petar od Gudovca, Kristofor Šubić od Perne, Juraj Kaštelanfi, Nikola Turbelt, Jakov Martinušević, Juraj i Matej Gusić, Albert Lonjaj, Nikola Bočkaj, Juraj Buković, Gašpar Perušić, Gašpar Farkašić, Juraj Šubić, Toma Martinušević, Nikola Herković, Emerik Hašagi, Ivan Pezery, Juraj Pogan, Vladislav Bučić, Ivan Mindsenti, Ilija od Bučinca, Pavao Bolković, Juraj Krivčić, Juraj Orlovčić, Ivan Ješković Ivan Keglević, Juraj i Marko Bobojelić, Ivan Mikčić, Vladislav od Stubice, Ladislav Pekri, Nikola Resić, Juraj Plavičevski, Vojko Maretić, Židan Otmić, Pavao Petričević, Nikola Oroz, Juraj od Orehovca, Ivan literat od Česteca, Petar Gereci, Ivan Orlić, Ivan Kernjak i Ivan od Orehovca, kao i ostali baruni, velikaši i plemići kraljevina Hrvatske i Slavonije priznajemo i ovim dajemo na znanje

svima, da pošto su ovih nedavno minulih dana sve one borbe, razmirice, nesporazumci i neprijateljstva, — koja su se odavna porodila među prejasnim i preuzvišenim vladarima i gospodom, carem Friderikom i Maksimilijanom, rimskim kraljem i t. d. s jedne strane, a prejasnim pokojnim Matijom, kraljem ugarskim, češkim, dalmatinskim, hrvatskim i t. d., slavne uspomene, po tom pak prejasnim gospodinom Vladislavom, također kraljem ugarskim, češkim, dalmatinskim, hrvatskim i t. d., gospodarom našim premilostivim, kao i ovim slavnim ugarskim kraljevstvom s druge strane, te su do ovih vremena potrajala, na temelju stanovitih ugvora, koje su njihova veličanstva po svojim poslanicima pod stanovitim uvjetima sklopila —, utaložena i posve ugasla; a da bude među istim trima Veličanstvima i njihovim kraljevinama, gospoštijama, vladama i podanicima vječiti mir i savez utanačen, utvrđeno i zaključeno bi u Požunu u ponedjeljak iza blagdana sv. Leonarda ispovjednika, godine Gospodnje minule 1491. među ostalim ovo: ako bi se slučilo, da pomenuti prejasni gospodin Vladislav, kralj i gospodar naš milostivi, umre bez zakonitih sinova, ili ako ovakove ostavi, a oni umru bez potomaka, u takvom slučaju obvezani su izabrati i pripoznati gospoda crkveni dostojanstvenici, baruni, grofovi, velikaši, plemići, gradovi i ostali stanovnici ove kraljevine Ugarske, čitavo ovo kraljevstvo i ostale kraljevine i pokrajine, što k ovomu spadaju, za svoga zakonitoga i nesumnjivoga kralja i gospodara pomenutoga prejasnoga gospodina Maksimilijana, kralja rimskoga i ugarskoga, dalmatinskoga, hrvatskoga i t. d., ili ako ovaj ne bi živio, jednoga od njegovih sinova, ili ako ovi ne bi živjeli, onda jednoga od njegovih zakonitih muških potomaka po izravnoj lozi. I tako smo mi radi toga, što se znade, da rečene kraljevine Hrvatska i Slavonija i mi svi, kao ostali također stanovnici ovih kraljevina, pripadamo i spadamo od starine pod krunu kraljevine Ugarske i k istoj kraljevini Ugarskoj, i da se pod istom krunom i kraljevstvom nalazimo — poput gospode crkvenih dostojanstvenika baruna, grofova, velikaša i plemića iste kraljevine Ugarske, na ovom sastanku u Budimu javno i svečano prihvatili i prihvaćamo ugovor takova mira i sloge, te smo u nazočnosti poglavite i vele možne gospode Eitela Fridrika grofa od Zollerna i kapetana na Hohenbergu i t. d., Henrika Prueschinkha, slobodnoga gospodina i baruna na Stettenbergu, Bernharda od Scherffenberga i Ivana Fuchsmagena doktora i t. d. rečenomu prejasnomu gospodinu rimskomu kralju svaki posebice pruženom rukom i javno prisegli i obećali, prisižemo i obećajemo, da ćemo taj ugovor u svima točkama obdržavati, te u pomenutom već slučaju prejasnoga gospodina kralja Maksimilijana, ili ako on ne bi živio, jednoga od njegovih sinova ili unuka i zakonitih mu potomaka po izravnoj lozi, po načinu, glasu i sadržaju pomenutoga članka, u istom ugovoru o tom uglavljenog, zajedno s rečenom gospodom, crkvenim dostojanstvenicima, grofovima i plemićima kraljevine Ugarske, izabrati i primiti za svoga gospodara i kralja. Po svjedočanstvu i snazi ovoga pisma našega, na kojemu vise naši običajni pečati. Dano u Budimu na pomenutom saboru, na dan pepelnice,[1]) ljeta Gospodnjega tisuće četiri stotine devedeset i druge.

32.

Poraz Hrvata kod Udbine 9. rujna 1493.

Klaić, Povjest Hrvata II. 3.

A.

Po češkom putopiscu Ivanu Hasišteinskom z Lobkowic.

U ponedjeljak[1]) doplovili smo k mjestu Zadru. Tu nam pripovijedaju zle novine, kako su bezdušni zatirači kršćanstva Turci porazili Hrvate do nogu i mnoštvo ih poubijali i zarobili. To se dogodilo petnaesti dan pred mojim dolaskom u Zadar na dan sv. Gorgonija (9. rujna). A zbilo se to tim povodom, što je jedan vojvoda turskoga sultana, po imenu Hadum (Hadrem)-paša, združivši se s najodličnijim Turcima, imajući oko deset

[1]) 7. ožujka.

[1]) 23. rujna.

tisuća konjanika, provalio preko gora do Hrvata, i onda dalje u zemlju rimskoga kralja do mjesta Ljubljane u Karneoliji. U svim tim oblastima, pobravši sila naroda, muževa, žena, djevojaka i dječaka, odagna ih sa sobom. Knezovi, gospoda i vitezovi hrvatski sabravši se, da bi Turke (na povratku) pretekli, pohitaše u one gore, kroz koje su Turci u zemlju provalili, pak ih ondje iščekivahu. Imađahu, kako sam obaviješten, do tri tisuće konjanika i oko osam tisuća pješaka, među kojima bijaše nekoliko knezova i gospode znamenite, kao što su ban hrvatski (Mirko Derenčin), ban jajački u bosanskoj zemlji (Juraj Vlatković) i drugi. Uto im doglasi vojvoda rimskoga kralja u Štajeru Jakub Cakl (Jakov Sekelj), da bi čekali i ništa ne započinjali do njegova dolaska, jer će im on namah pohitati u pomoć s nekoliko stotina konja i par tisuća pješaka. Ali oni Hrvati ne htjedoše toga učiniti nego želeći sami slavu pobjede steći i nadajući se također, da će Turke razbiti, kako su to u istim gorama pred nekoliko godina (1491.) bili učinili, malo su ih cijenili i pripravili se za boj. Saznavši pak Turci za njih, zatjeraše sve roblje, što ga bijahu pohvatali za te provale, u jednu dolinu, i svim za oružje doraslima odrubiše glave bojeći se, da bi oni za borbe s Hrvatima mogli njima u pomoć priskočiti. Zatim razredaše svoje čete; jednu četu poslaše u potjeru (gonjače) prema gorama, gdje su ih Hrvati čekali, a do tri tisuće Turaka na konjima preploviše naokolo šume preko nekakve nevelike rijeke, te bi im naloženo, ako bi Hrvati njihovu potjeru progonili, da ih onda obađu i namah se straga na njih (Hrvate) obore. Hrvati pak ne znajući za zasjedu, budući da je u onim šumama ne mogoše vidjeti, čim ugledaše potjeru (gonjače) tursku, namah se s gora na nju oboriše i sađoše na polje i ravnicu. Ondje zametnuše s njom borbu, i zakvačivši se borahu se ljuto, te je već nekoliko stotina Turaka poginulo. Nato turska potjera nagne u bijeg i stade bježati prema zasjedi. Hrvati potekoše namah za njom, nadajući se dobru iza srećnoga početka, ali uto se turske čete u zasjedi, jedna sprijeda a druga straga, oboriše na njih pa ih stadoše ubijati, dok ih do nogu ne porazišе. Pripovijedao mi je o tom jedan dobri domaći čovjek, koji bijaše ovamo u Zadar došao, znajući za sebe tužna da je u toj bici

izgubio svoga rođenoga brata i šest rođenih stričeva; on je pače sam bio na bojištu i vidio ondje ubijena tjelesa, koja su gotovo milju daleko širom ležala kao gusti snopovi, te si s jednoga tijela mogao na drugo stupati. Pripovijedao je još, da su (Turci) taj put malo kome glavu odrubili, nego su zato svim nosove odrezali pa ih sobom odnijeli radi lakoće, jer im sultan od svake glave daje dukat, a to vrijedi i onda, kad se koji odrezanim nosom neprijateljskim može podičiti. Poginulo je u tom boju sila domaćih vitezova, među njima također knez Ivan (Frankapan) Cetinski, zatim sin bana hrvatskoga, oko sedamdeset svećenika i redovnika i inače deset tisuća inoga puka. Zarobljeno bude do petnaest stotina ljudi, mnogo vrlih domaćih vitezova, a i sam ban bosanski iz Jajca i knezovi Nikola (Frankopan) i Vilim od N. I tako je iza toga nesrećnog poraza gotovo čitava zemlja opustjela i puka lišena, jer se sav narod bijaše javno na Turke digao osim onih, koji nisu poradi starosti ili mladosti mogli, misleći, da će Turke jamačno razbiti, kako im je prije nekoliko puta na istome mjestu pošlo za rukom. Kazivao mi je također taj čovjek, da je takova nečuvena žalost i plač zavladao, da bi se s njihove nevolje moralo rasplakati srce tvrđe od najtvrđega kamena, budući da je mnogo otaca i matera izgubilo sve svoje sinove i kćeri, — sinovi su ubijeni, a kćeri odvedene; mnoštvo je žena obudovjelo, te u svakom drugom selu nalaziš najmanje šest udovica s malom djecom, a muževi su svi ubijeni i zarobljeni. I nisu vidjeli nikada, otkad svijet pamti, tako opremom snabdjevenih Turaka, kako su ti bili; imali su ravno, kao i kršćani, oklope, gvozdene ovratnike sprijeda i straga, zatim alabarde (bradate sjekire) i kacige na sebi. A bitka je ta započela na dan sv. Gorgonija tri sata prije podne u oblasti hrvatskoj, koja se zove Krbava kod zamka zvanog Udvinec, udaljena od Zadra vlaških (talijanskih) milja šezdeset, a naših čeških milja oko dvanaest. Bog neka se dostoji taj puk utješiti!«

B.

Zapis savremenika popa glagoljaša Martinca na kraju časoslova, što ga je pisao za Pavline u Novom.

I jošte izide baša Rumarie i Vrhbosanije i porobiv Posavje pade pod Modrušu i poče rvati Modrušu, požga že ognjem burge (gradove) ohrstnije i kloštri, jošte i crkve gospodnje. Tagda že gospoda hrvatska i bani hrvatski dvigoše vojsku protivu im, boj zastupni v polji velijem Krbavskom, i tu boriše se braniju velieju.[1]) Tagda že pobježdena bist čest hristjanska, tagda že uhitiše bana hrvatskoga jošte živuća, tagda že ubiše kneza Ivana Frankapana, tagda odpeljaše kneza Mikulu Frankopana, tagda že ubiše bana jajačkoga, tagda že padoše krepci vitezi i boritelji slavni v premoženiji ih vjeri radi Hristovi, jošte že i pišci izabrani boritelji tu umriše obstrti zastupi v plčine polja, tu že smrt prieše vjeri radi jako že družba svetago Mauricija, takmo že knez Brnardin Frankapan izide od sredi boja s malimi. I tagda načeše cviliti rodivšije i vdovi mnoge i proči ini, i bist skrb velija na vseh živućih v stranah sih, jakaže ne bist od vremene Tatarov i Gotov i Atelja nečastivih.

C.

Po ljetopisu fratra Ivana Tomašića iz polovice XVI. stoljeća.

Godine spasa ljudskoga 1493. posla (Turčin) najvrsnijega vojvodu Hadum-pašu u Ugarsku, koji sa osam tisuća konjanika sve do Zagreba provali i zemlju na veliki strah onih žitelja opustoši. Zato Hrvata, Slavonaca i ugarskih pukova poglavice, koji se zovu bani, uzev na um i netom nanesenu štetu i onu, što bi se ubuduće mogla nanijeti, svi zajedno skupiše veliku vojsku, i to bijaše uzrokom, da je Hadum-paša svoju povukao natrag sve do gore Vraži vrtal, koja rastavlja Hrvatsku od Krbave. Uto je knez Ivan (Frankapan) od Cetina, čovjek pametan, moćan

[1]) Velikom bitkom.

savjetom i oružjem, s mnogim preodličnim Hrvatima svjetovao, da se s Turcima ne bije boj na otvorenom polju, nego da se na njih udari i da se razbiju u tijesnim klancima, gdje bi i gore bile u pomoć. Ali ban Derenčin, u koga bijaše više smjelosti kod svjetovanja nego snage kod izvađanja stvari, nagovaraše, da se boj zametne na otvorenom polju (u ravnici). On je tako sudio prezirući neprijatelja, dok su se Hrvati njemu opirali, jer ih je malo bilo. Nato reče ban: »Ha, Hrvati, vazda ste bili strašivice«. Ivan, knez cetinski, odgovori mu: »Danas hoćemo viditi, tko je bigavica; ti budeš danas začetak raspa hrvacke zemlje. Bane, nî to po Ugrih od grada do grada jahati, ter se hartati, hoćeš danas viditi, kako Turci boj biju«. Ban pak reče: »Kušat ću«. Kako je njegovo mnijenje preteglo, zametnula se bitka kod rijeke Krbave. Hadum-paša bijaše razdijelio svoju vojsku na tri odjela: prvi dade srpskomu sandžaku Ismail-begu, drugi karvilijskomu vojvodi, a treći zadrža za se. Jednako učiniše i kršćani, podijelivši svoju pješadiju na jednake dijelove među tri krila konjanika. Prvi je odio bio od Slavonaca, koji stanuju među Dravom i Savom, vodio ih je Ferdinand Berisburch; drugim odjelom, u kojem su bili Hrvati, zapovijedao je Ivan, knez cetinski, a trećim Nikola Frankopan Tržački i Bernardin Frankapan. Kad se tako poredaše vojske, turski vojvoda Ismail-beg takom silom udari na prve čete naše, da je knez Bernardin nesamo bio iz svoga reda potisnut, te je morao uzmaknuti, nego je također bio prinuđen, da ostavi svoje pješake. Nato biše oni potjerani u krvav i sramotan bijeg sve do Krbave, te su se sve od straha pred Turcima, što su ih gonili, sami bacali u rijeku. Svladavši Ismail-beg prvi odio, obori se na drugi, pa budući da je u isti mah na taj navalio i karvilijski vojvoda, poubijaše oni vojnike kneza cetinskoga sve do jednoga. Knez cetinski pogubi doduše naokolo sebe mnogo Turadi, no najposlije bi i sam ubijen. Budući da nadalje ni Hadum-paša nije propustio priliku, da progoni Ugre, jer ih je viteštvom najhrabrijih vojnika, koje je za to sebi bio izabrao, bio raspršao, tako se zgodi da je u razmaku od jednoga samo sata održao sjajnu pobjedu, izgubivši malo svojih ljudi. Ban Derenčin bude zarobljen, a sin njegov ubijen, te su banu sužnju zatim svaki put za objeda i

večere metali na stol glavu sina njegova. Nato zapovjedi Hadum da se izbroje sva tjelesa poginulih, i da se na uspomenu kršćanskoga poraza pošlju mnoge glave i nebrojeni nosovi caru njegovu. Poginulo ih je (kršćana) više od trinaest tisuća. To je prvi rasap kraljevstva hrvatskoga, i tu je čitavo plemstvo hrvatsko izginulo.

33.

Prilike u Hrvatskoj i Ugarskoj uoči mohačke bitke.

Iz pisama papinskoga poslanika Antonija Burgia.*)

1.

Prečasni gospodine i čestiti zaštitniče!

Antonije Burgio Jakovu Sadoletu. 2. veljače 1526.

...... Biskup mi je zagrebački javio, da će hrvatska gospoda o Preobraženju sv. Pavla[1]) sazvati bez kraljeva dopuštenja veliki sabor u Križevce, slavonski grad, na kojemu su odlučili otkazati posluh kralju i sklopiti savez s Turčinom, a žele imati u svojim rukama sve tvrđave kraljeve; pozvali su na taj sabor i biskupa[2]), ali on nije htio ići. Danas su došla pisma od hrvatskoga bana,[3]) u kojima javlja, da će k hrvatskoj gospodi doći turski poslanici, da sklope savez s njima, a on[4]), koji je bio određen za kraljeva povjerenika na tom saboru, ne može poći, jer nema novaca, a stid ga je ići pa zaostajati za turskim poslanikom. Traži 2500 dukata za troškove, a ne znam, kako bi se to moglo brzo poslati. Ako Turčin prikloni Hrvatsku sebi, neka Vaše prečasno gospodstvo pomisli, kako će biti dalje!...

*) Pisma su priopćena po izdanju Ipolyija i Fraknóa „Relationes oratorum pontificorum 1524.—1526. Budapest 1883. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Series II., tomus primus).

[1]) 24 siječnja. — [2]) Šimuna Erdeda. — [3]) Franje Baćana. — [4]) Ban.

2.

15. veljače 1526.

.... O saboru se hrvatske gospode čuje, da nijesu bili složni, i da se raspravljalo o tome, da se otkaže posluh kralju; govorili su, da su oni doduše preporučeni Njegovu Veličanstvu, ali budući da ih Njegovo Veličanstvo ne će štititi, to im je slobodno tražiti drugoga gospodina, koji će ih braniti. Knez Krsto hoće, da se zateku caru[5]) i princu Ferdinandu, i sili sve druge, da na to pristanu, jer misli pomoću cara i princa Ferdinanda opet osvojiti Bosnu i njom zagospodovati. Knez Ivan Karlović nije htio doći na sabor, pa je zato urečen novi sabor, koji bi se imao prvoga tjedna četrdesetnice sastati. Vele, da knez Krbavski i Frankapan nijesu jedne misli; knez hoće, da bude Hrvatska pod Mlečanima, a ovaj da bude pod carem....

3.

5. ožujka 1526.

..... U pismu od 15. pisao sam, kako su se Hrvati nakanili odati princu Ferdinandu, i kako je knez Krsto mislio biti gospodarom Bosne. Poslije sam bolje saznao o tom. Neka znade Vaše prečasno gospodstvo, da je ugovor istinit; kažu, da princ Ferdinand drage volje očekuje, ne bi li se mogao proglasiti kraljem Bosne, jer Bosna pripada Hrvatskoj.

4.

29. ožujka 1526.

..... Kralj već nema, što da jede, založio je Židovima svu srebrninu; nema nade, da bi se ovdje za nekoliko dana moglo imati mnogo novaca. Od dana do dana sve je čvršće u meni uvjerenje, što sam ga sprijed istakao, da su prilike toga kraljevstva dospjele do krajnje očajnosti. Kad je takav metež, dok još neprijatelja nema ovdje u nas, što će biti, kad nam bane pred vrata? Da Bog dâ, da se varam, ali ja se bojim, da će se kraljevstvo rasuti u 100 stranaka....

[5]) Karlo V.

5.

18. lipnja 1526.

Jučer sam pisao prečasnosti Vašoj. Danas su došla druga pisma prečasnoga nadbiskupa kaločkoga[6]), u kojima javlja, da je jedan dio vojske već došao u Biograd, a mostovi su napola gotovi, kako će to Vaša prečasnost moći razabrati iz pisama nadbiskupa kaločkoga. Mi smo ovdje tako spremni, da se danas ujutru nije mogao poslati kraljev poslanik gospodinu nadbiskupu kaločkomu, da kupi vojsku u onim stranama, ni drugi do palatina, jer im se nije mogao dati putni trošak, te sam bio prisiljen, da ja dam putni trošak. Neka uzme na um Vaše gospodstvo, kako je tek s ostalim...... Danas je ujutru zaključeno, da se po običaju šalje po kraljevstvu krvav mač i da se zove na vojsku, a ja sam uvjeren, da će ljudi poći, ali prekasno i loše opremljeni, svakom nevoljom pritisnuti. Pa što će onda moći tamo opraviti, to neka Bog zna. Po zapovjednicima dali su pozvati kneza Krstu i grofa Nikolu Nijemca[7]), koji je bio u četi francuskoga kralja. Ni jedan ni drugi ne htjede doći, a osim njih nema nikoga — to sam već toliko puta pisao —, koji bi znao ravnati četom a nekmoli vojskom kraljevskom. Ovdje nema nikoga, koji je vidio gol krvav mač. Istina je, da su oni, koji su u vijeću kraljevskom, ratu veoma vješti. Pa ako i nijesu vješti, neka bi Bog dao, da budu bar među sobom složni. Tako nema ni najmanje stvarce, koja bi se u vijeću predložila, a ne bi se na nju raspravljanjem cio dan utratio; navečer pak se raziđemo još jače smućeni. Ako se zaključi nešta, nema onda ovdje nikoga, tko bi to izvršio.

Veličanstvo kralj ne govori o pogibli niti je osjeća. Spava sve do podne, a vijeće se počinje o podne. Ne odaje nikakva straha ni bojazni. Svaki dan ide nagore. Na Dunavu nemamo ni jedne lađe, ni jednoga topa u redu osim nešta uvani, što će, kako kažu, gospoda sa sobom dovesti. Nijesu se opskrbili hranom ni mislili, da se njom opskrbe. Premda sam se za sve to sam ili po drugima pobrinuo i premda znade svatko, da je dobro, ipak oskudica novaca, kratko vrijeme, strah od neprijatelja, priroda i prilike ove zemlje rađaju svakim danom sve

[6]) Pavao Tomori. — [7]) Salm.

veću smutnju, a u toj smutnji doći će napokon do toga, te ne ćemo moći dalje .... Preporučam se milosti Vašoj ljubeći noge Našemu gospodaru[8]).

U Budimu, 18. lipnja 1526.

Na službu Vašemu prečasnomu gospodstvu

barun Burgio,

nuncij u Ugarskoj.

34.

Pismo Krste Frankapana senjskomu biskupu Franji Jožefiću (poslije mohačke katastrofe) 5. rujna 1526.

Kukuljević, Listine hrvatske (Acta croatica.).

Va Isukerstu visoko počtovani gospodine biškupe!

Znanimo Vaši milosti, da budući ovdi v Zagreb prišli sada v minuvšu sobotu s puta četvrto sto koni vele dobrih ludi, i gospodin Bog nam je svidok, da se nismo mogli prvo dvignuti. I prišadši ovdi v sobotu, jutri dan pride človik, i za nim drugi, i pak treti, ki nam tužne glasi povida od toga razboja: da je car kraljevu svitlost razbil, i da bismo nebili li ta dan slišali od vašega bližike Jurja Kobasića, ki je takoj[1]) v boji bil, da je kral ušal na Dunaj — nad čim gospodinu Bogu hvalu zdamo, — koga ušastja nebudući[2], nebismo radi dale živi biti. Da, pokle je kral ušal[3]), deržimo, da je ta razboj gospodin Bog dopustil nad kralem i Ugri, ne za zlo ili pogibel, dapače za dobro vično tomu rusagu[4]): zač ako bi bili sada Ugri cara razbili, kada bi konac nih nevridnu reženju? ili gdo bi mogal pod nimi ostati? Da bismo mi bili tamo k tomu boju prispili, mi bismo bili mo-

[8]) Papi.

[1]) Također. — [2]) Da nije utekao. — [3]) Krsto još ne zna, da kralj nije utekao, već da je zaglavio. — [4]) Zemlji, državi.

rali biti ta najprvi, ki bi moral ubijen biti, pri tom redu, ki mi slišamo da je u toj vojski bil; zač slišimo, da je vsak otel[5]) kapitan biti i da su prez vsakoga reda k boju šli. A ovako jih oće ta razboj učiniti pokornije i poslušnije. Prvo bismo oteli smert prijeti[6]), nego bismo trpeli, da bi se s tim neredom k boju šlo[7]). A to slišimo, da je nezmožno bilo red dati ni učiniti do sada, pred tim razbojem, da jure[8]) v naprvo more biti oće se moći z laglega red dati.

Gospodine biškupe! ne s malim veseljem slišasmo, da ste zdravi ušli z boja, od ludi, ki povidaše, da su vas vidili jure po boju. I to šalemo vašega brata k kralevi svitlosti, pričajući se, da nismo k boju prispili: da naša krivica ni, zač se nismo imili ob čem dvignuti; vsuda smo kušali na grade, na imenje, na srebro, ča kuli ga je naš pokojni brat imil, nismo mogli nikudare ni pri nikomre posuditi, nego pri zagrebskih kanovnicih poldrugo sto dukatov, tere pak dvi sti[9]) pri zagrebskih purgarih[10]). Ob tom smo se dvigli i ovdi prišli s pol četiri sto koni naših slug, kruto dobrih ludi i dobro spravnih. I ovo danaska gremo[11]) v Dubravu k gospodinu biškupu zagrebskomu; ondi oćemo kupiti slovinski rusag, i čekati kraleve zapovidi, kamo i kuda nam zapovi. Vse se je ovuda prestrašilo, i vse biše počelo bižati, i nebi dosle človik ostal, da bismo nebili ovamo prišli. Ovo se i knez Ivan[12]) pride, ki takoj otijaše s nami gorika....

Zato ciće[13]) gospodina Boga prosimo vas, spričajte nas kralevi svitlosti, koga je krivica, a ne naša, da se nismo ondi našli, čega nam je dosti žal i do smrti nam ga oće biti žal, da se nismo ondi našli....

Te vse riči naporučismo na usta vašemu bratu, bojeći se, da nećete umiti čtati toga lista, ki berzo pišući, nečtivo je pismo i harta zla, razhaja se černilo. Gospodin Bog vašu milost veseli i zdravo nosi. Pisan v Zagrebi septebra 5., 1526.

Krištofor Frankapan krčki, senski, modruški knez i pročaje.[14])

I z v a n a. Va Isukerstu visoko počtovanu otcu gospodinu Francisku, biskupu senskomu, nam visoko počtovanomu.

[5]) Htio. — [6]) Primiti. — [7]) Išio. — [8]) Već. — [9]) Stotine. — [10]) Kod građana. — [11]) Idemo. — [12]) Karlović. — [13]) Radi. — [14]) I t. d.

35.

Katastrofa na Mohaču 29. kolovoza 1526.

Ivan Tomašić malobraćanin, Chronicon breve regni Croatiae.*)

Godine Gospodnje 1526. navijesti (Sulmejman) Ugrima rat. Kad je došao do Biograda, nesretni kralj Ljudevit izgubivši pomoć svih kršćanskih vladara, jer su bili zapleteni u druge ratove, osim pape Klementa, koji je svojim novcem uzdržavao nešto čeških i njemačkih vojnika, odluči poći na neprijatelja, a gonila ga je većma nesretna prijeka potreba negoli ratna osnova ili nada na pobjedu. A bilo je načina, kako bi sigurno i časno vodio rat, makar mu je i bilo izgubiti neki dio kraljevstva, jer bi ga odatle zadesilo manje štete, nego što ga je kasnije zadesilo gubitkom cijeloga kraljevstva, pogotovo kad su svaki dan očekivali vojvodu Ivana[1]) zajedno s mnogo vojnika, vičnih vojevati s Turcima. Ali Pavao Tomory, nadbiskup kaločki, redovnik Franjevac, čovjek odrešita značaja ali odviše smjele ćudi, smuti sva vijećanja željom za bojem. On je držao, da već može biti vođom u ratu zato, što se jedamput ili više puta s Turcima sretno srazio ne u redovnome boju nego u lakim nekim okršajima i provalama, što su se na brzu ruku zbile. Po smrti vrsnoga kralja Matijaša izađoše Ugri, što se tiče ratovanja, vazda bez slave. Vladislav je dao, da se vojnička stega i vojničko uređenje kralja Matije tako rasklima, te Ugri, koji su tada pod Ljudevitom vojevali, nijesu imali nikakve ratne vještine nego samo neku nepromišljenu smjelost i zvjerski bijes, čim su mislili sve Turke već u prvom sukobu progutati.

Svega je bilo ugarske vojske 24.000 ljudi što pješaka, što konjanika. Kad su ovi došli do Mohača, koji je na Dunavu i gotovo jednako daleko od Budima i Biograda, opaziše, da prednji dio turske vojske, što ga je vodio Bali-beg, sandžak bio-

*) O piscu kratke kronike hrvatskoga kraljevstva Ivanu Tomašiću znamo samo toliko, da je bio član reda sv. Franje bosansko-hrvatske redodržave; kronika se svršuje s godinom 1561. Priopćio ju je Kukuljević u IX. knjizi Arhiva za povjesnicu jugoslavensku. — [1]) Ivan Zapolja.

gradski, nije daleko.... Međutim se Sulejman s ostalom vojskom sjedini sa svojima, anatolske čete preda Ibrahimu a rumelijske Bekram-paši, da ih vode. A Tomory poređa sve vojnike u neki duguljati bojni red; među pješačke čete smjesti konjaničke odjele, da ih ne bi mogli opkoliti Turci, koji su bili brojem mnogo jači. Osim toga smjesti ono topova od mjedi, što ih je imao, na zgodnim mjestima i ostavi kod kolije za stražu one, koji su bili manje vješti boju. [Neko od njih reče: »Čuj, kralju, malo nas je, čekajmo Hrvate, ljude ratoborne«. Neki odvrate: »Huljo, stid te bilo, slavu našu dat ćemo Hrvatima? Huljo jedna, zar ćemo našu čast banu i Frankapanima predati? Ha, ha, ha!«]

Kralj ostade iza bojnoga reda, a za tjelesnu stražu postavi sebi napose neko 1000 po izbor konjanika. A na početku samoga boja [žestoki, pripiti, u dva sata popodne] izbaciše Turci dva puta iz mjedenih topova zrna na neprijatelja. Uistinu su oni, koji su zapovijedali topovima (zovu ih bombardarima), nišanili više nego bi trebalo, te su uzaludnim udarcima jedva zahvatili koplja našima. Mislilo se, da su to oni navalice uradili zato, što su ono kršćani, dašto Mlečani, što ih Turčin za taj posao upotrebljava. Zatim navali na Ugre konjaništvo tursko. A dok su oni ljuto sprijed boj bili, udari četa turskih konjanika na koliju straga. Budući da im je trebalo priskočiti u pomoć, pošalje onamo one konjanike, koji su se za svaki slučaj čuvali kralju za obranu. Međutim pade Tomory — uništi ga u boju mnoštvo Turaka — a s njime prelat ostrogonski i varadinski s mnogo plemića, među kojima bijahu Ambroz Sarkon i brat vojvodin Juraj, ali ni sam nesretni kralj, jer ga ostavi ona za nj određena četa, ne uzmogne uteći. Na bijegu pade u nekakvu močvarnu grabu, a kad je htio uspinjući se izići iz nje, prignječi ga konj, koji se na leđa strovalio u baru; pa kako je imao na sebi teško oružje, nije se mogao izvući ispod konja. Tako je napokon morao ondje jadno dovršiti život svoj. A njemački i češki pješaci nešto se još opirali, ali najposlije i oni u pokolju padnu. Šaka konjanika uteče. Sulejman se silno začudi ludosti kraljevoj, što je s tako malom vojskom pošao na 200.000 ljudi. Odmah pođe put Budima. Predaju gradske tvrđave pod

uvjetom, da poštedi ljude i privatno vlasništvo, primi milostivo i potvrdi ugovorom. Zatim uze sa sobom u Carigrad dva mjedena kipa, što su ih nekad vrsni umjetnici[2]) na zapovjed kralja Matijaša načinili, a osim toga dade mramorne stupove, krasnim uresom iskićene, kao pobjedni spomenik na trgu podići. A ova se bitka, koju smo sprijed pomenuli, bila godine 1526. na dan Glavosjeka sv. Ivana Krstitelja. Uistinu radi zime na domaku ne ostade Sulejman dulje u Ugarskoj, već se vrati u Carigrad. I nije kasnije ništa protiv kršćana poduzimao, osim što je podsio Beč. Sve sam to od riječi do riječi bez pokraćivanja preveo s madžarskoga jezika na latinski drugoga prosinca.

36.

O izboru na Cetinu.

Bečki prepošt Pavao Oberstain, vitez Nikola Jurišić, Ivan Katzianer i Ivan Püchler iz Cetina u Hrvatskoj izvješćuju dne 3. siječnja 1527. o tom, kako su staleži izabrali Ferdinanda I. za svoga kralja i gospodara.*)

Preveo **Đuro Szabo.**

Uzvišeni, moćni kralju, premilostivi gospodaru! Prije svega izražavamo najsmjernije svoju spremnost u službi Vašega Veličanstva. Ovim obavješćujemo Vaše kraljevsko Veličanstvo, da nismo mogli na dan sv. Tome (21. prosinca 1526.) po nalogu Vašega Veličanstva doći na sabor staleža u Hrvatskoj, a da tamo nismo mogli stići, uzrok su bili tako loši i blatni putovi, da onaj ne bi mogao vjerovati, koji nije njima prolazio. Tako smo tek na badnjak stigli, ali nismo baš nikoga od staleža ondje našli, jer o Božiću ostaje sve kod kuće po drevnom hrvatskom običaju, jer ove dane svetijima cijene od ikojih drugih pod godinom. Zato su se neki od staleža, kad su za naš do-

[2]) Izradio ih je hrvatski umjetnik Jakov Statilić.
*) Izvještaj je pisan njemački.

lazak saznali, ispričali i zamolili nas, da počekamo do bližnje subote (29. prosinca), onda da će rado doći na sabor. To smo — poslavši većini naše glasnike — saopćili i drugima, da bi navrijeme došli; no unatoč svemu, došao je veći dio staleža tek dan kasnije u nedjelju (30. prosinca), te su staleži tekar u ponedjeljak (31. prosinca) pristupili poslu i rano nas ujutru saslušali.

Kad su nas saslušali, zatražili su, prije nego nam išta na našu prošnju odgovoriše, da im kažemo, je li Vaše Veličanstvo zahtjeve (članke) staleža, koje su Vam podastrli, odobrilo. Mi im odgovorismo, da se nadamo, da će oni redom raspravljati i nama na naše pitanje odgovoriti, jer smatramo probitačnijim i korisnijim, da se više mari za pravičnost nego za vlastitu korist, pa smo još koju zgodnu dometnuli, te smo ih sklonili, da od toga doba nisu više pomenutoga pitanja stavljali, nego su cio dan pravično ispitivali, da li Vaše Veličanstvo i Vaša uzvišena gospođa, premilostiva nam gospodarica, imadu potpuno pravo na krunu Ugarske, a tek kasno uvečer poslali su nekolicinu od staleža k nama s porukom, da su pronašli, da Vaše Veličanstvo i naša premilostiva gospođa dovoljno pravo na krunu Ugarske imate, pa se s toga vrlo vesele (zajedno) s Vašim Veličanstvima. Mi smo im lijepo zahvalili, a svaki daljni rad bude do sjutradan, do utorka, odgođen.

U utorak (1. siječnja 1527.) sastadosmo se opet sa svima staležima rano ujutru i zatražismo od njih odgovor radi poklonstva; no oni nam ne htjedoše ništa odgovoriti, dok ne saznadu, što je s njihovim zahtjevima. A jer ih nismo mogli na drugu koju stvar navesti, to smo do 4 sata poslijepodne — natašte — o tim zahtjevima raspravljali, ali se nikako nismo nagoditi mogli, osobito radi dva zahtjeva: radi broja konjanika i plaće njihove i radi odštete za njihove gubitke. Nekoliko su sati tražili, da im obrečemo odštetu za ono, što bi u boju s vojvodom (Ivanom Zapoljskim) i njegovima izgubili, — od zahtjevâ radi odštete za gubitke u boju s Turcima voljni su bili odustati, — samo neka ih Vaše Veličanstvo odšteti za gubitke u boju s vojvodom. Doista nam je teško bilo nagoditi se radi ova dva zahtjeva; no napokon smo im morali obreći, da

ćemo 1000 konjanika u zemlji držati pa svakomu po tri dukata plaćati, i to tako, da će se samo 800 konjanika među njih razdijeliti, a ostalih 200 konjanika, kao i 200 martolosa mora vrhovni kapetan Vašega Veličanstva ili tkogod, komu to Vaše Veličanstvo naloži, držati. A potankosti o ovom i o drugim zahtjevima, koje smo im morali ispuniti, saznati će Vaše Veličanstvo iz prijepisa našega ugovora s njima, priloženog pod A. Što se tiče drugoga zahtjeva o odšteti za gubitke, to su ga preporučili promišljanju Vašega Veličanstva, a i nas zamolili, da im obrečemo, e ćemo se svojski zauzeti kod Vašega Veličanstva, da ga ono blagohotno ispuni.

Ali neka i to Vaše Veličanstvo znade, da su poglavito dva uzroka, koja su nam silno oteščala razprave s njima u ovo vrijeme. Jedan je taj, što su silno ugroženi i uplašeni od vojvode i kneza Krste Frankapana, jer im je taj poručio, da će ih, ne budu li njegova gospodara, vojvodu (Ivana Zapolju) kraljem svojim priznali i ne budu li na sabor došli, koji je on za drugu nedjelju (6. siječnja) u Dubravi, mjestu po prilici 3 milje od Zagreba, urekao i zaprijetio se, da će ih do sedmoga koljena proglasiti nepoštenima i oči im iskopati dati. No toga se oni toliko i ne boje, koliko toga, što on ima uza se 1500 konjanika i 1000 pješaka, a još i više vojske kupi, da nahrupi na zemlju, koja nije ničim opskrbljena niti se ubrzo opskrbiti može. Stoga je nužno, da se Vaše Veličanstvo s banom Franjom Baćanom ili drukčije kako pobrine, da se brzo pošalje u pomoć vojske i topova i da se sve učini, što se u takim prilikama Vašemu Veličanstvu prikladnim čini.

A drugi razlog tomu, da nam je naša zadaća oteščana, jest taj, što se s odaslanstvom hrvatskih staleža na dvoru Vašega Veličanstva ugovaralo i vrlo mnogo obreklo — to se poglavito ticalo onih rečenih 1000 konjanika i plaće od 3 dukata — a sve im je, pače još i više, na dvoru Vašega Veličanstva obećano. Mi bi inače njihove zahtjeve smanjili, no i ovako nije Vaše Veličanstvo ni na koji određeni rok vezano prema našemu ugovoru sa staležima, kako će to Vaše Veličanstvo moći iz privitoga prijepisa toga ugovora razabrati.

Nismo mogli postići, da staleži računaju dukat po 75 krajcara, jer vele, da bi tako morali pri novcu gubiti.

Kad smo sve ovo utanačili, tad su tekar staleži Vaše Veličanstvo i našu premilostivu gospodaricu priznali za kralja i kraljicu i poklonili se, kako se pristoji, a to će Vaše Veličanstvo iz ovdje privitoga prijepisa njihove izborne isprave, označenog sa B, koju su nam za uzvrat za našu obveznicu izdati obrekli, jasno vidjeti. A baš radi te njihove izborne isprave primorani smo zadržati se i radi pergamenta i radi pečata nekolicine staleža, jer ih nisu uza se imali, a gdjekoji je pôdrug do dva dana puta od svoga doma udaljen; zato smo spremni, da možda tek buduće subote svoj posao ovdje dovršimo.

Premda njihova izborna isprava veli, da je rečeno priznanje Vašega Veličanstva kraljem i gospođe Vašega Veličanstva kraljicom i poklon uslijedio slobodnom voljom i smjesta na našu prošnju, to se ipak sve zbilo onako, kako je ovdje prikazano i nikako drukčije. No mi smo taj spis i po obliku i po sadržaju priloženoga prijepisa prihvatili cijeneći, da je bolje i časnije, da se ovako prikaže, nego da se sazna, da je ta stvar teško i nakon duga nagovaranja postignuta.

Mi smo ovdje po nalogu Vašega Veličanstva raspravljali sa staležima, kako bi oni bana u njegovoj službi potpomagali, a nastojanje kneza Krste onemogućili, a nato su se svojevoljno i poslušno odazvali tomu i obrekli, da će svima silama poraditi, ali da treba, da i Vaše Veličanstvo sve učini, što može, poslavši amo pomenute pomoćne čete, topove, praha i t. d., pa su se zavjerili, da će svi skupa i svaki pojedinac od njih ustati za spas ove zemlje, čim se pokaže potreba.

K tomu smo pronašli, da bi Vaše Veličanstvo za same posade u mjestima Hrvatske trebalo više od 300 vojnika; zato neka Vaše Veličanstvo milostivo sve promisli, što mu se čini potrebnim.

Sjutrađan, naime na novu godinu , kad su se poklonili, dođe poslanik kneza Krste k nama i svemu saboru s pozivom, da staleži dođu na određeni dan u Dubravu, kako je to već knez Krsto odredio i uglavio, — a dodao je poruci, neka sami jedan dan odrede, kad bi k njima došao, ako oni ne će do njega da dođu, jer imade s njima o stvarima raspravljati, do kojih stoji čast i dobrobit njihova. Mi smo nato staležima svjetovali i naložili, da poslaniku kneza Krste ništa drugo ne odgovore

nego to, da su se već Vašemu Veličanstvu poklonili, zato da bez znanja i privolje Vašega Veličanstva nikamo izvan zemlje ni na jedan dan otputovati ne će niti smiju koga k sebi pustiti, da tako što čuju, niti se u kakov sabor sastajati; a ima li im što javiti, to neka Vašemu Veličanstvu dojavi, pa štogod Vaše Veličanstvo učini, to će pokorno poslušati i učiniti. Ovako su staleži i učinili, i tako su konačno i odgovorili, pače još su i više uzroka naveli, zašto su se Vašemu Veličanstvu poklonili; pa kad je glasnik među ostalim kazao, da su i knez Krsto i oni dosta dugo Nijemcima služili pa da dobro znadu, što su postigli, tad mu uzvratiše, da i knez Krsto dobro znade, što je u Ugarskoj privrijedio, gdje su ga za njegovu bradu vukli.

Što se tiče kneza (Ivana) Karlovića, javljamo Vašemu Veličanstvu, da je nekoliko puta do nas slao i tražio, da mu se 250 konjanika odredi, jer mu je to Vaše Veličanstvo obreklo. Novi kapitani zaključili su, da mu se to i učini, kad mu je Vaše Veličanstvo obećalo, da se ne bi šta gore dogodilo. A da se to ne zbude, ne ćemo Vaše Veličanstvo ni opominjati, da u tome bude popustljivo.

Staleži Hrvatske utječu se pismeno vašemu veličanstvu radi nekojih stvari, za koje će Vaše Veličanstvo iz njihova lista saznati, a mi pokorno molimo, da bi im Vaše Veličanstvo milostivo želju ispunilo, a među ostalim molimo, da bi im Vaše Veličanstvo milostivo latinsko pismo poslalo, u kojem bi zadovoljstvo i zahvala Vašega Veličanstva radi njihova poklona (ergebung) lijepim i milostivim riječima i sklonost Vašega Veličanstva prema njima izražena bila, kako to Vaše Veličanstvo umije milostivo učiniti, a to bi zemlji u ovo teško i burno doba vrlo utješljivo bilo i najbolji bi utisak učinilo.

Rečeni su staleži bili odlučili, da će nakon izbora Vašemu Veličanstvu poslati sa mnom — prepoštom — poslanstvo, kad smo promislili, da bi to bilo Vašemu Veličanstvu na teret, svjetovali smo im, da to ne čine, dok mi Vaše Veličantsvo ne obavijestimo, a Vaše nam Veličanstvo javi, kad bi to zgodno i povoljno bilo i bi li uopće slasli poslanstvo ili ne. Mislimo naime, da nije potrebno, da i Vašemu Veličanstvu i sebi troškove čine, samo radi toga, što su Vaše Veličanstvo priznali svojim kraljem

i gospodarom. Neka im dakle Vaše Veličanstvo zgodno odgovori.

Sa svim ovim smjerali smo najpokornije postići najpovoljnije, te se Vašoj milosti preporučamo.

U Cetinu u Hrvatskoj trećega dana mjeseca siječnja ljeta Gospodnjega 1527. Vašega kraljevskoga Veličanstva najpokorniji savjetnici i kapitani: Paulus von Oberstain, thumprobst[1]) zu Wien, Niclas Jurischitz riter, Hanns Katzianer, Hanns Püchler.

37.

Izborna listina cetinskoga sabora od 1. siječnja 1527.

Mi Andrija, po milosti Boga i apostolske stolice biskup kninski i opat toplički, knezovi Ivan Torkvat Krbavski, Nikola Zrinski, Krsto i Vuk braća i Juraj Frankapani Senjski, Krčki i Modruški, Stjepan Blagajski, zatim Krsto Peranski, Bernardo Tumpić Zečevski, Ivan Kobasić Brikovički, Pavao Janković, Gašpar Križanić, Toma Čipčić, Mihajlo Skoblić, Nikola Babonožić, Grgur Otmić, sudac županije zagrebačke, Antun Otmić, Ivan Novaković, Pavao Izačić, Gašpar Gusić, Stjepan Zimić i svi koliki ostali plemići, velikaši, kao što i sav kolik narod plemenitih županija, gradova i kotara hrvatske kraljevine na vječni spomen ispovijedamo, priznajemo i na znanje dajemo ovim pismom svakomu. Pošto je prejasni i premogući knez i gospodin Ferdinand, po Božjoj milosti češki i hrvatski kralj, infant španjolski, knez izbornik svetoga rimskog carstva, nadvojvoda austrijski, vojvoda burgundski, brabantski, štajerski, koruški, kranjski, sleski, virtemberški i t. d. markgrof moravski, burgovski i t. d., grof tirolski, celjski, gorički i t. d., gospodar krajine slovenske, Pordenona i Solnoga komorskog dobra, glavni namjesnik svetoga rimskog carstva i t. d., vladar i gospodar naš premilostivi, poslao k nama ovih dana savjetnike svoga svetog kraljevskog Veličanstva i poslanike, časnoga naime u Isukrstu oca i gospodina Pavla Oberstaina, po Božjoj milosti prepošta bečkoga, umjetnosti, filozofije i obojeg prava[1]) doktora, vrhovnoga kapetana Nikolu Jurišića, kapetana Ivana Katzianera i Ivana Püchlera, zapovjednika u tvrđavi Mjehovu, gospodu i osobite prijatelje naše: ovi nas u ime pomenutoga kraljevskog Veličanstva, od kojega imađahu dovoljnu punomoć, zamoliše, da priznamo Njegovo Veličanstvo za našega zakonitog i naravskog kralja i gospodara, a prejasnu vladaricu i gospođu Anu, ugarsku, češku i hrvatsku kraljicu, našu premilostivu knjeginju i gospodaricu, za našu zakonitu i naravsku kraljicu i gospodaricu, pa da im zato prisegnemo vjernost i odanost. Uzevši dobro na um i pomno pomotrivši prava, kojima je isti naš prejasni kralj sa pomenutom svojom drugom, prejasnom gospođom kraljicom i t. d. potpuno i dovoljno potkrijepljen i opremljen, da dobije kraljevinu Ugarsku po nasljednom pravu, osobito pak radi više nepobitnih ugovora, koje smo mi temeljito ogledali, pročitali i proučili, i najposlije po izboru, što je dne 16. prosinca prošle godine po odlukama i potvrđenim zakonima kraljevine Ugarske u glavnoj skupštini staleža i redova iste kraljevine a u gradu Požunu valjano i zakonito obavljen i proglašen, pa uzevši na um također tolike milosti, pomoći i blagodati, kojima je između tolikih kršćanskih vladara samo Njegovo posvećeno kraljevsko Veličanstvo nas i kraljevinu Hrvatsku evo već više godina milostivo od bijesnih Turaka branilo, da nas bjesnilo njihovo ne prisili odmetnuti se od prave vjere i države kršćanske, te se isto kraljevsko Veličanstvo drugim neizmjernim dobročinstvima i za nas i za sve kolike prilike naše prema osobitoj milosti i darežljivosti svojoj vazda brinulo: zato pristajemo smjerno i s poštovanjem na pravedan i pošten zahtjev pomenute gospode poslanika, te danas prije ručka, dok još natašte bijasmo, u glavnoj našoj skupštini svi i svaki jednodušno i jednoglasno izabrasmo, priznasmo, primismo, objavismo , učinismo, postavismo, proglasismo i po ulicama i uličicama dadosmo proglasiti gore pomenutoga prejasnog gospodina, kralja Ferdinanda,

[1]) Prepošt.

[1]) Rimskoga i kanonskoga prava.

za našega i cijele ove slavne kraljevine Hrvatske pravoga, zakonitoga, nedvojbenoga i naravskoga kralja i gospodara, kao što i pomenutu prejasnu gospođu, kraljicu Anu, za našu i cijele kraljevine Hrvatske pravu, zakonitu, nedvojbenu i naravsku kraljicu i gospodaricu, a tako i ovim pismom biramo, priznajemo, primamo, činimo, postavljamo, proglašujemo i poštujemo oba Veličanstva kao našega (kao što je rečeno) kralja i gospodara, kao kraljicu i gospodaricu, a sve to na način, u obliku, po pravu, po običaju i sa svečanošću što ljepšom i oduševljenijom —, što ljepše i bolje mogosmo i možemo, morasmo i moramo. Podjednako se s najvećim veseljem zaklesmo zakletvom dužne vjernosti i poklonstva, i to također javno, glasno i razgovijetno, kao što nam je rečeni časni gospodin bečki prepošt svojim glasom prednjačio, pa digosmo prste i ruke uvis. Evo od riječi do riječi te zakletve: »Prisižemo i obećajemo, da ćemo odsada unapredak uvijek vjerni i poslušni biti prejasnomu vladaru i gospodaru Ferdinandu, češkomu kralju i njegovoj ženi, prejasnoj gospođi Ani, rođenoj kraljici ugarskoj i češkoj i t. d., gospodarima našim preblagim i premilostivim, kao pravim, zakonitim i naravnim nasljednicima te kralju i kraljici kraljevine Hrvatske, kao što i njihovim nasljednicima, namjesnicima i upraviteljima, da ćemo na njihovu korist i sreću misliti i prema silama svojim pomagati ih, a štetu i kvar po mogućnosti svojoj od njih odvraćati i predusretati tomu pa da ćemo i sve drugo činiti, kako se pristoji i dobrim podanicima i vjernim slugama prema svomu gospodaru i na što ih dužnost veže, niti ćemo ikada više unapredak drugoga koga osim njihovih Veličanstva i njihovih nasljednika za svoga gospodara ili kralja primati i priznavati. A kad bismo zajedno ili obaška razabrali, da tko, ili više njih, bili duhovnoga ili svjetovnoga staleža i reda, na štetu njihovih Veličanstva a na korist drugoga ili drugih riječju ili činom namjeravaju uz drugoga pristati, a ono ćemo, čim za takve ljude doznamo, odmah o tom naša Veličanstva ili poglavarstvo, od njih nama postavljeno, opomenuti i obavijestiti te pomoći, da se svi ovakvi neposlušnici k dužnomu posluhu privedu —, i to bez ikakva lukavstva i prijevare, tako nam Bog pomogao i sveto evanđelje!«

Zatim otpjevasmo svečano u crkvi Pohođenja sv. Marije ovdješnjega samostana reda malobraćana svemogućemu Bogu na čast, slavu i hvalu pjesmu »Tebe Boga hvalimo« i t. d., uz neprestanu zvonjavu zvona. Tako dakle postadosmo svi i svaki zajedno s našim potonjim baštinicima i nasljednicima za sve vijekove pravi, naravni, zakoniti i nedvojbeni podanici pomenutoga prejasnog gospodina kralja i prejasne kraljice naše i njihovih budućih nasljednika, koji će od njih poteći. Za čvrstu i stalnu potvrdu i za dovoljno svjedočanstvo svega toga, što rekosmo, dadosmo načiniti i sastavismo ovo pismo, što ga potvrdismo svojim običnima koje ličnim koje opet zajedničkim pečatima, eda bi vrijedilo zavijek. Dano u gradu Cetinu u glavnoj našoj skupštini, držanoj u gore pomenutom samostanu na prvi dan mjeseca siječnja godine poslije narođenja Spasitelja našega Isukrsta tisuću pet stotina i dvadeset sedme.

38.

Kralj Ferdinand ne dopušta, da se Nikola Zrinski pobije u dvoboju.*)

Barabas Samu, Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio.

Ferdinand, po Božjoj milosti kralj rimski, ugarski, češki i t. d. uvijek uzvišeni, infant španjolski, nadvojvoda austrijski i t. d.

Vele možni moj mili, vjerni!

Primili smo pismo Tvoje zajedno s onim pismom, što ga je poglaviti i vele možni muž Mehmet, paša bosanski, pisao, a radi se o dvoboju ili pojedinačkom boju među poglavitim i vele

*) Radi uvrede pozove bosanski paša Nikolu Zrinskoga na dvoboj. Nikola zamoli kralja Ferdinanda, da mu to dopusti, on mu isprva dopusti, ali je to opet opozvao u ovdje priopćenom pismu, što ga je kralj vrhovnomu zapovjedniku svojih četa u Hrvatskoj Ivanu Ungnadu pisao.

možnim, vjernim, nama milim grofom Nikolom Zrinskim, banom kraljevina naših Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i t. d., i među pomenutim pašom, a smisao milostivo i dobro razumjesmo. Pa premda milostivo dopustismo banu na tolike i tako velike ponizne i neprestane molbe njegove, da sačuva svoju čast i dobar glas, pa s drugih valjanih i silnih uzroka, da se s pomenutim bosanskim pašom u dvoboju smije pobiti i ogledati, ali ipak nijesmo toga dopuštenja dali pod drugi uvjet, nego da se ne krši i ne pogazi primirje, koje je sada ugovoreno s prejasnim i silnim carem turskim, poštovanim prijateljem i susjedom našim; a bili smo uvjereni, da takav dvoboj, koji se među njima bije radi časti, ne će moći primirju smetati. Ali sada iz pisma pomenutoga paše bosanskoga, što je Tebi pisao, vidimo, da on ovo naše dopuštenje drukčije shvata, negoli je dano. Jer bi se moglo shvatiti, da je primirje tim dvobojem narušeno i ukinuto, a takve misli i nazora ipak nijesmo bili niti smo sada . . . ., stoga smo opozvali ono sprijed pomenuto dopuštenje, što smo ga prije dali, i držali smo, da se ovaj dvoboj ili pojedinački boj zasada prepriječi i zabrani, da ne bi paša sam mislio, e je primirje, što ga mi, kako je prije rečeno, želimo stalno održati, ovom neprilikom narušeno i pogaženo, pa da se vidi, da dobrostivo poštujemo obojicu — tako pašu bosanskoga, kako i bana našega — i to tako, da se sačuva čast njihova, kojoj ne želimo ovom našom zabranom ništa uzeti ni oteti. Obojica su ljudi veliki i dični; paša je bosanski vrlo ugledan, budući da upravlja kraljevstvom bosanskim te zapovijeda mnogim drugim velikim sandžacima prejasnoga cara turskoga, pače je on jedan između vezira i prvih savjetnika Veličanstva, te je Veličanstvu Njegovu bez sumnje radi vrlina i zasluga svojih čovjek osobito mio; ban pak i sam potječe od veoma stare i odlične kneževske porodice, te je jedan od ličnih i tajnih naših savjetnika, a vrši veliku službu, jer je ban t. j. potkralj triju kraljevina naših Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i ovako ga obasjava sjaj mnogih imena velikoga dostojanstva; a nama je u mnogim zgodama pošteno, vjerno, požrtvovno i revno služio i svojim neumornim uslugama zaslužio, da ga obaspemo svom našom kraljevskom milošću.

Stoga Ti dobrostivo i odriješito nalažemo, da pomenuti dvoboj ili pojedinački boj zasada i sve do druge naše zapovijedi ni pod koji način ne dopustiš, nego da nastojiš, da se primirje svuda i od sviju čuva i ne daš, da itko ma i jedan povod poda, da se ono poremeti, koliko ga bude i paša bosanski čuvao i gledao, da ga vojnici njegovi čuvaju, kao što to njemu nalaže gospodar njegov; a mi ne sumnjamo, da će on to učiniti. Ovu volju našu smjesta javi netom pomenutomu paši bosanskomu i čuj njegovo mnijenje o tome!

A zabranismo i sami banu pod prijetnjom smrtne kazni pa gubitka časti i svih dobara, da zasad do druge zapovijedi naše ne ide da bije pomenuti dvoboj ni da ga se ne usudi s rečenim pašom zametnuti ni da ikako radi protiv ove odluke naše.

To je, što smo na Tvoje rečeno pismo milostivo htjeli odgovoriti. A ti ćeš izvršiti milostivu volju našu, što sam je ovdje izrazio.

U Beču 9. kolovoza 1554.

Ivanu Ungnadu.

39.

Juraj Drašković čestita Marku Stančiću Horvatu, što je obranio Siget 1556.

Barabas Samu, Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio.

Poglaviti gospodine i prijatelju!

Pozdravljam Te i preporučam se.

Od srca čestitam, što si obranio tvrđavu Siget i sve ono, što je u njoj, pa to više, što vidim, da je Tvoje gospodstvo cvijet naroda našega, a to je narod hrvatski. Ta Tvoje gospodstvo nije tim slavnim djelom svojim samo sebe prodičilo nego i nas sve Hr-

v a t e. Zato, što nam ga[1]) je dobri veliki Bog dao, naći će nas ono, ako se u čemu našom pomoći hoće da okoristi, uvijek sasvim pripravne, da se svemu zaradi njega izvrgnemo, te želimo s ostalima, koji tu živu, da nam se ono sretno uzdrži.

U Beču 14. kolovoza 1556.

Tvojega gospodstva
brat i prijatelj
Juraj Draskowyth m. p.

Izvana: Poglavitomu gospodinu Marku Horvatu,
zapovjedniku i kapetanu posvećenoga
kr. Veličanstva u Sigetu, čestitome
našemu prijatelju.

40.

Govor Nikole Zrinskoga uoči dolaska Sulejmanova pod Siget 1566.

Budini, Historia Szigethi, totius Szlavoniae fortissimi propugnaculi . . . a Solimano . . . capti.*)

Kad su već javili, da turski car misli Siget podsjesti, i kad je (gospodin knez Zrinski) vidio, da se silne čete njegove približuju, pozove k sebi u unutrašnju tvrđavu kapetane, zapovjednike pješačkih četa ili vojvode, plemiće, konjanike i pjesake zajedno s građanima i svima ostalima, koji su se ončas u tvrđavi i gradu Sigetu desili, a kako su dolazili, dade sva

[1]) T. j. Tvoje gospodstvo.

*) „Historia Szigethi, totius Szlavoniae fortissimi propugnaculi, a Solimano Turcorum imperatore anno MDLXVI. capti christianisque erepti, per M. Samuelem Budinam Labacensem iam olim in Latinum conversa." Povijest podsjedanja Sigeta sastavljena je najprije na hrvatskom jeziku po nekom sigetskom junaku; nažalost se taj hrvatski original izgubio, te ga imamo samo u prijevodu Ljubljančanina Samuela Budine. Ovaj je prijevod udešen po latinskom izdanju Schwandtnerovu.

vrata gradska zatvoriti. Čim su se svi ti u unutrašnjoj tvrđavi skupili, stupi na ulici u maloj tvrđavi među njih na srijedu sam gospodin Nikola Zrinski i svima otprilike ovako progovori:

»Braćo moja, koja služite u vojsci Veličanstva carskoga, ljudine, junaci! Već pojedinci jasno vidimo, da nam je turski car za vratom. Stoga je prijeka potreba, da se pripravimo i neustrašiva srca dočekamo neprijatelja našega, neprijatelja cijeloga svijeta i imena kršćanskoga. On se obijesno s nepromišljenom smjelošću uzda u snagu svoju i u mnoštvo ljudi nevjernika, te se diže na nas oružjem. A mi polažemo nadu svoju i pomoć u Boga, koji nas može bez ikakve muke obraniti, a njih opet vrlo lako upropastiti i odbiti. S oduševljenjem dakle treba da čekamo dolazak njegov i ne smijemo se dati zastrašiti silom njegovom ni golemim četama. Ta ne sumnjam nimalo, da će nam višnji Bog, ako ga iskrenom molitvom zazovemo, dati pomoć i dobrostivo priteći. A prije svega treba nastojati, da budemo složni i vjerni, da među nas ne zađe nikakva razmirica, da se ne gaji neprijateljstvo ni mržnja, da se ne diže jedan na drugoga, nego svom se silom treba upeti, da se među nama svima radije udomi poštenje i da ovdje boravimo u najvećoj slozi i ljubavi, dok se god svidi volji Božjoj. Zato, braćo moja, držim, da nije bez koristi, već upravo od prijeke potrebe, da se u prvom redu i prije svega zakletvom zakunemo. Najprije zavjerimo se Bogu i po duši obećajmo stalnost i poštenje najvišoj oblasti našoj i ovoj nesretnoj domovini! Najprije ću se zakleti ja a poslije mene vi, da ne podam ja vama a vi meni ikakva povoda nepouzdanju. Čujte sad zakletvu moju!

»»Ja Nikola, knez Zrinski, obećajem najprije Višnjemu Bogu, zatim carskomu Veličanstvu, našemu vrhovnomu gospodaru i vladaru, pa ovoj jadnoj domovini, napokon i vama vojnicima i junacima, sada ovdje sakupljenima, tako mi Bog otac, Sin i Duh Sveti i još sveto Trojstvo, jedan Bog pomogao, da vas ne ću ni u koji čas ostaviti, što više — s vama ću živjeti i umrijeti i zajedno sve, štogod se zbilo, bilo dobro ili zlo, trpjeti!««

Već i sam razum traži, da vi isto učinite, da dignete dva prsta, zazovete Boga za svjedoka i obećate. Poslije će svaki vas, sam za se svome kapetanu i vjeru zadati i zakleti se na

samim vratima. Stoga ćemo pomno paziti, da vas svaki na riječ pisarevu jasnim glasom kaže, digavši dva prsta; a tko to slučajno ne ustjedne da učini ili kaže, da ne će, njega ćemo oštro kazniti, jer taj ne misli nipošto s nama udilj dokraja ustrajati, te ga s pravom ne treba držati za prava čovjeka nego za izdajicu. Zato ćemo zapovjediti, da ga smjesta uhite. Ovo neka vam je prisega:

»»Mi svi građani, konjanici, pješaci i plemići carskoga Veličanstva prije svega se zaklinjemo Višnjemu Bogu, zatim svome kršćanskomu vladaru, ovoj svojoj domovini i gospodinu našemu knezu Nikoli Zrinskomu i svečano obričemo, da ćemo se njemu u svemu sasvim pokoravati, kako vjernim i čestitim ljudima dolikuje, stalno obećajemo, da ćemo s njima i živjeti i umrijeti.««

Osim toga čujte, što želim, da znate: ako međutim dođe smrt i ugrabi me, to vama namjesto sebe postavljam evo rođaka svoga gospodina Gašpara Alapića i nalažem vam, da mu se pokoravate i najveću mu čast iskazujete, kao što ste meni samome, pa ako vam štogod naloži, izvršite revno i sasvim vjerno! Nadalje pripazite na ovo: ako koji konjanik ili pješak uskrati poslušnost kapetanu svojemu ili pukovniku ili se ogluši zapovijedi ma s kojega razloga i pokuša silom ili golim mačem na njega navaliti, neka se ubije. Dalje će se smjesta ubiti onaj, koji bi tursko pismo primio ili čitao; nađe li tko pismo strjelicom dobačeno ili drugdje podmetnuto, strogo nalažem, neka ga odmah preda kapetanu, a on neka ga onda baci u vatru. Budući da će kapetani, vojvode i zapovjednici razdijeliti straže i mjesta, gdje je komu stajati i stražu čuvati, to će se na mjestu bez ikakva suda objesiti, ako se, bio plemić kaki ili ma tko drugi, zateče, da se bez dopuštenja i znanja svoga kapetana, vojvode, zapovjednika ili podzapovjednika sa svoga mjesta makao, i da ga nije tamo bilo. Tko ima ženu ili majku, moći će mu ona na njegovo mjesto donijeti i dati jelo i pilo i drugo, što treba; on pak neka se i ne makne s mjesta! A tko nema ni matere ni žene, za njega će se prirediti hrana u kuhinji mojoj, a primit će je u zgodan i određen čas preko svoga zapovjednika. I vina će dobiti, tko ga nema, — svaki šestak ili četvrtinu mjerice na dan, uz

to kruh, ocat i sol. Tko je oženjen, a nema kruha, davat ćemo im krmetine i brašna, da sebi sami zamijese kruh. Napokon, zateku li se dvojica, gdje nešto potajno snuju i šapću, bez okolišenja neka se obojica vješaju. Pa čuje li tko slučajno ili vidi, a ne htjedne srodstvu za volju prijaviti, bez otezanja neka se jednako kazni, kao i oni. Najposlije, ukrade li tko drugomu ma paru samo, neka se namah objesi.«

42.

Sudačke prilike u Hrvatskoj god. 1570.*)

Acta et articuli. (Saborski spisi i zaključci).

Napisao dr. **Rudolf Horvat.**

Banski sud [1]) počet će svoje djelovanje već u oktavi blagdana sv. Triju Kralja. Sabor želi, da se ovaj sud vrši s najvećim sjajem i strogošću, kako to zahtijeva ozbiljnost i starina toga čina. Sudovima će predsjedati banovi,[2]) ravnat će njima protonotar Mirko, a prisustvovat će 13 prisežnika.[3]) Od strane hrvatskih velikaša [4]) izabrao je sabor grofa Matiju Keglevića i baruna Petra Rattkaja, od strane pak staleža i redova [5]) budu izabrani viceprotonotar Ivan Petričević, zagrebački kanonici Tomo Dubravski i Stjepan Filipović te svećenik Ivan od Dobre kuće, Gašpar Drašković, Matija Črnkovec, Bartol od Švarče, Mojsija Homski, Ivan Kruškovečki, Franjo Gregurovački i Matija Zalothnoki. Ako koji od tih prisežnika — radi bolesti ili privatnih posala — ne bi mogao doći na sud ili ne bi mogao do kraja ostati na sudu, može sud stvarati odluke u nazočnosti ostalih prisežnika. Za vrijeme suđenja ne smiju se kmetovi nikamo seliti, da se u slučaju potrebe kao svjedoci odmah mogu na sud dovesti.

*) Priopćene zaključke je stvorio hrvatski sabor u Zagrebu 4. siječnja 1570. — [1]) Judicia octavalia. — [2]) Biskup Juraj Drašković i grof Franjo Frankapan Slunjski. — [3]) Assessores sedis judiciariae. — [4]) Assessores loco baronum. — [5]) T. j. svećenstva, plemstva i gradova.

Za taj posao dobivat će posebnu plaću banovi, protonotar i svi prisežnici.[6]) Protonotar dobit će 200 for., Matija Keglević i Petar Rattkaj po šest ugarskih forinti na tjedan, a svi ostali prisežnici po dvije forinte na tjedan. Da se uzmogne taj novac pribaviti, zaključio je sabor u tu svrhu novi porez. Svi velikaši i plemići moraju od svake kuće kmetova svojih u županiji zagrebačkoj, križevačkoj i varaždinskoj platiti po 15 dinara osim redovitoga poreza (dica regia). Isto toliku svotu platit će svaka kuća u prekokupskim stranama (t. j. u Hrvatskoj jugoistočno od rijeke Kupe), gdje se inače nije pobirao nikakov porez. Taj novac moraju velikaši i plemići ubrati od kmetova svojih najkasnije do Svijećnice god. 1570. Sabrane pak novce predat će Kristoforu Mikuliću, kanoniku lektoru kaptola zagrebačkoga. Plemići bijahu inače oprošteni od plaćanja poreza. No u ovom slučaju zaključuje sabor ovo: »Pošto je sudbena uprava općenita, moraju do rečenoga blagdana Svijećnice na ruke pomenutoga gospodina lektora po 10 dinara položiti također plemići jednoselci,[7]) koji borave u svim rečenim županijama, od svake kurije[8]) po načinu, kako su upisani u regestu.« Protiv onoga, koji ne bi platio taj porez do Svijećnice, upotrijebit će podžupan i plemićki suci pomenutih županija sva običajna sredstva, naročito zapljenu imutka, u koju će svrhu podžupan i suci dobiti od magistra protonotara punomoć, providenu pečatom kraljevine Hrvatske.

Osim toga svečanog banskog suda vršio se u Hrvatskoj također t. z. »kratki sud«.[9]) Tomu je sudu u županiji zagrebačkoj i križevačkoj te u prekokupskim stranama predsjedao podban Ivan Forčić kao župan županije zagrebačke i križevačke. Sve pak sudbene poslove obavlja na kratkim sudovima Ivan Petričević de Miketinec, viceprotonotar kraljevstva hrvatskoga. Staleži i redovi (na ovom saboru) ističu svoje zadovoljstvo radi velike marljivosti Petričevićeve u sudbenom poslovanju. U znak priznanja počnu potpisivati arak, koliko će koji dobrovoljno doprinijeti iz svojih kasa, da nagrade Petričevića u ime plaće za godinu 1570. U tu je svrhu obećao ban Juraj

[6]) Zapisnik saborski ne veli, koliko će dobivati banovi. — [7]) Nobiles unius sessionis. — [8]) Kuće. — [9]) Judicium breve.

Drašković, kao biskup zagrebački, da će u roku od 15 dana Petričeviću isplatiti 12 for., isto tako je obećala udovica Barbara Alapić 10 for., grof Juraj Zrinski 6 for., Franjo Tahi Susjedgradski 6 for., varaždinski župan Krsto Ungnad 6 for., Gašpar Alapić 6 for., Petar Kastelanović 4 for., zagrebački kaptol 10 for., Vuk Gyczy, zapovjednik tvrđe Stjeničnjaka,[10]) koja je s velikim imanjem pripadala ženi palatinovoj, obećao je platiti 4 for., Mihajlo Konski 2 for., Antun Gerečki 2 for., Ladislav Bukovački 5 for., Ambroz Gregorijanec 5 for., Stjepan Bradač 2 for., braća Imprić 3 for., Marko Tomazović 2 for. (odmah isplatio), plemići de Šćitarjevo 1 for. (odmah isplatiše), Krsto brada 1 for., braća Komski 2 for., plemići Turopoljci 2 for., građani kralj. grada Zagreba 2 for. Do toga vremena nije još Petričević dospio, da s »kratkim sudom« prođe županiju križevačku i pokupske strane. Zato sabor određuje, da velikaši i plemići u županiji križevačkoj i u prekokupskim stranama prema uviđavnosti i prilikama doprinesu svoj dio u ime plaće viceprotonotaru Petričeviću, kada će kod njih obavljati »kratke sudove«.

43.

Iz seljačke bune (1573.).

Rački, Građa za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune g. 1573. Starine VII.

1.

Iz sudbenoga iskaza Ivana Svrača iz Pušća.*)

Nato ga sasvim istegnu[1]) i strogo stanu ispitivati, a on iskaza: Seljački kapetani Pasanac, Ilija i Gubac pošalju ga, da, ako

[10]) Danas Sjeničak kod Lasinje.

*) Ovo je treće preslušavanje Ivana Svrača. Ivan Svrač je preslušan u Ljubljani 19., 23. i 25. veljače 1573. — [1]) Kod trećega su ga preslušavanja najprije pitali „gütlich" t. j. bez mučila, zatim su ga „an die Lätter gebunden" t. j. privezali za ljestve (jedne su ispod drugih, na jedne privezaše ruke a na druge noge), a onda „gezogen, streng gefragt worden" t. j. mučilima istegnuli i na mukama ispitivali.

mu je mila na ramenu glava, razvidi, gdje je gospodin grof Zrinski sa vojskom svojom; on pođe, ali ne nađe nikoga. Kad se opet povratio, upitaju ga poglavice, je li vidio vojsku. Kad je rekao: »Ne!« opet ga smjesta pošalju, da vidi, gdje je vojska. Kad se ponovno povratio pa opet nije ni za kakvu vojsku znao, koja bi išla na seljake, dignu se nato doskora seljaci i krenu.

Dalje reče: Dođe neki čovjek — on ga ne pozna — k seljacima te njima — seljacima — javi: »Sad na će doći na vas grof Zrinski, svi ćete izginuti.« Nato pošalju seljaci po njega — Ivana — kući, neka dođe k njima, pa kad je došao, pošalju ga, kako je gore rečeno, uhađati.

Oni su mislili porez, daće i druge namete ukinuti pa se pobiti s gospodom, koja su protiv njih bila. Govorilo se također, ako gospodu nadjačaju, da kane u Zagrebu podići carsku vladu; ubirat će sami mitnicu, daće i poreze, sami će se za Granicu brinuti, jer gospoda ništa ne mare za Granicu.

Koliko je seljaka palo, ne zna pravo. Ali kad su Stubičani u prvom sukobu podlegli, pade oko 300 seljaka.

Ne zna, jesu li se seljaci još digli. Ali teško će to učiniti, jer im je srce već klonulo.

Je li osim Marka Nožine još uskoka bilo u savezu sa seljacima, to ne zna.

Uskok Marko Nožina bijaše sa seljacima od početka.

Da su osvojili Krško, bi li bi pošli na Novo Mjesto, a onda su htjeli na uskoke pa dalje.

Toliko je pomenuti Ivan Svrač danas 25. veljače na mukama priznao: zatim mu dadoše na razmišljanje, da opet kaže, što mu je poznato.

2.

Iz drugoga sudbenoga iskaza Ilije Gregorića.*)

Ovdješnji gradski sudac Ivan Hütstocker, doktor prava, imao je sa svojim drugovima povjerenicima ispitati ovim pitanjima Iliju Gregorića, seljačkoga vođu. Prema pređašnjima imao ga je ispitati i na mukama, ako bi mu se potrebno činilo.

Članak 1. Kakva su osebujna, grozna nedjela i nepravde stari Tahi, njegovi ljudi i sinovi njegovi počinili ondje njemu — Iliji — ili drugim seljacima i podanicima pa njihovim ženama, djeci i družini? Neka to natanko ispripovijeda.

2. Tko je Gubes-beg, koga su htjeli za kralja postaviti i koga su također poslije uhvatili i bacili u tamnicu....

7. Zašto je poslao uskoka Marka Nožinu u Kranjsku k drugim uskocima? Zašto je i s tim uskocima htio onako sklopiti savez?

Odgovori:

1. Na prvi članak odgovara Ilija Gregorić: kad bi Franjo Tahi imao staroga konja, koji ne bi ništa vrijedio, dao bi ga kojemugod podaniku, za koga je znao da je imućan. On bi mu ga morao po volji platiti; a ako bi se tko kratio, primorao bi ga.

Baš tako, kad je pomenuti Franjo Tahi imao 1000 vedara sve sama pokvarena vina, razdijeli ga među svoje podanike, udari im po svojoj volji cijenu, te su mu morali onako platiti; ako ne bi, silom bi im otimao konje i goveda.

Tako isto morali su goveda njegova na svoj trošak hraniti; pa ako bi koja glava poginula ili se inače izgubila, morali bi svakako gotovim novcem, a ne blago blagom naknaditi.

Tako su morali njemu — Franji Tahomu — hraniti i čuvati pse; pa ako je jednoga nestalo ili koji parnuo, morali bi za svakoga psa dati vola.

Taj Franjo Tahi ote i njemu — Iliji Gregoriću — sav imutak: vinograd, konje i blago, što je u svemu do 200 dukata vrijedilo, a o ostalom ne će on — Ilija — ništa više da reče.

2. Ovaj Gubas-beg jest iz Stubice i podanik Franje Tahoga, ali oni ga nijesu kanili učiniti kraljem. Istina je, da su Gubas-beg, Mogorić i Pasanac glavni kolovođe i bundžije u svemu, što se dogodilo.

7. Odvraća, da nije slao nikoga; taj je uskok sam k njima došao, do tri dana ostao i njemu — Iliji — rekao, neka napadne druge uskoke; kad oni vide, da nema šale, pridružit će se i oni seljacima, a inače ne smiju uskoci njima nikako pomoći.

*) Ilija Gregorić je preslušan u Beču i to 11. travnja, 2. i 11. svibnja 1573., tumačem je bio Matija Pičin „Musterschreiber“ u hrv. Krajini.

44.

Konac Vramčeve kronike.*)

Kronika vezda znovich zpravliena kratka szlouenzkim iezikom po D. Antolu pope Vramcze kanouniku zagrebechkom.

1573. Gozpo: Jurai Draskouich, Jersekom[1]) Kalachkim pozta. Ferenacz zlunzki Frankapan, Ban Horuatzki i Szlouenzki vVarosdine varase vmre. I toga sueta premeni, Pokopan be vZagrebeckke Czirkue, szuetom Kralie.

Velik pomor iezt vchinen vPariskom varase, meg Kerscheniczi zauolo vere.[2])

1573. Kmeti na Szlouenieh vztali i zdignulizuze bili proti szuoie Gospode, i Plemenitim liudem, kotere[3]) poszekosse, obeszisse, pomorisse i Oztale napokornozt dopelasse.[4])

1574. Gozp: Gaspar Alapi Horuatzki i Szlouenzki Ban be poztaulen. To izto leto pod Iuanichi, Iuan Panouicz Iuanechki Kapitan, zmalimi szuoimi Vnoge[5]) Turke razbi i pobi zBosiu[6]) pomochiu.

1575. Boszanzki Beg razbi i pobi Gozp: Herbarta Auerspergara na Horuateh pri Budachkom i glauu vchini odzechi i Czaru vCzarigrad na czazt pozla, a Zina[7]) niegoua Gozp: Bolffa sina vhitise, i vnogo porobisse i poplenisse i veliko kerschanzka robia vBoznu ieta[8]) odpelasse.

1576. Stefan Batori Somloi, Voiuoda Jerdelzki, Kraliem Lengelszkim ali Polszkim po Sigmunde pozta.

*) Antun Vramec, rodom po svoj prilici iz Vrbovca kod Podsusjeda, bijaše kanonik zagrebački (1573.), a kasnije župnik u Varaždinu, gdje je valjada i umro g. 1587. Kroniku je svoju izdao u Ljubljani 1588.; sačuvana su nam samo dva primjerka: jedan u Ljubljani, a drugi u Zagrebu u sveuč. biblioteci. Ovaj je odlomak priopćen po izdanju Jugoslavenske akademije, što ga je priredio prof. Klaić (Monumenta XXXI.). — [1]) Nadbiskup. — [2]) Bartolomejska noć 24. kolovoza 1572. — [3]) Koje. — [4]) Dovedoše. — [5]) S malo svojih, mnoge. — [6]) Božjom. — [7]) Sina. — [8]) Uzeta.

Turczi gradi zauiesse[9]) Busin, Czazin etc. na Horuateh na ou krai Vna.

Maximilian Czezar Rimzki gore na Niemczeh vRadispone toga zuieta bolsim premeni.[10])

Rudolfus drugi toga imena Kral Vogerski, Zin Maximiliana Czezara, be obran[11]) Rimzki Czezar na Nemczeh.

Ouo izto leto Gozp: Baikhart Auerspergar, poztaulen be Kranzke zemle ali Orzaga Kapitan vLublane.

1577. Ouo vreme Czezar Rudolfus peruich[12]) dole vBech, Czezarom buduchi doide.

Turczi zauiesse Szrachicze i okolu nekoliko gradou, opet posgausi[13]) Turczi oztauisse ie puzte.

Zrin Grad Turci zauiesse na koncze ouoga leta, od toga grada imenuiu i zouoze Gozpoda Zrinzka i Groffi.

1578. Guozdanzko grad vezda[14]) na zachetke ouoga leta Turczi zauiesse. Dubouezch varas na veliki petek Turczi vez[15]) posgasse.

Gozpodin Christof Vngnad Szlobondni Gozpodin i Baro vSoneku, Span[16]) i Knez Varosdinzke i Zagorske megie[17]), vechnik i tonachnik Czezaroue szuetlozti. Dalmatinzkim, Horuatzkim i Slouenzkim Banom, Bogu vzamogochemu na diku hualu, posta.

Gozp: Stefan Gregorianczi viczebanom takaisse,[18]) vezda pozta.

Staiarzka, Korotanzka i Krainzka Orzaska[19]) Gozpoda, zKarolom Herczegom za volo[20]) obranbe oneh gradou, ki iezu na Kraine proti Turkom, vPruku[21]) varase poleg Mure, vZprauische[22]) i tonache iezu bili ouo vreme.

Gozpodin Jurai Draskouich, Kalachki Ersek[23]), oztaui Zagrebechku Biskupiu, bemu[24]) dana od Czez: Sz. Giurzka Biskupia, i Vogerzkoga Orzaga Canzellaria.

Gozp: Iuanus Monozloi, kize imenuie prideukom Kranchich, Pechuizki Biskup, i Zagrebechki Prepust, [25])

[9]) Zauzeše. — [10]) S ovoga se svijeta u bolji prestavi. — [11]) Izabran. — [12]) Prvi put. — [13]) Popalivši. — [14]) Sada. — [15]) Sav. — [16]) Župan. — [17]) Županija. — [18]) Također. — [19]) Državna. — [20]) Za volju, zaradi. — [21]) Bruck na Muri. — [22]) Na saboru. — [23]) Nadbiskup. — [24]) Bi mu. — [25]) Prepošt,

Zagrebechkim Biskupom pozta. A Gozp: Peter Heressinczi, Lektor Zagrebechki, Velikim Prepustom Zagrebechkim pozta.
Gozpodin Iuan Auerspegar Oztaui Generalzku Kapitaniu, Haruaczke i Dalmatinzke pokraine, to izto leto.
Gozpodin Iuan Ferembergar, od Karola Herczega be poztaulen General na Heruatczkoi i Dalmatinzkoi Kraine.

Oue Kronike,
Konecz.

45.

Neki znatniji zaključci nutrašnjo-austrijskih zemalja

na saboru u Brucku na Muri o obrani hrvatsko-slavonske Krajine.

Lopašić, Spomenici hrvatske Krajine. (Monumenta XV.).

U ožujku 1578.

Staleži priznadu potrebu ozbiljnih mjera za obranu od Turčina, da ne padnu u tursko sužanjstvo. Dosadašnje su novčane sile u tu svrhu nedostatne; godimice je davala zato njemačka država 140.000 for., car 60.000, dok je papa bio obećao 40.000 krunaša za talijansku granicu. Staleži stvore među ostalim ove zaključke: 1. Krajinu hrvatsku i slovinsku valja preurediti zgodnije i prema potrebi; 2. trošak valja dopustiti na pet godina; 3. potrebiti novac neka se odmah namakne; 4. u ratno vijeće, koje će se osnovati, birat će Štajerska 3, Koruška 2 i Kranjska 2 člana; 5. utvrde i gradovi na Uni držat će se, koliko se igda bude moglo; 6. vojska u Krajini ima se bez razlike zapriseći; 7. na ugarsku granicu ima se osobito paziti, jer odatle četuju Mrtovlasi ća do Graca; 8. prijevozi u Zagrebu, Sisku, u Malnarima (?) imaju se urediti.

Ponajprije pak zaključe staleži u Brucku, da se već pripravljenim novcima podigne nova velika tvrđava (Karlovac) i poprave stare utvrde u Krajini; za to je bilo određeno 420.000 for. Kaptol zagrebački ima se pozvati, da preda grad Sisak. Utvrditi valja Hrastovicu, a sa 8000 for. neka se sagradi nova stražarnica među Siskom i Hrastovicom; za gradove uz Glinu dopušten je trošak od 20.000 for., za Bihać 20.000, za gradove među Bišćem i Senjom 5000 for., za Slunj 5000 for. Radnje valja otpočeti najprije u Dubravi, Crikveni, Bišću i u Slunju. Za topništvo valja pribaviti iskusna nadstojnika, kojemu će biti doznačeno za prvu potrebu 5000 for. Zaključene su i odredbe radi boljega plaćanja i opskrbljivanja vojske hranom.

Izdan je naputak za dvorsko ratno vijeće i za vojnoga blagajnika. »Slijepa mjesta«, za koja ljudi dobivaju plaće, a ne vrše službu, imaju se u Krajini dokinuti. Kod namještenja viših časnika valja gledati najprije na sposobne zemljake (nutrašnjo-austrijske).

Osobitu pažnju valja obratiti na utvrde i straže na Uni, da Turčin ne osvoji i ostatak Hrvatske. Nadvojvodi Karlu preporučiše staleži osobito Bihać, Ripač, Sokol, Izačić, Brekovicu, Zrin i Gvozdansko, koji su gradovi jako zapušteni. U Gvozdanskom nalaze se na glasu rude, a unski je kraj plodan; za jednim i drugim jako čezne Turčin.

Živež ima se dobavljati iz Metlike, Črnomelja i Graca (na Kupi) do Ogulina, gdje valja urediti krušne peći i opskrbljivati Bihać, Slunj, Modruše, Jesenicu, Dabar, Mutnik i Tržac.

Hrastovica je znatno mjesto, treba postaviti osobito vješta i hrabra zapovjednika. U Bihaću treba urediti oružanu i barutanu, a u Krupi podignuti most na Uni. Osim toga trebalo bi načiniti most na lađama te ga dopremiti od Krškoga u Kranjskoj do Siska. Staleži se nadahu za stalno, da će se Krajina, kad se tako uredi, moći u miru i sigurno čuvati, a narod, koji se počeo na sve strane raseljavati, da će se u stari zavičaj svoj povratiti. Nadali su se osobito velikoj dobiti od srebrnih ruda u Gvozdanskom.

Vojne čete imale bi se gotovo svuda umnožati. Za pukovnika u hrvatskoj Krajini dopuštena je mjesečna plaća, u svemu

567 for. Senjska kapetanija neka ima 360 momaka s mjesečnim troškom od 1877 for., Ogulin 287 momaka, bihaćka kapetanija 689 momaka s troškom od 3520 for., slunjskoj kapetaniji dopušteno je mjesečno 1240 for. i t. d. Slavonska Krajina neka broji 200 arkibuzira i 400 husara, svega 600 konjanika te 350 njemačkih sluga i 1750 haramija, ukupno 2100 pješaka; mjesečni trošak neka iznosi 12.708 for. a godišnji 152.496 for.

Steleži izjaviše želju, da hrvatski ban stanuje u Varaždinu; za ličnost je njegovu dopušteno 50 konjanika i 50 haramija. Banove čete neka se zajedno s ostalom krajiškom vojskom vježbaju.

Obrambena linija neka bude na Glini, a pomoćne čete neka se namjeste na Kupi i Savi; ovdje neka budu poglavito utvrde Sisak i Hrastovica. Do Slunja je mnogo stalo; ako on padne, pasti će i Dabar, Otočac, Brinje, Jasenica; zato bi ga trebalo ojačati i vojsku pomnožati za 150 konjanika. U Kremenu, gdje Turci preko Korane prelaze, neka se postavi 50 vojnika, u Cetinu 100 pješaka i 50 konjanika, a i u Kladuši 100 konjanika. Mnogo je stalo do mjesta Hresna na Glini, kuda Turci obično prelaze, pa zato bi trebalo i tu smjestiti 100 konjanika. Taj bi kraj uopće trebalo ojačati za 700 konjanika i 950 pješaka.

Dobro bi bilo, da Hrvati odstupe 20—40 dijela svoga žita za hranu vojske uz plaću. U Brestu na Kupi valja čvrstu obranu podignuti, a Ripač, koji je znatan za Bihać, učvrstiti i u njem jaku kulu za 50 vojnika sazidati. Gradove na Glini, koji se ne mogu braniti, treba razoriti osim Vrangorača, jer taj brani Topusko.

Veći dio ovih prijedloga i zaključaka potvrdi nadvojvoda Karlo izdanim obrambenim redom (Defensions-Ordnung) od 24. siječnja 1578. i rezolucijom od 6. ožujka 1578.

46.

Ban Toma Erdedi izvješćuje o bitci kod Siska (22. lipnja 1593.).

Izvještaji Cobenzelovi rimskoj kuriji.*)

Prejasni vladaru!

Koliko je Hasan-paša u ovim krajevima i oblastima Njegova ces. Veličanstva neko vrijeme bjesnio i kako je opustošio ovo nesretno kraljevstvo, to ne sumnjam da je Vaša Prejasnost već odavna razabrala. Njemu dodija mir i ugovor, te zauze prešašnjih dana kaštel Drenčin; a jer mu se sreća nasmijala, opkoli i podsjedne 15. o. m. Sisak. I bio ga je bez prestanka iz šest velikih mjedenih topova. A među tim topovima bijaše prvi i osobit onaj, što ga je jednom izgubio Ivan Kacijaner, a vanredne je veličine. Kad smo za te pokušaje i navale pašine čuli, gospodin general hrvatski, gospodin Ekenberg, pa i ljudi s granice slavonske, krenusmo neustrašivo da Sisku donesemo pomoć i da zađemo na otok rečene tvrđave Sisak. Paša nam izide s 10.000 po izbor konjanika i pješaka ususret da se s nama pobije. Mi spravni na borbu i obranu kraljevstva ljuto se sedmi dan podsjedanja sukobismo s neprijateljem. On je našoj navali neko vrijeme junački odolijevao, ali najposlije kišom hitaca mušketira karlovačkih potisnut naže u bijeg; a za njim na bijegu u tabor, što ga je imao s onu stranu Kupe, navalismo mi i natjerasmo ga u pomenutu rijeku Kupu. On potone s četiri bega i s cijelom gotovo vojskom. Pašino su tijelo danas izvukli, i zarobljenici su ga prepoznali. Izvukli su i leševe Kuer-bega, zapovjednika petrinjskoga Rustan-bega i nećaka cara turskoga Mehmed-bega. Da nijesmo tako razbili pašu, tvrđava bi Sisak bila zauzeta ili neprijatelju prepuštena i predana. I to se jučer ovdje pod vladom Vaše Prejasnosti a s pomoću i milošću Božjom dogodilo. Otesmo neprijatelju sedam velikih topova i nekoliko falkoneta pa tako i nekoliko novih lađa. U taboru u Sisku 23. lipnja 1593.

Vaše Prejasnosti najponizniji sluga

Toma Erdedi, ban slavonski.

---

*) Ivan Cobenzel, savjetnik nadvojvode Karla i Ferdinanda u Gracu

47.

Prilike u Hrvatskoj od g. 1593.—1594. za rata s Turcima.

Izvještaji Cobenzelovi rimskoj kuriji.

Preveo dr. **Karlo pl. Horvat.**

A.

Gradac, 18. listopada 1593.

Naša nesretna hrvatska i slavonska Krajina desi se u krajnjoj nuždi, jer u Zagrebu nema više nego 300 njemačkih vojnika, a i ti su gladni, bolesni i u takom neredu, da po općenom sudu dostaje tek sto čilih, da ove tri stotine raspršа na sve strane. Karlovac, glavno mjesto u Hrvatskoj, također je prazan, u njem nema više od 300 njemačkih vojnika, jer se iz njega povuklo 400 arkibuzira konjanika, kao i hrvatska laka konjica, jer tijekom više mjeseci ne dobiše ni pare plaće. Prejasni (nadvojvoda) Ernest, prečesto je već pisao caru, da tome doskoči, a prejasni (nadvojvoda) Maksimilijan čini to isto svaki drugi dan, no sve zaludu, jer ne dolazi nikaki odgovor. Niti novac niti što drugo, vjerujem čvrsto, ne pomaže, nego da nas sam Bog, gospodar naš, ne čuva, već bismo odavno bili u jarmu i ropstvu turskome. I neka mi vjeruje presvijetlo gospodstvo[1]), ako se zakratko ovo ovdje kako drugojačije ne opskrbi, da će neprijatelj zauzeti sve do Frijula. Slabo će se neprijatelj obzirati na tvrđavu, što je kane podići gospoda mletačka; prezret će je i obaći i jednim samo naletom poharat će i uništiti sve do Tarvisana, kako je to već učinjeno u vrijeme Ljudevita Mora, vojvode milanskoga. Zato se s molbom utječem Vašoj presvijetlosti, ako bi sv. otac želio pomoći caru u ovom teškom ratu, neka ona zamoli sv. oca, da bi se očinski sjetio gore pomenutih granica (Krajine hrvatske i slavonske), koje se dotiču

Njegove izvještaje, što ih je slao rimskoj kuriji, priopćio je dr. Karlo pl. Horvat u Starinama knj. XXXII. — [1]) Kardinal Centio Aldobrandini.

Italije i koje su tako uređene, da zauzme li Turčin samo jedan kaštel, što se zove Otočac, zauzet će namah i Senj, a odanle će moći za dan i noć biti u Istri a za dva dana u Frijulu, a zatim će udariti na Italiju s kopna i s mora, kako će mu se samo prohtjeti; a to Vaša presvijetlost može vidjeti i rukom pipati na priloženom nacrtu. (Ovome listu priložio je Cobenzel i kartu, da papi jašno pokaže pogibao od Turaka. (Vidi Starine XXXII. p. 225). Ta stvar morala bi jamačno probuditi i potaknuti Mlečane,[2]) da nam pomognu utvrditi pomenuti kaštel Otočac, a ne da uludo bacaju novac za tvrđavu, što je naumiše podići u Frijulu. Čim Turčin zauzme Otočac i Senj, uznemirivat će namah cijelu Dalmaciju, a brže će svake večeri pod kaštele venecijanske slati lađe svoje, kojima će zapriječiti dovoz hrane iz Chiose i iz onih ostalih krajeva u Veneciju. S obzirom na nedostatak trgovanja bit će nesretniji, negoli su bili, kad im Genovezi zauzeše Chiosu i prisiliše ih, da prihvate one uvjete mira, što su ih njima oni predložili.

No ne će biti samo oni nesretni, nego osim njih i Ravena i Rimini i cijela Romanja i Marka ankonska samo zbog toga, ako Turčin zauzme Senj, iz kojega će danomice moći slati prema onim stranama toliko lađa, koliko će mu se prohtjeti. Od tolikoga zla neka nas Bog čuva!

B.

Bečko Novo Mjesto, 2. travnja 1594.

Danas 30. ožujka za 24 ure primismo vijest, da je grof Zrinski, kao što Breznicu, zauzeo također Segest, što ga Turci ostaviše. Sada očekujemo novosti ispod Sorge, kamo je otišao namah. Sorga je znamenit kaštel, što ga sa Sigetom izgubismo 1566. Sva su ta mjesta između Drave i Blatnoga jezera blizu Dunava; odatle se toliko puta Turci zalijetahu u Štajersku i u okružje željezno, što graniči s Austrijom, te je to već bilo preteško snositi.

Nadam se, da ću moći Vašoj presvijetlosti još u ovom mojem pismu javiti zauzeće Sorge, a i drugo. Kad bi se moglo dobiti dopuštenje od cara i gospodina velikoga vojvode toskan-

[2]) Mlečani.

skoga, da se onih 1000 vojnika, što ih je ovaj obećao caru, ukrca u Riminu ili Raveni i da se prevezu prema Senju, u osam dana bismo zadobili nesamo Bihać, što je prošle godine izgubljen, nego i cijelu Hrvatsku, koja bi bila neizrečeni spas i sigurnost za Italiju, i zato treba da se to pribavi i priskrbi od svih skupa. Imajte, presvijetli gospodine, za ljubav Božju na srcu taj posao.

48.

Instalacija bana Nikole Zrinskoga ml. (1649.).

Rattkay, Memoria Regum et Banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae.*)

Već je bila minula godina, što je car Ferdinand odlikovao Nikolu Zrinskoga namjesništvom u ove tri kraljevine; a budući da je bio dužan platiti neprijatelju Švedu neizmjernu svotu, te međutim nije mogao isplatiti plaću banskim vojnicima, zato ni Zrinski nije mogao vršiti dostojanstvo svoje. Stoga se početkom godine 1649. mjeseca siječnja isplati plaća, pošto su blagajnici dobili nalog, a ujedno u to vrijeme predstave njega po nalogu carevu velmožama i plemstvu u Varaždinu kao potkralja (prorex) Petar Petričić, zagrebački biskup, nasljednik Martina Bogdana, čovjek vrlo učen i znamenit pravnik, i Nikola grof Erdedi. Na sabor bijaše onamo nagrnuo baš veliki broj velikaša i plemića u jednu ruku, jer je već više godina bila banska stolica ispražnjena, pa se na saboru nije ništa o prilikama domovine raspravljalo, u drugu ruku, da čestitaju Zrinskomu i da budu revni slušatelji krasnoga govora, što ga je govorio biskup o besmrtnim zaslugama porodice Zrinskoga za cara i domovinu i o prekrasnim vrlinama samoga Nikole. Ban najposlije sam odgovori govorom, koliko kratkim, toliko jezgrovitim i zrelim ovako:

*) Juraj barun Ratkaj Velikotaborski, (rodio se god. 1612., a bijaše kanonik zagrebački, umr'o g. 1666. kao župnik novoveški) napisa u šest knjiga djelo „Memoria Regum et Banorum Regnorum D., C. et S., inchoata ab origine sua et usque ad praesentem annum MDCLII. deducta“ tiskano u Beču 1652. Prva i druga knjiga od malene su cijene, najbolja je peta i šesta, gdje govori kao savremenik; ali i ovdje treba biti na oprezu, jer je je pristran. Gore pomenuti sabor pošalje ga za poslanika na požunski sabor.

»Da cijeli taj mnogobrojni sabor ovoga slavnog kraljevstva na veličanstven i uzvišen pogled na velikaše ne zanosi duha moga, ne znam, presvijetla, prečasna i ostala gospodo, što bi me ponukalo, da preuzmem ovaj teret. Razmišljao sam zaista, da ponizno molim posvećeno carsko Veličanstvo, premilostivoga gospodara i kralja našega, da se udostoji poštedjeti mene tom teškom časti, jer moj me genij više zove, da mačem radim za korist domovine, negoli da nosim togu. A tko bi se, gospodo i rodoljubi moji, usudio samo svojom razboritošću preuzeti vladu od više kraljevina osobito u ovo teško vrijeme, kad nema sigurna mira ni očevidna rata, nego svaki zakutak prijeti ili sebi ili drugima propašću? Evo sva kraljevstva evropska sa čudnovatom nestalnošću sreće prevrću među sobom propast i krajnje rasulo[1]). Zaista o velik stup mudrosti, o potporu bojnih vrlina mora da se oslanja onaj, koji želi upravljati tako golemom lađom ili što više kormilom toga slavnog kraljevstva u tako burnoj nestalnosti sreće. Kako bilo da bilo, gospodo i rodoljubi moji, zacijelo se u srcu ne bojim nikakve mijene sreće, kad vidim, gdje se odanost tolikih uglednih velikaša veže s mojom pripravnošću. Stoga rado nuđam i posvećujem službu svoju, sreću i život svoj ovoj premiloj domovini; ujedno vas sve zaklinjem besmrtnim Bogom, da i vi budete složni i pazite budno na državu[2]) pa da i meni, ako me vidite, gdje sam slučajno klonuo pod teretom, pritečete savjetom i drugim prekrasnim vrlinama svojim. Vječnom pak hvalom zahvaljujem Njegovu posvećenom Veličanstvu, kralju i premilostivom gospodaru našemu, što je cijelome svijetu pokazao, da me počašćuje takovim dostojanstvom i da mu je mila moja služba i vjernost djedovska. Vazda ću zaista, dogod bude kaplje krvi u meni, nastojati da i

[1]) Baš je svršio tridesetgodišnji rat (1648.). — [2]) T. j. našu.

vječnim svojim uslugama zaslužim tu milost Njegova Veličanstva«.

Kad je to rekao, a plemstvo mu preko protonotara kraljevine Ivana Zakmardija zahvalilo za ono svima odano srce, odgode se raspre o teškim poslovima na sjutradan, i svrši se slava onoga dana, a prije se pošlo u franjevačku crkvu sv. Ivana Krstitelja, te je ondje ban po starom običaju držao u desnici žezlo, u drugoj ruci zastavu pa se uz jek trubalja i bubnjeva i gruvanje prangija na riječi biskupove zakleo.

49.

Zapisnik hrvatskoga sabora od 12. prosinca 1663.*)

Preveo dr. **Rudolf Horvat.**

Spisi i članci gospode staleža i redova[1]) kraljevine Hrvatske i Slavonije, zaključeni u glavnoj njihovoj skupštini[2]),

*) Priopćujemo ovaj zapisnik, jer se u njemu zrcali samostalnost Hrvatske: hrvatski sabor bira u ono vrijeme visoke činovnike, diže vojsku, raspisuje porez, podjeljuje indigenat.

[1]) Pod „staležima i redovima" razumijevaju se svi članovi tadašnjega sabora hrvatskoga. To bijahu u prvom redu „virilisti", t. j. takovi odličnici, koji su imali lično pravo, da dolaze u hrvatski sabor, dakle biskup zagrebački, velikaši (grofovi i baruni), pa neki državni dostojanstvenici na pr. podban i protonotar. Virilisti bijahu pozivani banskom pozivnicom. Rano se kod nekih velikaša hrvatskih ustalio običaj, da ne dolaze u sabor sami glavom, već da onamo šalju svojega punomoćnika, koji je morao biti plemić. Tim je samo porasla moć plemstvu, koje nije imalo pravo, da glavom dolazi u hrvatski sabor, nego je unutar svake županije biralo po dva delegata. Jednako su delegate svoje odašiljali kaptoli zagrebački i čazmanski. Po zastupnicima svojim bijahu u hrvatskom saboru zastupani kraljevski slobodni gradovi, kojih bijaše u tadašnjoj Hrvatskoj samo četiri: Zagreb, Varaždin, Koprivnica i Križevci. — [2]) Glavnom skupštinom (latinski: „generalis congregatio") zvao se hrvatski sabor za razliku od skupština, koje se sastajahu u pojedinim županijama.

koja se po nalogu presvijetloga i preuzvišenoga gospodina bana[3]) grofa Nikole Zrinskoga obdržavala 12. prosinca godine Gospodnje 1663. u slobodnom i kraljevskom gradu Varaždinu.

1.

Budući da je smrću Gjure pl. Zakmardija ispražnjeno mjesto podžupana županije križevačke, povjerava se ova služba Franji pl. Majcenu, dosadašnjemu podžupanu županije zagrebačke; mjesto pak Majcena bira se Ivan pl. Domjanić za podžupana županije zagrebačke. Obojica nato položiše svečanu prisegu.[4])

2.

Turčin, taj najljući neprijatelj imena kršćanskoga, nedavno je iza teškoga podsjedanja zauzeo Nove Zamke, najčvršći branik Ugarske, te nadaleko i naširoko opustošio nesamo Ugarsku, već i susjedne pokrajine Moravsku i Sleziju. Turčin je u bližnje krajeve ovoga kraljevstva[5]) poslao brojne čete Tatara, da ognjem i mačem opustoše ovu kraljevinu i susjedno Međumurje. S druge opet strane gotovo slična pogibao prijeti tvrđi Petrinji i karlovačkoj Krajini. Radi toga staleži i redovi — da se ne bi činilo, da su štogod propustili za obranu svoju i premile domovine — jednoglasno zaključuju ovo: Ako nenadana pogibao zaprijeti Podravini, te ondje koje mjesto dođe u opasnost, tada mora —

[3]) Gotovo sve sabore hrvatske sazivao je samo ban (latinski: „ex edicto domini nostri Bani"). Ovoga prava nije imao ugarski palatin. Zato i vidimo, kako sabore u Ugarskoj saziva sam kralj, a ne palatin. Time se tumači, što su se sabori u Ugarskoj rijetko sazivali, dok ih u Hrvatskoj nalazimo i po više puta u jednoj godini, kako je već zahtijevala potreba. — [4]) Hrvatski je sabor imao veliko pravo, da sam bira visoke činovnike. Tako je on na pr. birao protonotara, podžupane, suce, zemaljskoga blagajnika i zemaljske liječnike. Podbana, koji je uvijek bio podjedno veliki župan županije zagrebačke i križevačke, imenovao je ban, predstavivši ga na saboru sakupljenim „staležima i redovima". Pominjemo još, da je županska čast u varaždinskoj županiji pripadala obitelji grofova Erdeda po pravu nasljedstva. Drugih pak županija nije tada u Hrvatskoj bilo. Prema tomu nije kralj u tadašnjoj Hrvatskoj imenovao visoke činovnike, kao što danas čini, nego je imenovao samo bana. — [5]) Na jesen godine 1663. nalazimo mnogo Turaka i Tatara po Slavoniji i južnoj Ugarskoj, odakle su prijetili Hrvatskoj. —

po nalogu gospodina grofa bana, a na proglas plemićkoga suca onoga kotara — čitav kotar podravski[6]) bez otezanja pohitjeti, da se odbije neprijateljska provala; (u boj idu muškarci) svi i od svake kuće zajedno s Vlasima[7]), koji u onom kotaru borave (na posjedima) gospode vlastele, pod kazan, određenu u zakonima. Osim toga, ako bi nevolja dulje potrajala ili se povećala, dužni su u onaj kraj Podravine, što je u opasnosti, također drugi kotari, koji se steru sve do rijeke Save, od svakoga ognjišta poslati po jednoga konjanika od strane vlastele a od strane podanika (kmetova) po jednoga prikladnoga i oružjem dobro opremljenog pješaka; gospoda pak velikaši i plemići dužni su sami glavom onamo poletjeti na obranu onih podravskih strana. — Ako pak u jedan mah ili napose bude pokušana druga turska provala u pokupske, petrinjske ili karlovačke krajeve, tada moraju na poziv gospodina grofa Petra Zrinskoga ustati svi prekosavski kotari[8]), te gospoda velikaši i plemići, koji ondje stanuju. Oporezovani kmetovi poslat će na rečeni način konjanike i pješake na obranu onih prekosavskih strana; neoporezovani[9]) podanici moraju ići svi i od svih kuća; gospoda pak velikaši i plemići idu sami glavom. Pomenutomu gospodinu grofu bit će u tome slučaju velikaši podloženi nepo-

[6]) Svaka se županija hrvatska dijelila u više kotara, u kojima su „plemićki suci" (judices nobilium) vršili upravnu i sudačku vlast; oni su imali dakle onako područje, kako ga imaju danas kotarski predstojnici i kotarski suci zajedno. Podravski kotar opsezao je otprilike teritoriju današnjega ludbreškoga kotara. — [7]) Pod „Vlasima" razumijevahu se svi došljaci iz Bosne, bili oni rimokatol. ili grčko-istočne vjeroispovijesti. Potomaka ovih „Vlaha" nalazimo još i danas po brdovitom dijelu kotara ludbreškoga. — [8]) „Prekosavski kotari" to su svi kotari u zagrebačkoj županiji, što se nalaze na jugu od rijeke Save. Zagrebačka se županija u 17. vijeku protezala sve do Jadranskoga mora te su pod nju spadala i primorska mjesta, na pr. Bakar i Vinodol. Ne treba ipak zaboraviti, da je velik dio južne Hrvatske — naročito kraj od Korane do Primorja i Gorskoga kotara — činio t. zv. hrvatsku i primorsku Krajinu; ona pak nije spadala pod župana zagrebačkoga, već pod generala karlovačkoga, te nije priznavala bansku vlast, nego se smatrala posebnom „carskom zemljom". — [9]) Oni Hrvati, koji nastavahu desnu obalu rijeke Kupe, bijahu oslobođeni od plaćanja poreza, jer su Turci više puta opustošili njihove zemlje, pa je stoga narod osiromašio. Tako isto bijahu od poreza oprošteni Hrvati u pokupskoj Krajini (između Petrinje i Karlovca), gdje je zapovijedao ban, a ne karlovački general.

sredno, a preko Petra pl. Patačića posredno podžupani, plemićki suci pa drugi plemići i plemeniti rodovi[10]) te oni, koji stanuju u pokupskoj Krajini, a ne plaćaju poreza. Ako bi pak nastala najveća i krajnja potreba, te bi Turčin s kakvom uređenom vojskom udario na ovo kraljevstvo ili podsio kakvu tvrđu, tada su na takva neprijatelja dužni poći svi krajevi — nesamo s ovu stranu Save nego i prekosavski — na odredbu gospodina grofa bana, i to svi složno zajedno sa slobodnjacima, onamo poslanim na račun gospode vlastele i njihovih vojnika, koji ostaju u opisanoj prvoj manjoj potrebi.

3.

Za obranu domovine osjeća se krajnja potreba olova i baruta. Zato je zaključeno, da pojedina vlastela — odnosno njihovi podanici — do Svetih triju kraljeva plemićkim sucima svoga kotara plate od svakoga ognjišta ili kućnih vratiju po jedan rajnski forint u novom dobrom novcu za nabavu olova i baruta. Samo pak plemićki suci dužni su, da ovaj porez s kratkim računom bez oklijevanja predadu protonotaru Ivanu Zakmardiju. S dvije trećine toga poreza treba da protonotar za obranu kraljevstva nabavi barut za ručne puške, a jednom trećinom barut za topove te olova, koliko uzmogne; takovu municiju pohranit će u kuli grada varaždinskoga, a nju (kulu) je kraljevstvo dalo popraviti i nadalje po samom protonotaru — na trošak kraljevstva — popravlja; protonotar će (iz Varaždina) barut izručiti, gdje to bude zahtijevala potreba kraljevstva. Tko bi ovaj zaključak pogazio (t. j. tko ne bi platio propisani porez), toga plemićki suci mogu i moraju bez ikakova otezanja globiti, čim prođe petnaest dana, računajući od pomenutoga roka (t. j. od Svetih triju kraljeva).

4.

Zaključeno je također, da kojigod još nijesu predali — nedavno određeni — živež za »anonu«[11]), oni moraju taj živež

[10]) Pod „plemenitim rodovima" razumijevahu se općine seoskih plemića, napose Turopoljci i Draganićanci. — [11]) U Zagrebu, Varaždinu i Sisku

predati do skoroga blagdana Svijećnice; u protivnom slučaju mogu i moraju plemićki suci globiti takove prkosnike kaznom, kako je već prije određena i to prema podacima pobirača[12]) samoga žita.

5.

I to je također određeno, da se nedavno u Varaždinskim Toplicama časnoga kaptola crkve zagrebačke stvoreni članak o kazni (globi), određenoj za one, koji ne htjedoše sudjelovati na vojni, ima bez oklijevanja provesti. I takove (ubrane) globe doznačuju se najposlije magistru Ivanu Zakmardiju za kupovanje olova i baruta.

6.

U odbor kraljevstva biraju se: preuzvišeni gospodin grof ban (Nikola Zrinski), poglaviti i vele možni gospodin podban (Gašpar Orehovečki), protonotar (Ivan Zakmardi), varaždinski podžupan Nikola Patačić, zagrebački podžupan Nikola Gotal, križevački podžupan Franjo Majcen, Krsto Draškovečki i koga bi još htio pozvati isti gospodin grof ban. Ovi imaju potpunu punomoć, da stvaraju odredbe za određene carske konjanike i pješake, koji živu o svojoj plaći i koji bi se imali uvesti u ovu kraljevinu za obranu domovine u tom nesigurnom stanju; (nadalje) o broju (ovako) uvedenih (vojnika), o načinu i redu njihova uzdržavanja, o cijeni živeža, što će se za njih nabavljati, i napokon o sijenu i drvima, što će se za njih dobavljati, te o stanovima, koji će se toj vojsci odrediti[13]).

7.

Za plaćanje haramija i za druge potrebe kraljevstva određuje se već za tekuću godinu Gospodnju tisuću šest stotina šez-

bijahu skladišta, u kojima se čuvalo žito, koje će u slučaju rata biti vojnicima hrana. Sabor je hrvatski određivao, koliko živeža mora pridonijeti svaka kuća. Ovaj osobiti hrvatski porez u naravi zvao se „anona“ (annona). — [12]) Za pojedine krajeve birao je hrvatski sabor pouzdane ljude, koji su pobirali živež za vojsku (anonu). Ti pobirači bijahu za svoj posao nagrađeni određenim postotkom ubranoga živeža; zovu se latinskim izrazom: „perceptores“. — [13]) Početkom god. 1664. sastao se izabrani odbor na konferen-

deset i treću po osam ugarskih forinti[14]); prvi obrok uplatit će se redovitomu blagajniku o budućemu blagdanu Svijećnici, ostatak o blagdanu blaženoga Jurja, viteza i mučenika.

13.[15])

Pokazuju se, proglašuju i bez ikakova prosvjeda[16]) primaju plemićke listine Petra Trupčevića i njegova brata Đure, kao što i Šimuna Horvata, pa svih njihovih sinova i kćeri i baštinika obojega spola.

ciju u Čakovac, te je zaključio, da se u Hrvatsku pušta 2000 njemačkih carskih vojnika, koji će se nastaniti u Podravini. — [14]) Ugarski je forint bio zlatan novac (dukat). Kada se dakle propisuje porez od 8 ugarskih forinti, onda je to težak porez za ono doba, kada nije bilo novaca ni stoti dio, koliko ga ima sada. Ipak treba naglasiti ovo: plemići i svećenici bijahu oprošteni od plaćanja redovitoga poreza, koji se zove „dika“, „ognjišćina“ ili „kraljevica“. Ovaj porez plaćaju samo kmetovi, i to svrstani u porezne jedinice: „porta“ ili „fumus.“ Hrvatski sabor u Varaždinu 3. studenoga g. 1665. sastavio je opširnu instrukciju, kako se ima obaviti popis „fuma“. Pod jednom „portom“ ili „fumom“ razumijevahu se svi kmetovi, koji zajedno uživaju zemlje u iznosu od 4 sesija; svaka pak sesija zaprema 12, odnosno 16 jutara oranice i primjerenu količinu sjenokoše (livade). Ako se dakle pomenuti porez od 8 dukata (ug. forinti) razdijeli na ovu poreznu jedinicu, vidimo, da se po jedan dukat poreza plaćao od 6, odnosno 8 jutara oranice i nešto livade. — Sav je porez tekao u zemaljsku blagajnu, kojom je upravljao posebni, po saboru birani blagajnik (lat. „exactor“). Kralj nije dobivao ništa od redovitoga poreza („dika“ ili „kraljevica“), već je od prihoda toga poreza blagajnik plaćao plaću zemaljskim činovnicima i haramijama pa podmirivao i druge potrebe zemaljske. Za sve to nije porez ni dotjecao; zato je u zemaljsku blagajnu tekla također polovica prihoda carinare u Nedelišću kod Čakovca. — [15]) Točke 8—12 govore o naknadi štete, što su je haramije počinili, pa o blagajničkim, sudbenim i upravnim poslovima. — [16]) Kraljevi su često imenovali koga plemićem. Taki se plemić ipak nije držao za pravoga plemića, dok nije njegov plemićki list (litterae armales) bio na hrvatskom saboru pročitan i primljen. U zapisnicima starih hrvatskih sabora, koji se u rukopisu čuvaju u kr. zemaljskom arhivu zagrebačkom, pominje se dva puta, da se na saboru našem prosvjedovalo protiv plemićkoga lista. Svi plemići, koji su do svoga naslova došli po kraljevskom plemićkom listu, a nijesu imali plemićkoga imanja (vlastelinstva) zovu se „armaliste“.

50.

Zavjernica Wesselényja, Nádasdyia i Petra Zrinskoga.

Iz Šišićeve rasprave: Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine. — Matica hrv., Posljednji Zrinski i Frankopani.

Mi grof Franjo Wesselényi Haladski, palatin ugarski, nadalje grof Franjo Nádasdy Fogarašföldski, državni sudac ugarski, onda grof Petar Zrinski, ban hrvatski, videći, da je došlo stanje Ugarske i stvar naroda njezina u takovu pogibao, da će, ako je mi, koji smo prvi stupovi zemlje, ne spriječimo na koji dopušteni način, doći do konačne propasti toga plemenitog i pod nebom tako glasovitog naroda. Budući da nalazimo vrlo potrebnim, da se ova zemlja u granicama svojim ne umanji, i da naš narod brojem ne spadne, pa napokon da ovo malo preostala naroda uzmognemo u kršćanstvu i u svojoj vrsti i zemlji u ovim tijesnim granicama uzdržati, držimo u prvom redu za potrebno, da se nas trojica vjerom jedan drugomu zavjerimo, da sve ovo mora ostati tajnom; a da bolje uspiju istaknute dobre namjere, osigurajmo jedan drugoga našom riječi, vjerom i blaženstvom naših duša, da ovaj naš rad i dužnost našu, a usto istaknute namjere i nastojanja nikomu ni s kojega uzroka i ni na koji način ne ćemo odati, što više — da ćemo na sličan način čuvati tajnu i pred onima, kojima je to inače u glavnom poznato. Drugo obvežimo se, štogod uzmognemo u korist opstanka i napretka našega naroda i Ugarske našom pameću pronaći i učiniti, da ćemo sve to revno izvršiti, pa ako ustreba, zateći ćemo se i drugima. Nadalje učinit ćemo u tom bijednom stanju još i to, da jedan bez drugoga ništa ne smije uraditi, već da ćemo u svemu započeti s jednakom voljom i slogom pa raditi stalno sve do kraja. Pače, jer je izlaz svake stvari nestalan, stoga, ako bi ili mi svi skupa ili tko od nas ili tko od onih, koji znadu za to s našom voljom, bilo od koga, ne izuzevši nikoga, bili progonjeni, dužni smo po vječnoj obvezi svojoj svakim putem i svakim načinom zauzeti se za njih svom sposobnošću našom i pomoći im u nevolji. Zato smo dali jedan drugomu pismo,

rukom našom pisano i pečatom potvrđeno, da bi ga često držali pred očima svojim i ne bi bacili, lakoumno shvaćajući tu stvar i dužnost našu, duše svoje u vječno prokletstvo pa da ne bi javno povrijedili poštenje svoje i izgubili ga.

51.

Pismo kneza Fr. Frankapana kapetanu Čolniću o pripravama za urotu.

Rački, Isprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankapana.

Lipo i drago pozdravljenje, moj kapitan knez Čolnić! Hvala budi gospodinu bogu, da naši ljudi s dobrim opravkom došli jesu.[1]) Prijel sem od glavara list,[2]) da taki[3]) tamo[4]) šetujem, da volje imamo insurguvat, zato dnevom i noćju tamo budem potezal, da s tim prvlje početak učinimo. Ja sam zavsima[5]) spraven skupa i z mojimi, i komaj[6]) čekam, da naše kape s čalmami pomešamo, a tako mi boga, da krilaki[7]) budu frkali po zraku. Vu oveh krajeh vse znaju za prišastje Bukovačkoga, i od straha neznaju kamo se postaviti. Ovu noć jesu odpravili z Karlovca kurera vu Gradac, ter potribuju na pomoć regimente; ali ni od kuda vazeti; medtem toga[8]) dojdemo im na vrat. Meni se groze; ali nesmidu popast, i danas mimo Karlovca hoću projti, samo deset za hrptom; imam njih 300 dobro oboružanih, s kojimi nebojim se karlovačkih žabarov[9]); ar vredni ljudi, ti mi zabaviti nehte, kramari pako i cifraki, nehte smiti i pokazati se. Ovoga puta hoćemo dokonjati, kako i kada imamo udariti; i ako potribno bude, hoću i sam do paše bosanskoga pojti za bolje govorit i utvrdit duguvanje[10]) našemu početku. Ufam se u boga, da nam na dobro hoće izajti; listor

[1]) Bukovački. — [2]) Bana Petra Zrinskoga. — [3]) Odmah. — [4]) u Čakovac. — [5]) Sasvim. — [6]) Jedva. — [7]) Šeširi. — [8]) Međutim. — [9]) Ljudi u niskoj ravnici (u žabarij'). — [10]) Stvar, posao.

da taki od prvice po glavi udarimo našim suprotivnikom, ni časa nedamo, da se plundraši sprave. Ako me bude glavar hotel posluhnuti, na moju veru, dobro bude, i na se hoću vse breme uzeti, ar znam, kako i s kim putem bude potribno z Nimci baratati. Bil bi iz srca rad se s kapitanom zastati, ali, budući takove ordinacije, dobro je učinil, da se je zavrnul. Nedvojim, da v. m.[11]) jeste obilno govorili i oznanili od strane moje vernost i službu čestitomu caru,[12]) i kako marlivo i tvrdo obdrživam naše đokonjanje, i da stanovito pomankati neću, niti drugomu dati odmaknuti. Za sada neznam drugo v. m. obznaniti, doklam z glavarom dogovora neučinimo, nego bog v. m. zdravo drži, i vam priatel i rad služiti jesam; ostajući priatel i vsako doba rad M. F. F. G. T.[13]) Novigrad 9. marca 1670.

Izvana: Plemenitomu i poštuvanomu kapitanu Čolniću, vu nih mile i viteške ruke da se ima dati, Sredičko.

52.

Oprosno pismo Petra Zrinskoga ženi Katarini.

Rački, Isprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankapana.

Moje drago srce! nemoj se žalostiti svrhu ovoga moga pisma, niti burkati. Polag božjega dokončanja sutra o deseti ore budu mene glavu sekli, i tulikajše[1]) naukupe tvojemu bratcu. Danas smo mi jedan od drugoga srčeno proščenje uzeli. Zato jemljem ja sada po ovom listu i od tebe jedan vekovečni valete[2]), tebe proseći, ako sam te u čem zbantuval[3]) ali ti se u čem zameril (koje ja dobro znam): oprosti mi. Budi bog hvaljen, ja sam k smrti dobro pripravan, niti se plašim; ja se ufam u Boga vsamogućega, koj me je na ovom svitu ponizil, da se

[11]) Vaša milost. — [12]) Turskomu. — [13]) Markes Ferenac Frankapan grof Tržački.
[1]) Također. — [2]) Zbogom. — [3]) Uvrijedio.

tulikajše mene hoće smiluvati, i ja ga budem molil i prosil (komu sutra dojti ufam se), da se mi naukupe pred njegovem svetem thronušem u diki vekovečne sastanemo. Veće ništar neznam ti pisati, nit za sina niti za druga dokončanja našega siromaštva; ja sam se vse na volju božju ostavil. Ti se ništar ne žalosti, ar je to tak moralo biti. V Novom mestu pred zadnjem dnevom mojega življenja, 29 dan aprila meseca o sedme ore pred večer, leta 1671. Naj te gosp. bog s mojum kćerju Auroru Veroniku blagoslovi. Grof Zrini Petar.

Natpis: Moje najdragše gospe, hižne tovarušice[4]), za sada udove, gospe Annae Catharinae grofinae Zrinske.

53.

Leopold I. daje Srbima privilegije (21. kolovoza 1690.)*)

Czoernig, Ethnographie der oesterreichischen Monarchie, III. B.

Mi Leopold I., po Božoj milosti izabrani car rimski, uvijek množitelj, kralj njemački, ugarski, češki, dalmatinski, hrvatski, slavonski, bosanski, srpski, bugarski i t. d. . . . .

Časnomu, odanomu, milomu Nama Arseniju Czernovichu, nadbiskupu istočne crkve grčkoga obreda, episkopima i svim drugim svećenicima i svjetovnim staležima, kapetanima, podkapetanima, napokon cijeloj općini toga grčkoga obreda i naroda srpskoga u Grčkoj, Bugarskoj, Srbiji[1]), Hercegovini, Dalmaciji, Podgorju, Jenipolju[2]) i u drugim pridruženim mjestima te svim drugima, koji će to čitati, gledati ili čuti, budi Naša carska i kraljevska milost i sve dobro!

Nesamo iz poniznoga pisma, koje je nama u ime sviju vas

[4]) Kućne drugarice, bračne žene.
*) Tu je privilegiju uz druge priopćio u latinskom izvorniku i prijevodu Jovan Gjorgjević u djelu: „Радња благовештенског сабора народа српског у Сремским Карловцима 1861." — [1]) Osim u naslovu „Serviae (rex)" dolazi uvijek izraz „Rascia" „Rascianus". — [2]) Zapadni dio Bugarske, što je spadao pod patrijarha pećskoga.

poslano po poslaniku episkopu jenipoljskom Isaiji Đakoviću, nego i iz usmenoga razlaganja njegova jasnije razabrasmo najmilostivije vašu zahvalnost zato, što smo vas oslobodili iz ralja barbarske turske tiranije i staru vam vratili slobodu, i vječno obećanje, kojim se obvezujete nama vi i potomci vaši radi tolike iskazane blagodati. To doduše radite po svojoj dužnosti, ali opet na Naše još veće zadovoljstvo, što ste priznali Naše pravo, te se predajete u okrilje milosti i blagosti Naše, kao gospodina i zakonitoga kralja Vašega, i izjavljujete hvale vrijednom odriješitošću, da vam je odsad pod okriljem Našim živjeti i umrijeti. Videći ovu Nama vrlo milu izjavu i očitovanje zahvalnosti vaše, vas sve kolike i pojedine ne primamo toliko najmilostivije pod svoju carsku kraljevsku zaštitu, koliko vas očinski potičemo, da uvijek držite na umu prekrasnu odluku, da je sinovima usadite i da je svuda u zgodama dokažete i sve više i više utvrdite, da se oružja protiv najljućega neprijatelja kršćanskoga imena i progonitelja vašega pod vladom Našom a ravnanjem vojskovođa Naših laćate, da nepravde, nevolje i bijede vama na najnepravedniji način dosad nanesene odbijete; pa da na izmjenu osjetite blagost i ugodnost vlasti i vlade Naše na samome pragu, ispunismo molbe vaše po ljubavi, Nama prirođenoj, te milostivo odlučismo, da po običaju istočne crkve grčkoga obreda srpskoga slobodno zadržite i način staroga kalendara i da vam, kao što dosad, tako i odsad nikakovi crkveni ni svjetovni staleži nikako ne smiju smetati; i neka vam je slobodno između sebe po svojoj volji od naroda svoga i jezika srpskoga namještati arhiepiskopa, koga će stalež crkveni i svjetovni između sebe birati — a taj arhijepiskop neka imade slobodu i vlast upravljati svim istočnim crkvama grčkoga obreda, posvećivati biskupe, ravnati svećenicima u manastirima, graditi crkve po svojoj vlasti, gdje ustreba, namještati srpske svećenike po gradovima i selima —, ukratko, kao što dosada, neka je on (i dalje) na čelu crkvama grčkoga obreda i zajednici ove vjeroispovijesti po svojem crkvenom ugledu, po privilegijama, koje su vam dali uzvišeni prethodnici, pokojni kraljevi ugarski, po cijeloj naši Grčkoj, Srbiji, Bugarskoj, Dalmaciji, Bosni, Jenipolju i Hercegovini pa i po Ugarskoj i Hrvatskoj, koliko ih sada ima, i neka ima vlast upravljati, dogod Nam budu svi kolici i pojedini

vjerni i odani. Nadalje staležima crkvenim, kao što arhijepiskopu i episkopima, monasima i svake ruke svećenicima grčkoga obreda po manastirima neka ostane vlast upravljati tako, te nitko ne smije dirati u pomenute vaše manastire, crkve i sijela, a neka uživaju desetinu, prinose i četvrtine po starom pravu; a nad crkvenim staležom neka ni jedan svjetovnjak osim Nas nema vlasti koga uhititi ili uhvatiti, nego će arhijepiskop takove sebi podvrgnute svećenike, koji zaslužuju neku kazan, smjeti po crkvenom ili kanoničkom pravu kazniti. Dajemo također i potvrđujemo, da po darovnici naših prethodnika imate crkve grčkoga obreda, manastire i dobra, koja ovima pa tako i arhijepiskopu i episkopima pripadaju, bila ona kakova mu drago, pa i crkve kršćanske, što ih je vama uzeo dušman Turčin, odredit ćemo, da se vašoj vlasti vrate, ako ih Svojim rukama pridobijemo. Najposlije ne ćemo dopustiti, da ijedan svećenik ili svjetovnjak smeta arhijepiskopu i episkopima vašim, kad budu po potrebi pregledali manastire i crkve po gradovima ili selima ili također pustili parohe i zajednicu. A vama stalno dajemo ovu najdobrostiviju i najmilostiviju povlasticu Našu, a vi ćete je svim trudom i svom snagom morati zavrijediti pa vjeru i odanost svoju vjerno čuvati bez prekida i ne dati, da se ikakvom olujom uzdrma; pa i u ostalom vama uopće i napose milost Svoju carsku i kraljevsku najmilostivije potvrđujemo. Dano u Našem gradu Beču 21. kolovoza 1690., za vlade naše u kraljevinama i rimskom carstvu godine 33., u Ugarskoj 36. a u Češkoj 34.

Leopold.

54.

Uređenje međa prema odredbama mira u Karlovcima 1699.*)

Srijemska granica.

U 4. se članku carskih kapitulacija kaže, da se mora ravna crta povući od onoga mjesta, gdje Tisa utječe u Dunav, na-

*) Iz instrumenta za uređenje granica između c. k. dvora i otomanske porte od god. 1699. priopćeno u Vjesniku zem. arhiva, god. IX.

suprot Titelu i nasuprot rtu, koji se nalazi sa strane ovkraj Tise, pa od obale ravno prema Srijemu, a s ove strane rijeke Bosuta ravno na Morović. Da se ta odredba ispuni, bila su s protivne strane najprije postavljena prva dva velika humka na obali dunavskoj i to na mjestu, koje leži otprilike 10 lakata daleko izvan zidova grada Slankamena prema strani beogradskoj, a zatim su, da se održi ravan pravac, bila podignuta tri humka kod Morovića.

Odatle ravnom crtom do granice sela, koje se zove Grabovac.

Odovud do sela Krčedina.

Odatle do sela Enghije (?)

Odovud do Slorina.

Odatle do sela Topole.

Odovud do blizu crkve sada razorene, koja je podignuta na granici sela, što se zove Jankovac.

Odatle do vinograda Šatrinca.

Odovuda do sela Koknasa (?)

Odatle do područja granice Irik.

Odovud do sela Zunduha.

Otuda ide ravna crta iznad granice sela Višnjevca, a četvrt sata od Sopranje do Mitrovice. Tako se isto četvrt sata prema Moroviću svršuje ravna crta na rijeci Savi; na obali je njezinoj također podignut humak, te je od početka pograničke crte[1]) do pomenutoga mjesta nasuto 213 humaka[2]).

Tako isto nakon hoda više od četvrt sata obalom savskom do mjesta, što se prije zvalo livada Hizircians, koja je ondje, gdje pomenuta rijeka zakreće, a s drugu stranu ravne crte, gdje među označuju dva ovelika stabla, postavljen bi humak nasuprot susjednoj šumi; a budući da se nije moglo proći kroz pomenutu šumu, postaviše na dva mjesta dva humka.

Odatle na kraju ceste jedan humak.....

Odovuda prešavši bare ima četvrt sata daleko u jednoj šumi humak.

Zatim su u jednoj hrpi vrtova blizu Morovića dva humka.

Odovuda (ima) na granici staroga sela Lastinca humak.

[1]) T. j. od Slankamena. — [2]) Ti se humci još i danas vide.

Odatle (imadu) na granici Flatinca dva humka.

Odovuda na granici Sarčedin Meapogotova (!) (jesu) tri humka.

Odatle u blizini Morovića na kraju šume (ima) jedan humak.

Odovuda na obali Bosuta nasuprot Moroviću podigoše jedan veliki humak; od obale rijeke Save do Bosuta nasuše 28 humaka, a odavle dalje bijaše za granicu određen pomenuti Bosut sa svojim starim koritom do mjesta, gdje se on izlijeva u Savu. To je odgovaralo kapitulacijama, t. j. znakovima su određene granice, a teritorije su odijeljene i razdijeljene. Tako bijahu one, hvala Bogu, po sprijed rečenom načinu uređene, te je ono, što je bilo od Slankamena sve do rijeke Save nalijevo, ostao u vlasti uzvišenoga carstva turskoga, a nadesno prijeđe u ruke caru.

55.

Hrvatska pragmatička sankcija (g. 1712.).

Spisi i članci gospode staleža i redova kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, stvoreni na glavnoj skupštini njihovoj, držanoj 9. i slijedećih dana mjeseca ožujka godine 1712. u Zagrebu pod predsjedanjem presvijetloga i prečasnoga gospodina grofa Mirka Eszterhazyja de Galantha, biskupa zagrebačkoga, opata blažene Djevice Marije Topuske, savjetnika posvećenoga carskog i kraljevskog Veličanstva i namjesnika banske časti u upravi civilnoj.

Članak sedmi.

Staleži i redovi u brizi i želji nekoj, da osiguraju domovinu svoju, uzevši na um tolike i tako velike minule pogibli njezine i opasne prevrate, koji nastaju po kakvu slučaju u vrijeme interegna, a osim toga da ovim djelom svojim zasluže veću sklonost i blago vladanje prejasne kuće austrijske, žele, ako ne-

stane muške loze — dobrota božja dala, da ona u sve vijeke traje i cvate! — **podvrći se kraljevskomu pravu ženskoga roda**, koje će on nad njima zadržati i vršiti po vlasti i pravu kralja i kraljevine; i žele, da se dakako povjere onoj i onakovoj ženskoj lozi od preuzvišene krvi austrijske, koja će imati nesamo Austriju nego i pokrajine Štajersku, Korušku i Kranjsku, a stolovat će u netom pomenutoj Austriji: zato iskreno i jednodušno odlučuju, izjavljuju i određuju i zaključuju, da treba gospodu poslanike poslati Njegovu posvećenomu carskom i kraljevskom Veličanstvu, pa će ih u tome poglavito uputiti, što više — odmah ih upućuju, da ovu odluku, što su je pomenuta gospoda staleži i redovi stvorili i očitovali sami od sebe i svojom slobodnom voljom, pa k tomu povjerenje iznesu i podnesu posvećenomu carskom i kraljevskom Veličanstvu u ime gospode staleža i redova i opet da ne propuste moliti i ishoditi u posvećenoga carskog i kraljevskog Veličanstva i njegovih prejasnih nasljednika milost i potvrdu, da će dobrostivo vršiti javne saborske odluke kraljevine Ugarske i pridruženih joj strana, navedene prema odredbama, obećanjima i jamstvu vladara austrijskih i kraljeva ugarskih uzvišene uspomene, pa tako da će držati i privatne potvrde, pomenutoj gospodi staležima i redovima izdane; pa neka se pismeno ujamči, da će držati i čuvati sve to pa i ono, što im se bude činilo, da treba moliti za dobro, korist i sigurnost

Članak dvadeset deveti.

Naputak za pomenutu četvoricu poslanika, koji se šalju Njegovu posvećenomu carskom i kraljevskom Veličanstvu i prejasnomu dvoru, skupiše gospoda staleži u ove točke, jer će drugoj gospodi poslanicima, na idući požunski sabor poslanim, podijeliti opet drugi naputak o tom, koliko i kakve su njihove molbe. Prvo: neka odluku gospode državljana, tijekom sadašnje glavne skupštine učinjenu i stvorenu o nasljedstvu prejasne kuće austrijske, podnesu i preporuče s dužnom poniznošću prema Njegovu Veličanstvu a s dužnom vjernošću prema svojoj domovini i za dobro njezine sigurnosti. Drugo: neka Njegovu posvećenom Veličanstvu pokažu potrebe krajiške i nerazmjerje sile i imutka gospode državljana naprema tim potrebama i zato neka mole pomoć od posvećenoga carskog i kraljevskog Veličanstva. Treće: moliti treba u Njegova Veličanstva vječnu sigurnost i sloboštinu, da se gospodi staležima i redovima nikako ne navaljuju tereti gospode ugarske, kao što su to oni toliko puta pa i na izmaku prošle godine 1711. zahtijevali. Četvrto: nastojat će, da se izvrši milostivo rješenje blagopokojnoga cara i kralja Leopolda, zamoljeno i obećano također od cara i kralja Josipa uzvišene uspomene, koji je nedavno umr'o. Peto: zahtijevat će pismo vječne sigurnosti za to, da će Njegovo Veličanstvo i njegovi prejasni baštinici i nasljednici obojega roda sva prava, povlastice, pravice i priznate običaje sve kolike gospode staleža i redova braniti i štititi, nepovrijeđeno čuvajući ih i obdržavajući. Šesto: osim toga neka ono, što im se učini da treba pospješiti za dobro pa bolji i sigurniji opstanak i uščuvanje gospode staleža i redova, kamo ide i potreba, da se sol i Savom dovozi, pospješe i pobrinu se, da se bez ikakova prigovora nenazočnih drži ono, što staleži i redovi na saborima kraljevine zaključe, i ako se ne bi što u saboru ugarskom izvelo.

Instrukcija.

plemenitoj gospodi Petru Gotalu, potpukovniku Njegova posvećenoga carskog i kraljevskog Veličanstva i zapovjedniku krajine Zrin i Danilu Rauchu, podžupanu županije zagrebačke, te Đuri Cindoryju, podžupanu županije varaždinske, poslanicima kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije poslanim, da sudjeljuju na glavnom saboru slavne kraljevine Ugarske po nalogu Njegova posvećenoga carsko-kraljevskoga Veličanstva u slobodnom i kraljevskom gradu Požunu na treći dan idućega mjeseca travnja ove godine 1712.

4to. Strogo će se držati javnih prava, sloboština i povlastica kraljevine Ugarske, što su ih izdali blagopokojni kraljevi i na korist ovih kraljevina, pa ne će dopustiti, da se od ustanove i odluke, što se stvorila sada na saboru o nasljedstvu prejasne kuće austrijske, pa potom od odredbe i članka, što postoji, odustane.

56.

S kojih su razloga Hrvati primili pragmatičku sankciju.*)

Kukuljević, Jura regni II.

Uzvišeni, nepobijeđeni care, naš premilostivi vladaru!

Uoči ugarskoga sabora, što se ima prema kraljevskomu pismu Vašega posvećenog Veličanstva doskora u Požunu sastati, da se provede kraljevska krunidba, sastali smo se po domovinskom običaju u ovom kr. gradu Zagrebu svi staleži kraljevine Hrvatske i Slavonije, da se posavjetujemo o našem zajedničkom dobru i o saborskim raspravama, o kojima se može ili bi se moralo raspravljati.

Pošto su se staleži skupili, mi potpisani, podanici Vašega Veličanstva, i to od staleža svećeničkoga biskup, od staleža velikaškoga grof Ivan Drašković, iz tvrđava i Krajine kraljevine naše grof Krsto Delišimunović, vrhovni zapovjednik, napokon od staleža plemićkoga pl. Juraj Plemić, protonotar cijele kraljevine, posavjetovavši se ponajprije sami za se među sobom, s neiskazanom odanošću i iskrenim željama prema uzvišenomu domu Vašega Veličanstva pokušasmo najposlije javno izjaviti:

Neka bi iz ljubavi k spasu i sigurnosti svojoj i u brizi za cijelo potomstvo, što će ga ostaviti, ozbiljno i pomno htjeli paziti na onaj bolni — toga se jadno ma samo sjetiti — slučaj, kad ne bi, što Bog i sva nebesa milostivo odvratila do samoga kraja svijeta, preuzvišeni dom imao muškoga nasljednika; nama će zaonda biti slobodno obećati ovo s onom izbornom slobodom, što je za taj kobni slučaj određuje domovinski zakon, stvoren po saboru ondje u Požunu kod posljednje krunibde.

Bez sumnje će izborno onda kraljevstvo postati pozorištem krvavih i groznih ratova, ognjištem unutrašnjih prevrata i stranaka, koje će kidati samo srce građanima iz tijela; prijetit će neizbježna pogibao, i bit će napokon ljuta i smrtonosna

*) Pismeni sastavak, što ga je deputacija hrvatskoga sabora predala kralju Karlu III.

meka krvavu častoljublju vanjskih vladara, možebiti tirana i nama nepoznatih ljudi. Tada će nas podmuklo laskanje okupiti, gonit će nas oružje, što sve ništi. Bez vođe, bez kralja, po volji, po sreći mogućnijega postupat će se s nama; mi ćemo i preko volje biti podjarmljeni, a prezret će se sva kolika naša prava, sva sloboda i djedovske povlasti naroda našega. Nije daleko takav primjer; poput Poljaka, koji su imali slobodan izbor kralja, propast ćemo; tamo osta samo pusta riječ puste slobode, a uistinu ne vlada nitko doli svaki stranac, ne plijeni se nitko doli građanin.

Neka kažu staleži, ne bi li bilo bolje, a i po najmilije zaloge njihove[1]) sigurno, ako bi se ona sloboda u izboru kralja, koja je jedva dobra, uklonila, i ako bismo nasljednu vladu preuzvišenoga doma, kojega je ljubav — to smo za pojedinih kraljeva austrijskih iskušali — veća nego očinska, prihvatili za oba premilostiva spola sada pa sve do konca svijeta tako, te bi, ako nesrećom nestane kralja austrijskoga, nama vladala kraljica austrijska, koja bi dašto zajedno s mnogim nasljednim pokrajinama svojim nas, narod svoj, štitila, nama kao mati vladala, nas branila.

Neka nas od našega probitka, što smo ga prvi prihvatili, ne odvrati to, što smo dio Ugarske. Mi smo doduše, kako zakoni vele, strane Ugarskoj predružene, ali joj nijesmo podanici. Nekada smo imali svoje rođene kraljeve, a ne ugarske. Nije nas pak Ugrima podala nikaka sila, nikako ropstvo, nego smo se sami svoje dobre volje pokorili i to ne kraljevstvu nego kralju njihovu. Njihova uopće kralja priznajemo još sada, dok bude gospodar austrijski. U protivnom pak slučaju nemojmo slušati izbor slobode, koji vuče na svoju stranu, ni slobodu izbora ni to, kao da se moramo svagda povoditi za Ugarskom. Slobodni smo, ne robovi; promotrimo naše prilike, prođimo se pogibli s tiranima i kraljevima skitskim, pa dok smo predziđe austrijskih vladara, pokoravajmo se cijelomu preslavnomu koljenu njihovu bez razlike spola uvijek drage volje kao vjerni narod i kraljevstvo vjerno.

[1]) Potomke.

Neka imaju — ponovismo staležima — na pameti one velike i posljednje blagodati vjernosti naše, kojima su nas austrijski carevi slavne uspomene Leopold I. i Josip I. gotovo nekim očinskim saučešćem utješili; pa kako su oni svete sloboštine naše čuvali i uzdržali, a o tom posumnjati na premilostiva Karla i ostalu krv austrijsku bila bi grjehota. Ako je Ljudevit[1]) zaslužio, da mu Ugri jedinicu kćer[2]) učine baštinicom krune i kraljicom, to onda još više zaslužuje preuzvišena kuća austrijska od našega naroda hrvatskoga, da kraljevsko koljeno njezino učinimo zauvijek vladarima naše kraljevine.

Jednom riječi, nije bilo, prejasni care, nikoga, koga nijesmo na to — na nasljedno pravo jednoga i drugoga spola austrijskoga i na kraljevsko pravo Hrvatske, Dalmacije i Slavonije svom dušom i svom snagom opomenuli. Stoga će dodati članak kraljevine pokazati, što smo po milosti Božjoj i s voljom našega naroda, koji nije od nedavna pod vladarima austrijskim, jednodušno zaključili o nasljedstvu obojega spola u pomenutom državnom saboru ove kraljevine ispitavši želje pojedinaca. Neka, molimo, primi sve Vaše posvećeno Veličanstvo s onom blagom milosti svojom, s kojom i mi iznosimo sav svoj trud a vjerni staleži svoje složno mnijenje. Uostalom smo se od srca pomolili za Vaše Veličanstvo, premilostivoga našeg kralja, i prejasne potomke, da se dostanu slavnih pobjeda, dobroga zdravlja i sretne vlade nad svima i nama, te ostajemo do groba vjerni. U Zagrebu u Hrvatskoj 15. ožujka 1712. Emerik Eszterhazy, biskup zagrebački v. r. — Grof Ivan Drašković, kr. komornik i glavni predstojnik straže v. r. — Krsto Delišimunović, glavni predstojnik straže i vrhovni zapovjednik Krajine v. r. — Juraj Plemić, protonar pomenutih kraljevina.

[1]) Ljudevit I. (1342.—1382.). — [2]) Marija.

57.

Ugarska pragmatička sankcija (g. 1723.).

Corpus iuris hungarici.

Zakon II., članak 2. kralja Karla III.

Premda vjerni staleži i redovi kraljevine Ugarske i pridruženih joj strana vide krepku, čilu i čvrstu dob, snagu i zdravlje Njegova posvećenoga carskog i kraljevskog Veličanstva i premda se, uzdajući se što većma u blagoslov Božji, potpuno nadaju, da će Bog Njega obilato nadariti velikim i slavnim potomcima muškoga roda, i to već zaradi molitava vjernih staleža njegovih, što su ih oni za to dobromu i predobromu Bogu upravili i bez prekida upravljaju; i da će se vjerni staleži kraljevine utješiti nizom Njegovih muških potomaka:

§ 1. A ono ipak zato, jer znadu dobro i to, da su kraljevi i vladari jednako, kao što i drugi ljudi, podvrgnuti smrti, uzimaju zrelo i promišljeno na um tolika i tako velika preslavna djela nesamo prethodnika Njegova posvećenoga carskog i kraljevskog Veličanstva, preslavnih kraljeva ugarskih, pokojnoga Leopolda i brata Josipa, nego i djela samoga premilostivog vladara, Njegova posvećenoga carskog i kraljevskog Veličanstva, što ih je u miru i u ratu za napredak općega dobra domovine i za vječiti spas vjernih svojih državljana učinilo; jer nesamo, da je ovu nasljednu kraljevinu svoju i pridružene joj strane, kraljevine i pokrajine, sačuvalo u onom stanju, u kojem ih bijahu njegovi pomenuti preslavni prethodnici ostavili, nego ih je i u posljednjem turskom ratu od najljućih navala neprijateljskih junački obranilo te im svojim pobjedonosnim i sretnim oružjem pridobilo pridružene joj kraljevine i pokrajine, a sve to na neumrlu slavu imena svoga i na vječnu sigurnost staleža i redova pa i običnih građana kraljevine tako, te će se moći za sva buduća vremena sačuvati od svake izvanjske i domaće smutnje i pogibli, što više — moći će sretno vijek vjekovati u blagom i neprestanom miru protiv svake vanjske sile i u iskrenoj slozi;

§ 2. žele nadalje brižno zapriječiti i svaki domaći pokret pa

sve jade interegna, koji se znadu lako poroditi, kao što je to samim staležima i redovima kraljevine iz starine najbolje poznato;

§ 3. potaknuti su hvale vrijednim primjerima svojih pređa;

§ 4. i hoće da se smjerno pokažu zahvalnima i vjernima posvećenomu cesarskom i kraljevskom Veličanstvu, svomu premilostivome gospodaru;

§. 5. zato, ako (ne dao to milostivi Bog!) ne bude muškoga poroda posvećenomu carskom i kraljevskom Veličanstvu, prenose i na ženski rod prejasne svoje kuće austrijske pravo nasljedstva, što se tiče kraljevine i krune ugarske, pa i onih strana i pokrajina i kraljevina, koje njoj pripadaju, te su već s Božjom pomoću opet pridobite ili će pridobiti. Prenose pak to pravo u prvom redu na potomke prejasnoga sadašnjeg vladara, Njegova posvećenoga carskog i kraljevskog dostojanstva;

§. 6. ako tih ne bude, na potomke blagopokojnoga cara i kralja ugarskoga Josipa;

§. 7. pa ako ni tih ne bi bilo, na potomke blagopokojnoga cara i kralja ugarskoga Leopolda i na njihove zakonite nasljednike, nadvojvode austrijske, vjere rimokatoličke i obojega roda, i to po redu prvorodstva, što ga je vladar, Njegovo posvećeno carsko i kraljevsko Veličansvo ustanovilo i u drugim svojim kraljevinama i nasljednim pokrajinama u Njemačkoj i izvan nje, koje treba po navedenom pravu i redu nerazdjeljivo i nerazdruživo, zajedno i ujedno skupa s kraljevinom Ugarskom i s dijelovima, kraljevinama i pokrajinama, njoj pridruženima, kao baštinu posjedovati, njima vladati i upravljati;

§. 8. i primaju pomenuti red nasljedstva;

§. 9. te po gore navedenom redu određuju tako isto ovo nasljedstvo ženskoga roda, što je u prejasnoj kući austrijskoj uvedeno i priznato (protegnuvši na nj sada zaonda II. i III. članak od god. 1687. i II. i III. članak od god. 1715.[1]);

§. 10. određuju također, da se prihvati i potvrdi nasljedno pravo, s kojega su austrijske nadvojvode obojega roda po žen-

[1]) Čl. II. od g. 1687. priznaje nasljedstvo muškoj lozi Leopoldovoj; čl. III. muškoj lozi Habsburgovaca španjolskih, ako izumre loza Leopoldova, izumre li i jedna i druga, mogu sebi birati kralja po volji. To isto potvrđuje i čl. III. od g. 1715., dok čl. II. sadržaje prisegu Karla III. (VI.).

skom koljenu preuzvišenoga doma na pomenuti način proglašeni za baštinike i nasljednike i da se ono prema navedenim člancima u sve vijeke kod krunidbe sačuva zajedno s prije pomenutim pismenim i drugim navedenim sloboštinama i pravicama staleža i redova kraljevine i pridruženih joj strana, kraljevina i pokrajina, kako je to jednako na način gore rečen premilostivo potvrdilo posvećeno carsko kraljevsko Veličanstvo;

§. 11. i samo kad bi i pomenutoga ženskog roda sasvim nestalo, pridržavaju sebi staleži i redovi svoj djedovski, stari, odobreni i priznati običaj i pravo, da mogu birati i kruniti kraljeve.

—<•>—

Instrukcija[2]) hrvatskoga sabora za požunski sabor, koji je 1722. pragmatičku sankciju primio:

Instrukcija

plemenitoj gospodi Nikoli Maleniću, potpukovniku Njegova Veličanstva i Đuri Cinderyju, podžupanu županije varaždinske, i Adamu Oreškomu, podžupanu županije zagrebačke, poslanicima za državni sabor kraljevine Ugarske, što ga je Njegovo posvećeno Veličanstvo sazvalo na dan 20. mjeseca lipnja godine 1722. u slobodni i kraljevski grad Požun.

Drugo: Čuvat će i držati pravice također ovih kraljevina pa članke i odredbe prihvaćene i povlastice kraljevske dosad izdane; pazit će, da se drže i vrše, i ne će se dati ni u kojoj točki od njih odvratiti. Zato će se brinuti, da se prava crkvena prema odlukama i običajima ovih kraljevina štite, a prekrše li se, da se vrate; pa držat će također državna prava i pravice i povlastice kraljevine Ugarske, što su ih izdali blagopokojni kraljevi a na korist ovih kraljevina, ali ne će od izjave i odluke, što je prije više godina na saboru kraljevine o nasljedstvu preuzvišene kuće austrijske stvorena, po tom od odredbe i članka, što postoji, ako kad i do toga dođe, ništa dati otkinuti, još manje će sama gospoda poslanici od iste odredbe ikako odustati.

[2]) Prije sastanka ugarskoga sabora sastao se redovno i hrvatski sabor, da izabere dva poslanika za donju i jednoga za gornju kuću i da im dade točne upute ili instrukcije, što će i kako će ondje govoriti. Od zakona, što ih je zajednički sabor stvorio, vrijedio je za Hrvatsku samo onaj, na koji su pristali i hrvatski poslanici.

59.

Rezolucija Marije Terezije o utjelovljenju Slavonije (1745.)*)

Vjesnik zemaljskoga arhiva V.

Sva tri povjerenika imadu u poslu utjelovljenja skupa i zajedno do kraja raditi u svima i svakom poslu, zato treba da se za njih samo jedan naputak načini; i ondje će sva tri ovdješnja povjerenika potpisati, te potom ne će svojih izvještaja nikomu obaška nego ravno meni predati, a potpisati će sva trojica. Naputak ima se meni u nacrtu predložiti do 3. svibnja, prije nego će se načisto napisati; sve izlišno neka se ispusti. Neka se isto učini i s naputkom za poglavarstva triju županija t. j. županije požeške, virovitičke i srijemske, koje će nadalje ostati bez izvještaja. I ne treba čekati, dok bude sve za popis gotovo, nego treba povjerenicima ozbiljno narediti, neka im je glavna zadaća to, da ljude oslobode kmetstva, i da se ovako počne početkom studenoga; a treba nastojati, da kod predaje županija bude sa strane hrvatskih staleža imenovan povjerenikom Patačić, kako je i u Valpovu bio, pa se zato može k tomu još samo jedan od plemićkoga staleža imenovati, a to ima učiniti kancelarija pa tako i prijedlog o županima do trećega. To hoće Marija Terezija (das will Maria Theresia).

*) Ovu je rezoluciju napisala sama Marija Terezija na zadnjem listu nekoga prijedloga neke dvorske komisije o načinu provedenja utjelovljenja i o naputku za kr. povjerenike, koji su imali to utjelovljenje provesti. Ta se kraljičina rezolucija nalazi u kr. zem. arhivu u Zagrebu, a potječe, kako se to po sadržaju vidi, iz mjeseca travnja 1745. Tu je rezoluciju, koja je pisana njemački, priopćio dr. Iv. Bojničić u Vjesniku zemaljskoga arhiva.

60.

Uređenje kraljevskoga vijeća 1767.*)

Šulek, Naše pravice.

Spisi i članci slavne gospode staleža i redova kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, stvoreni u glavnoj njihovoj skupštini, što je bješe zakazao i njoj predsjedao preuzvišeni i presvijetli gospodin grof Franjo Nadaždi, ban kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, i to na 13. srpnja 1767. u slobodnom i kraljevskom gradu Zagrebu.

Članak prvi. O uređenju novoga političkog dikasterija. Pošto je gospodin prabilježnik o svome poslanstvu izvijestio slavne staleže i redove, od kojih je bio u Beč poslan, pročita se otpis posvećenoga Veličanstva, izdan na 7. srpnja, kojim je preuzvišeno Veličanstvo izvoljelo gospodu staleže i redove obavijestiti, da namjerava u ovim kraljevinama urediti kraljevsko vijeće, koje će onako, kao što i namjesničko vijeće, obavljati poslove političko-gospodarstvene i odnosno vojničke. Milostivi otpis glasi:

»Mi Marija Terezija, po Božjoj milosti carica rimska udo-

*) U Ugarskoj je već 1723. godine uvedeno slično „kr. namjesničko vijeće“, ali kompetencija se njegova nije protezala na Hrvatsku; hrvatski su staleži takav pokušaj ugarskoga namjesničkog vijeća na saboru u Varaždinu člankom 4. i 5. od 12. travnja god. 1725. izrijekom odbili. — Članak četvrti glasi: U poslu ispravka međa stiže gospodi staležima i redovima od uzvišenoga vijeća otpis kraljevine Ugarske; staleži drže, da se ima na nj odgovoriti, da su oni sami u tom poslu preuzvišenomu gospodinu banu pisali i njega uputili. — Članak peti. Da pak ovakim naredbama isto ugarsko vijeće ne bi moglo zahtijevati neku podložnost ili zavisnost staleža i redova ovih kraljevina (tu podložnost i zavisnost ne bi međutim pomenuti staleži priznali, pače bi je odbili; i na saboru i kod posvećenoga Veličanstva preko svojih poslanika) odlučiše, da će to sada i unapredak svakako zapriječiti, ne vrijeđajući u ostalom kraljevske vlasti toga vijeća.

Budući da su Hrvati s nepovjerenjem gledali ovo vijeće, jer je obavljalo poslove mjesto sabora, a smetalo je i Madžare, zato kraljica na ponuku Madžara dokine to vijeće 1779. a poslove njegove prenese na ugarsko namjesničko vijeće. Tako bude Hrvatska prvi put podvrgnuta ugarskoj vladi.

vica i apostolska kraljica ugarska, češka, dalmatinska, hrvatska i slavonska i t. d., nadvojvotkinja austrijska i t. d. Časni, štovani, poglaviti i vele možni, vele možni i također plemeniti i viteški, kao što i mudri i oprezni, vjerni, nama mili. Od onoga vremena, kad smo vladanje preuzeli, sve smo brige i misli svoje uprli u to, kako bismo u svako doba i svakom prilikom dobro i korist vjernih podanika svojih na svaki mogući način pomogli, a kadšto i umnožili. Zato pominjući se i sada sa zahvalnim srcem, kako su vjerni staleži i redovi naših kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kao što drugda, tako i u najopasnije zapovijedi, pa zato osobito junaštvo naroda odlučismo milostivo odanu revnost, velik trud i pomnju u izvršivanju milostivih naših zapovijedi, pa zato osobito junaštvo naroda odlučismo milostivo za uzdarje i dokaz toga junaštva, na osobitu utjehu toga naroda i za vrhunac sreće ovih naših kraljevina milostivo u njima urediti politički dikasterij pod naslovom »kraljevsko vijeće u kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji« za valjano upravljanje i opravljanje političko-gospodarskih i odnosno vojničkih poslova onako, kao što biva kod našega kraljevskog namjesničkog vijeća u Ugarskoj, a taj će dikasterij dovijek biti zavisan o našem Veličanstvu i u zakonitim našim nasljednicima, kraljevima ugarskim. Tomu će vijeću predsjedati sadašnji poglaviti i vele možni grof ban ovih kraljevina, naš vjerni, iskreno ljubljeni, i njegovi nasljednici u toj časti, a namjestit će se kod njega, osim podređenih časnika, pet savjetnika, koje ćemo mi imenovati, i to jedan iz staleža višega svećenstva, jedan iz staleža velikaškoga i tri od plemstva, a među ovima jedan od strane komorske. A i unapredak će ih imenovati naše Veličanstvo i naši gore pomenuti zakoniti nasljednici, kraljevi Ugarske i pridruženih joj strana, obazirući se kod imenovanja osobito na vrsne domaće sinove. A to vijeće neka zasad i do dalje naše naredbe stoluje u slobodnom kraljevskom gradu Varaždinu. A ne sumnjamo nimalo, da će naši vjerni staleži i redovi ovih kraljevina primiti ovu našu odluku s odanošću i sa znakom duboke zahvalnosti svoga srca, tako im ostajemo i ubuduće našom carsko-kraljevskom milošću blagostivo naklonjeni. Dano u našem nadvojvodskom gradu Beču u Austriji na 7. dan mjeseca srpnja godine Gospodnje 1767. Marija Terezija.

61.

Marija Terezija vraća Rijeku Hrvatskoj 1776.

Šulek, Naše pravice.

Marija Terezija, po milosti Božjoj rimska carica udovica i apostolska kraljica ugarska, češka, dalmatinska, hrvatska, slavonska i t. d., nadvojvotkinja austrijska i t. d. Budući da nam se milostivo bilo svidjelo ukinuti dvorsko trgovačko vijeće i odrediti, da unapredak o trgovačkim stvarima u našim namjesnim pokrajinama raspravljaju one određene političke pokrajinske i dvorske oblasti, stoga dobrostivo s carsko-kraljevskom našom milošću, po materinskoj našoj brizi za opću korist i veći napredak dosadašnje trgovine u kraljevini Ugarskoj i pridruženim joj stranama riješismo, da bi to osobitim dokazom zasvjedočili, neka se gradi luka Rijeka, kao što i ona bakarska dobra, koliko su putem iz Karlovca na Rijeku na desnoj strani Karlove ceste (Bakar, Bakarac i Kraljevica, jer nalijevo rečenoj Karlovoj cesti, neka ostanu vojničkoj Krajini), a osim toga sam grad Karlovac, koji će se na slobodan kraljevski grad povisiti, izravno pripoje kraljevini Hrvatskoj; od ovih pak strana, koje se imadu pripojiti, neka se uredi nova županija i podvrgne poput drugih županija kraljevskomu hrvatskom vijeću, a pod njegovom oblašću neka stoji u svemu, doli u onim trgovačkim poslovima, koji će se gubernijalnomu ravnateljstvu pridržati, što se malo niže opisuje. Po istoj pomenutoj materinskoj brizi i skrbi našoj — želimo naime, da trgovina u tom kotaru i luci riječkoj bolje procvate po uređenom i sustavnom uredovanju — svidjelo nam se milostivo postaviti plemenitoga vjernog našeg Josipa Mailátha de Székhely, otprije

savjetnika i izvjestitelja dvorske naše komore, za gubernatora gradu i luci riječkoj, podijelivši mu isto onako područje i pravo, što ga u Trstu ima grof Zinzendorf, pa podjednako ga milostivo imenovati i velikim županom županije, koja će se iz ovoga nanovo pridruženoga kotara stvoriti, te će se zvati severinskom županijom.

Da bi se ovaj kotar s jedne strane predao, s druge preuzeo, zapovjedismo također milostivo, da naša češko-austrijska dvorska kancelarija pošalje povjerenstvo, koje će prema ovoj rješidbi našoj predati grad i luku Rijeku sa svime, što pripada onomu primorju; a tako će isto imati povjerenstvo dotičnih oblasti predati ostale strane, što će se novomu kotaru priklopiti, povjerenstvu, koje će se poslati od strane ugarske oblasti, izrijekom iz sredine našega hrvatskog vijeća, te smo ih već imenovali, — naime grofu Stjepanu Nickomu i Nikoli Škrlcu, i to naoči samoga istom imenovanog gubernatora riječkoga i u roku, što će među sobom ti povjerenici, kao što i naš riječki gubernator i kraljevsko hrvatsko vijeće, dogovorno odrediti.

Za istu pak svrhu, naime za napredak trgovine u kraljevini Ugarskoj i u pridruženim joj stranama, odredismo i riješismo također milostivo, da se s riječkom lukom tako isto postupa, kao što s tršćanskom, t. j. da ima iste olakšice, i da se i nadalje dopušta izvoz one vrste plodina, kojima obiljuje naša kraljevina Ugarska, a njihova prodaja i izvoz u inozemstvo ne će naškoditi ostalim nasljednim pokrajinama našim. U tom pogledu neka se i unapredak dopusti izvoženje ugarskih plodina na more, i to i preko tršćanske i preko riječke luke; naročito neka se od vune i pepeljike — a ta je roba i onako carini podvrgnuta — plaća pristojba samo od tri, odnosno od jedne forinte, kad se vozi na Rijeku, samo ne, ako se tko iskaže, da je ovakovu izvoznu pristojbu već platio.

Tako isto neka se unapredak dokine zabrana izvoza šišaka i zečjih kožica, i neka se dopusti izvoženje te robe preko riječke i tršćanske luke, pošto se u ime izvozne carine plati dvanaest novčića od svake mjere hrastovih šišaka i devet forinti od svake stotine zečjih kožica. Uostalom određivanje carine neka pripada i nadalje u područje viših financijalnih

oblasti, ali taj posao neka tako obavljaju, da kad im se god učini, da je od potrebe carinu povisiti ili obaliti, svaku takvu namišljenu promjenu dojave prije našoj kraljevskoj dvorskoj ugarskoj kancelariji, te neka se s njom tako isto dogovaraju, kao što su se prije morali s trgovačkim vijećem dogovarati.

Kao što smo potpuno uvjereni, da će državljani naši sa zahvalnim srcem primiti tu milostivu kraljevsku nakanu i rješidbu našu, tako isto i vama, milima i vjernima, radi znanja i ravnanja vašega nju dojavljujemo te milostivo zapovijedamo, da okružnicom dadete razglasiti ponovno pridruženje riječkoga ovog kotara rečenoj kraljevini našoj Hrvatskoj, uređenje gubernije na Rijeci za upravu, olakoćenje i podizanje trgovine, a tako i to, da je naš vjerni plemeniti Josip Mailáth de Székhely premilostivo imenovan gubernatorom riječkim i velikim županom nove severinske županije, koja će se od onoga kotara stvoriti, a sve to neka se već i toga radi razglasi, da se po tom mogu ravnati domaći trgovci i trgovčići i da znadu, kamo im se treba zateći u ovom trgovačkom izvozištu. Uostalom ostajemo vam blagostivo odani s našom carsko-kraljevskom milošću. Dano u Beču 9. kolovoza 1776. Marija Terezija v. r. Grof Franjo Eszterházy v. r. Ferdinand Scultety v. r.

62.

Hrvatski sabor od 1790. stavlja Hrvatsku pod ugarsko namjesničko vijeće.

„Acta et Articuli" hrv. sabora od 12. i slijed. dana g. 1790.

A.

Instrukcija gg. poslanicima za državni sabor slavnoga kraljevstva ugarskoga i pridruženih mu strana, što je bio sazvan za 6. lipnja 1790.

9. Svakako će poslanici tražiti uređenje senata kraljevskoga; ako se to ipak nekako ne bi dalo izvesti, zahtijevat će, neka se bar za namjesničko vijeće i za članove njegove izradi novi i zakonski naputak i neka se izradi obrazac prema službi pojedinca, neka u tom jedinom slučaju i z j a v e, d a ć e d o t l e, d o k s e n e p r i d o b i j u o n i d i j e l o v i H r v a t s k e, k o j e s a d a d r ž i T u r č i n i M l e č a n i n, i d o k s e n e n a đ e n a o k u p u t o l i k i b r o j ž u p a n i j a, d a b u d u m o g l e u z d r ž a v a t i j e d n u p o l i t i č k u o b l a s t, — ono šest ostalih županija primati naredbe od namjesničkoga vijeća; zato se neka vazda u ovo vijeće uzimaju činovnici prema razmjeru od šest županija, i neka se to pismeno ujamči.

Točke, koje se imadu predložiti u saboru ovih kraljevina — kraljevine Ugarske i njoj pridruženih strana, a izradio ih je odbor, glase, kako slijedi, ovako:

T o č k e o u s t a v u.

Budući da je položaj Ugarske i pridruženih joj strana sada ovaki, predlaže se:

2. Mjesto namjesničkoga vijeća neka se podigne pod predsjedništvom palatinovim kraljevski senat, neka se odredi broj senatora, a tako i naputak za potrebni broj nižih činovnika, pa oblik zakletve i plaća; neka se članovi slobodnim glasovanjem staleža iz sva četiri staleža prema razmjeru okružja i s obzirom na kraljevinu Hrvatsku izaberu za Ugarsku odmah na tom saboru a za Hrvatsku na saboru kraljevine, koji će se doskora sastati; njihova služba neka traje sve do budućega sabora, a onda se ili nanovo mogu potvrditi ili izmijeniti. Ako bi se možda koji senator s pravom pokazao nepouzdanim, mogu ga njegovi drugovi još prije sabora ukloniti, a tako se može, ako koga zadesi smrt, drugi još u vrijeme sabora mjesto njega izabrati.

19. I neka se mjesto ratnoga vijeća njemačkoga u Beču podigne u Budimu vrhovna vojnička kurija za razmještanje narodne vojske i vojske u vojnoj Krajini kraljevstva na pomenuti način, a neka je sastavljena od rođenih Ugara i Hrvata; njoj neka se stavi na čelo kapetan kraljevstva. On neka je zajedno

član vijeća kraljevskoga, a treba da se zakune zakletvom, koja će se izraditi za senatore kraljevske, neka je dužan polagati račun o upravljanju svojem, ako se to od njega u saboru zaište. Vojska po Ugarskoj porazmještena neka se zaklinje, kao što i vojna Krajina, kralju i narodu ugarskomu, a vojna Krajina u Hrvatskoj kralju, narodu hrvatskomu, a po njemu svetoj kruni kraljevstva ugarskoga; pa zato neka je ban hrvatski osobiti član ove vojničke kurije. A ta kurija neka je s ratnim vijećem samo toliko u svezi, da se jedinstvo uređenja vojničkoga uzdrži.

T o č k e j a v n o - p o l i t i č k e.

11. Budući da se njemački jezik u Ugarskoj drži za tuđi, stoga treba zabraniti, da ga tko u ma kojem dikasteriju i službi kraljevstva t. j. u političkoj, sudačkoj, gospodarskoj i vojničkoj pa i kod vježbanja vojničkoga upotrebljava, — i to treba zabraniti pod prijetnjom, da će biti onaj maknut iz službe. A l a t i n s k i s e j e z i k o s t a v l j a z a s v a k r a l j e v s t v a z a k o n i t o i n a d a l j e o s i m k o d v j e ž b a n j a v o j n i č k o g a, g d j e s e n a r o d n i j e z i k h r v a t s k i u p o t r e b l j a v a.

B.

Iz izvještaja poslanika na saboru g. 1791. od 7. i slijedećih dana lipnja.

Članak 1.

K 16. Jer su gospoda zastupnici presvijetloj gospodi staležima i redovima izvijestili, da se onom zgodom, kad se prihvatio č l. 59. o p o r e z u k r a l j e v i n e H r v a t s k e i t r i j u ž u p a n i j a g o r n j e S l a v o n i j e — o n j e m u s e u v i j e k n a s a b o r u, a l i i p a k n a p o s e b e z o b z i r a n a p o r e z k r a l j e v i n e U g a r s k e i m a r a s p r a v l j a t i — nije moglo postići, da se obnove stari zakoni o plaćanju polovice prinosa ugarskoga, i to zato, što su oni zakoni prestali onim časom, kad su staleži slavonski porez svoj od ugarskoga odijelili i počeli ga sami sebi određivati: stoga odlučiše presvijetla gospoda staleži i redovi, da navedeni članak 59. u svako buduće vrijeme treba uzimati u tom smislu, d a ć e s e u p o s l u p o-

reza kraljevine Hrvatske i triju županija gornje Slavonije na saboru sa strane staleža kraljevine Hrvatske izravno s Njegovim kraljevskim Veličanstvom zajednički vijećati, i da će po tom poslanici kraljevine, koji će se slati na sastanak a o tom posebno uputiti, doći onamo, da u tom smislu i ne drukčije obave posao poreza u skladu sa zakonima, koji se tiču poreza ovih kraljevina, te postoje već otprije, a nijesu na posljednjem saboru dokinuti.

63.

Nezavisnost kraljevine ugarske i pridruženih joj strana 1790.

Corpus iuris hungarici.

Zakon I. članak 10. kralja Leopolda II.

Na ponizni prijedlog staleža i redova kraljevine udostojalo se i Njegovo posvećeno Veličanstvo milostivo evo ovo priznati. Premda nasljedstvo ženskoga roda prejasne kuće austrijske, uređeno člankom 1. i 2. od god. 1723. u kraljevini Ugarskoj i pridruženim joj stranama, zapada istoga onog vladara, kojega će to nasljedstvo u određenom redu nasljedstva zapasti i u ostalim nasljednim kraljevinama i zemljama, koje su u Njemačkoj i izvan nje, i koje se sve imadu nerazdruživo i nerazdijeljeno posjedovati; a ono je ipak Ugarska s pridruženim stranama slobodna kraljevina, koja nije ni o kojoj drugoj zemlji po svom cijelom zakonitom načinu vladanja (tu se razumiju sve njezine oblasti) zavisna t. j. da nije podvrgnuta ni jednomu drugomu kraljevstvu ni narodu, nego ima svoje uređenje i ustav. Radi toga mora njezin zakonito okrunjeni nasljedni kralj, dakle i Njegovo posvećeno Veličanstvo i njegovi nasljednici, kraljevi ugarski, kraljevati i vladati po zakonima i običajima njezinim, a nipošto onako, kao što u drugim pokrajinama; a to kaže i članak 3. od god. 1515. pa tako i čl. 8. i 11. od god. 1741.

64.

Život i običaji u Hrvatskoj u drugoj polovici 18. i početkom 19. vijeka.

Memoiren des Grafen Adam Orssich de Szlavetich*) (Arhiv za povjesnicu jugoslavensku, knjiga X.).

Običaji i navike mnogo su se za života moga u Hrvatskoj izmijenile. Društva, ples, maškare i kazalište poznavali su samo oni Hrvati, koji su bili u Gracu ili Beču. Nitko ne bi išao zimi u grad, da se zabavlja. Veselo bi se proslavio krsni dan, imendan i godovno. Kavaliri i imućni plemići pozvali bi svoje susjede; ovdje bi se cijelu noć plesalo uz dvije gusle i jedne cimbale. Gdje bi kuća bila za mnogo gosti premalena, ondje bi muškarci ležali u velikoj sobi zajedno na slami, žene dvije po dvije na jednoj postelji; preko dana bi se rijetko kartali, a igrale bi se igre. Na stol bi dolazila dobra i mnoga mesna jela; torta i pašteta bile su najfinija jela. Kod stola se dugo sjedilo, a pilo se u zdravlje svakoga.

Nije se trgovalo stokom ni žitom ni vinom, ali bijaše i malo gotovine. Župnik, koji bi ostavio 200 forinti, bio bi bogat čovjek. Sve bijaše jeftino, za raskoš se nije znalo. Upravitelj dobra imao bi na godinu 30 forinti plaće, ali bi svejedno dobro živio. Podžupani i prisjednici zadovoljili bi se naslovom spectabilis; svaki bi se odijevao, kako se mogao, ali dobrim suknom, jer se onda finoga holandeskog, francuskog i engleskog sukna mogao rif dobiti najviše po 4 for. 30 nov. Pletena suknja od čvrste svile bila je ures gospođama, a po mogućnosti bilo je nakita za galu; plemićke i komorske gospođice zadovoljile bi se haljinom lanenom ili pamučnom; crna pregača od tafeta bijaše već svetačni nakit. Žene bi malo što osim molitvenika pozna-

*) Grof Adam Oršić rodio se g. 1748. u Stubici. Dao se na vojništvo a poslije 12-godišnje službe vratio se kući te se bavio gospodarstvom. God. 1811. poče pisati svoje zapisnike „Kurze Erinnerung jener Merkwürdigkeiten so in dem Bezirke meiner Familie und zur Zeit meines Lebens vorgegangen sind“, a doseže do god. 1814. Nažalost se u njima više bavi evropskim događajima negoli domaćim prilikama.

vale; govorile bi među sobom o domaćem gospodarstvu, o svojoj djeci i družini. Budući da su samo obrazovaniji Hrvati znali njemački, zato se uopće govorilo hrvatski ili latinski. Raskoš muškarca bijahu puške, konji i sprema za jahanje; samo je zagrebački biskup imao kobl-kočijâ; inače se nije znalo za kočiju, ali opet su se uglednije gospođe i kavaliri vozili sa šest konja, a imali i dva serežana.

U Hrvatskoj je bilo mnogo putova, mostova i mitnica. Ali ovi putovi i mostovi bijahu vrlo loši, pa nigdje nijesi vidio građene ceste. Većina je muškaraca i žena morala jahati; zato je kasnije h r v a t s k o vijeće uklonilo većinu mitnica na mostovima i cestama, a briga popravljati i podizati ih, predala se županijama. Liječnika i vidara bilo je malo. Zagrebački je kaptol imao liječnika. Uostalom su liječili neki vojnički vidari, franjevci, zatim ljekarnici; pa i većina kuća je imala malu zalihu lijekova, a svijet se koristio i različnim domaćim lijekovima. Kasnije za Marije Terezije dobiju županije liječnike i vidare. Za krumpir se nije znalo; vojnici ga za sedmogodišnjega rata donesu i uzmu saditi. S vojskom dođu u zemlju i Voltairove knjige i ujedno nešto slobodnih zidara. To su društvo kasnije prigrlili svi staleži, ali budući da je jakobinski klub netom bio u Francuskoj ukinut, zato ima u Hrvatskoj malo zidara.

Oko god. 1770. poče se i Hrvatskom širiti pogubna raskošnost, koja je prelazila granice imućstva njihova; osobito si u Varaždinu, gdje je bilo sijelo banskoga vijeća, mogao vidjeti sjajne kočije po najnovijem ukusu, stolnu srebrninu, sjajne livreje, tekliće, francuske kuhare. Preuzvišena i vele možna gospoda i gospođe naručivale bi iz Beča skupe modne haljine, društvom zavlada ukočenost — ukratko Varaždin je bio mali Beč. Ta je raskoš prelazila sile naroda pa mnogi, naročito grof Franjo Patačić, propade tako, te su imanja njegova i njegove žene pod ovrhu pala. Kad je Varaždin od požara nastradao, prijeđe bansko vijeće u Zagreb, zatim se za godinu dana ukine, ali još ostane tragova gizde i raskošnosti. Plemstvo se umnožilo, a potom je imutkom spalo, ali je svaki pače mali sudac ili gospodarski nadzornik želio, da mu govore »s p e c t a b i l i s«, da ima kočije; svaki je mladić bez službe i imutka lijepo odjeven, slabo štuje starije ili ljude u časti, premda većina ima malo imutka ili znanja; pa ako taki mladić vrši koju službu, uvijek hoće ta neznalica da ima veću čast i uvijek se razmeće; zato nastaju prijevare a ovdje ondje i krađe. Raskoš žena dostizava vrhunac. Od vremena do vremena naručuju se najnoviji i najskuplji nakiti; po haljini ne možeš raspoznati sobaricu ili građanku od prve gospođe. Općenito naklapanje gospođa kreće se samo oko mode, svačija se haljina pomno promatra; još poslije godinu dana se znade, kakav je nakit ova ili ona ovom ili onom zgodom imala; natanko ga pretresu, a katkada se čavrlja o kazalištu i maskaradama, a najmanje ih se brine za djecu svoju i za kućanstvo. Sada ima sila učenih žena ili takih, za koje ne znaš, što su, a unesrećuju svoju obitelj. Ali nestašica će novaca doskora još većma porasti, a mlada će se gospoda s oskudice u životu natjecati još za manje službe, negoli su se nekad natjecala. Plemići s malim imutkom rado će u vojnike, svećenike i u prihodare kod imućnijih. Djevojke će rado u službu, te će se prema svojemu staležu i imutku odijevati; pogotovo ako se ugarska konstitucija, na koju su svi prisegli, ukine, a plemstvo svoje povlastice izgubi, nevolja će oboriti raskošnost, a gizdavi će i lijeni ljudi tražiti u obrtu kruha.

Prosvjeta je od nekoliko godina porasla, jer su ljudi u ratu razne zemlje vidjeli pa i razne knjige čitali, ali običaj i ćudoređe znatno je palo. Slabo se poštuje starost, poglavari pa i vjera; svaki mlađi ili manji drži, da je starijemu i višemu ravan; plemstvo mrzi na velikaše, prezire svećenstvo, a gramzi za novcem, to su posljedice loše odgoje, koja je u svemu pogubnom gizdom urodila.

Broj odvjetnika je tolik, te će ih biti naskoro više no parnica; ta zlobna vrsta ljudi traži zaslužbe, ucka podanike protiv gospodara, boji se za zaslužbu, te se prihvaća prijevare. Kod suda ima najviše oskudnih ljudi, pa tako katkada ni pravica ne prolazi najbolje. Na saboru i županijskoj skupštini vrijedi onaj, koji je bezobrazniji i koji ima jak i pronicav glas, predma često puta mnogo štošta bez smisla govori. On najviše zanosi, a ponajviše govore mlađi ljudi, koji imadu malo iskustva. Katkada

dobacuju i čednijim starijima ili po časti odličnijim ljudima pogrde; tko se ne će da tome izvrgne, mora često šutjeti. Na njihova usta govori najviše nadutost, neznanje, pristranost ili sebičnost, a ne domoljublje, pa zato i ne ide sve najboljim putem. Premda je u Hrvatskoj gostoljublje od nekoliko godina znatno spalo, ipak se ono najviše čuva još u Zagorju.

65.

Ukinuće republike dubrovačke (1808.).

Vojnović Iv. dr., Pad Dubrovnika.

Čl. 1.*)

Dubrovačka Vlada i Senat se raspuštaju.

Čl. 2.

Sadašnji se građanski i krivični sudovi raspuštaju.

Čl. 3.

Uprava zemlje povjerava se zasada i provizorno gospodinu Bruèru, francuskome konzulu.

Čl. 4.

Upravne vlasti raznijeh dijelova Dubrovačke Države ostaju zasada, kako su.

Čl. 5.

Građanske će sporove rješavati sud, sastavljen od gospode Nika N. Pozze, Jakova Natali, Petra Stulli i Antuna Cherse, a u ime Njegova Veličanstva cara Francuza, kralja Italije, ali na temelju zakona i običaja dubrovačkih.

Krivičnu će pravdu dijeliti ovaj isti sud, koji će sebi pridružiti tri člana uzeta između graduiranijeh lica.

Sa glavnoga stana u Dubrovniku 1. Januara 1808.

Glavnokomandujući đeneral:
Marmont.

*) Taj je dekret pročitao u sjednici senata 31. siječnja 1808. (oko dva sata poslije podne) podšef glavnoga štopa pukovnik Delort.

66.

Iz brošure grofa Janka Draškovića

„Disertatia iliti razgovor, darovan poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših za buduću dietu ugarsku odaslanem, deržan po jednom starom domorodcu kraljevinah ovih 1832“.*)

Smičiklas, Hrvatska narodna ideja. Rad Jugoslavenske akademije 80.

Vama, moja gospoda, budućem poklisarom kod hervackog sabora darovane jesu ove rieči ljubavi i zaufanja. Vi, koje hervacka i slavonska kraljevina u zakonski naš sabor slale budu — Vi budete vlast imali poleg[1]) starih poveljah naših i postavah[2]) ungarskih, pod imenom Dalmacie, Kroacie i Slavonie, viećanja vaša za obštinsko dobro oglasiti i tako korist u diete[3]) privesti, ol bar krivdu odkloniti od premile naše domovine. Vas daklje mudroznance i buduće zakonotvorce, koim odviš govoriti netreba, kao milovanu bratju moju blagodarno i očito s ovim kratkim razgovorom napominjam za one pogibeli, koje iz nekoih izrekah ungarskih i od drugih celu deržavu dotikajućih protimbah izlaze.

Madjari zakon i jezika svojega iznova učiadu, i istim mahom[4]) i kraljevine naše u njihovo kraljevstvo pretočiti opet naumiše. Iz ove njihove hitnje i izrekah u dietah kasniih i tegotah već gori rečenih izlaze krivde, proti kojemi mi svi se tužimo i koje redom razsuditi i za pomoć medju se sovietiti se sad valja. Ele prie treba da načela utemelimo, koja nas vodila budu.

Pervo naime jest, da uviek pamtimo, da kraljevine naše niesu osvojene i pridobljene, nego da mi dobrovolno pristali jesmo od parvine još ugarskem zakonu s tim savezom; da se

*) Tu prvu brošuru na hrvatskom jeziku, i to jezikom, koji je tri godine kasnije primio Gaj, napisao je grof Janko Drašković, da bude naputak onim odaslanicima, koje je imao birati hrvatski sabor za zajednički sabor u Požunu 1832.

[1]) Po. — [2]) Uredaba. — [3]) Sabore. — [4]) Poslije smrti Josipove.

povelje i uredbe naše sobske[5]) obderže, indi da mi uvetovane kraljevine jesmo, koje u obštinskom dobru s Madjari, kao s bratjum viećanja naša deržati, osim toga pako zakon naš sobski braniti moramo. Izlazi odatle, da im na ungarskoi dieti od naših zakonov sobskih ništa puštati nesmiemo, nit oni nje u viećanja uvesti nemogu, indi da i svaku priliku sužanstva odklonimo.

Drugo jest, da tverdo vjerujemo, da imademo protiva svakomu preotetju mložtva ungarskoga obrambu, jere pravoljubni gospodin i kriepostni kralj naš obštinski pravednim potribam našem svigdar u tome ugodio bude. Česte, svete i zakonske njegove rieči potverda jesu njegovog zakonoljubia vere. On želi bogoštovno i umjetno vladati, i svima podložnima priašne krivde popraviti.

Ufaite se daklje iz istoga uzroka, da Dalmacia jedanput kako je prie bila bude s nami sklopljena, i mi onda jedan dva miliona čineći jedno-rodi puk budemo. Moguće jest opet i još više, ako li s vrimnom Bosna, gdi olike rozgve[6]) naše živoše, s pomoćjum našum u nadre[7]) naše se povrati; kakvo li to ufanje za naš narod. I baš kako svakomu serdcu ufanje i svakomu jeziku molba dopuštena jest, još i to ufati se i od boga moliti volno bude, da nam se z milostjum višnjum kraljev naših onai kraj, koi se sada imenom Ilirie ozivlja, i koi jezika našemu spodobnoga govori, s nama združi. Nedvojno jest, da onda takovo kraljevstvo Iliričko pol četiri milion duša brojeće imenu diku i sostojanju snagu, kruni pako korist viečnu zahraniti i mjerilu uharno prignuti moglo bi.

Na protimbe pako, koje z Madjari imademo, vraćajući se, priznaimo dobrovolno, da svakomu narodu volno i baš pravedno jest svojega jezika govoriti, pisati i težati na toliko, da ga svaki domorodac u svakom slučaju občenskom razumie i da svako knižestvo u njemu vesti može.

Dužni smo ele peldu[8]) Madjarov naslieduvati, i njima črez to potverditi, kakve su ciene u našem umu dobra i pametna nihova tvorja. Za oto kažemo. da i mi narodnog jezika imademo koi svakog težanja kadar i vriedan jest, i primimo našeg jezika u naših poslih, i pritrudmo se njega prilagoditi svagdašnim obštinskim i pismoznanskim potribam, kako Madjari tekar od skora čine. I s tim, veruite, naibolje odgovarali budemo preženstokomu onomu madjarskomu zagtivanju zarad jezika svojega.

[5]) Vlastite. — [6]) Mladice. — [7]) Njedra, krilo. — [8]) Primjer.

Slidi iz rečenog zaglavak, da mi višešu sovietnu stolicu političku, iliti sovietni dikasterium kraljevski, kako jest već bivao, od kralja našega drečno isprosimo i za njegovo utemeljenje skerbimo (ako li bi glavnice novčane po nezgodah dobe terpele bile) i pod jedno zakonimo, da stolica ova, kao i varmedje[9]) naše, sve medju nas buduće obćenje po naški izpisuju. Ako li tuteka[10]) kakvi aldov[11]) potriban bude, on svakomu domorodcu, koi i glavu svoju za korist domovine dati dužan jest, radostan biti mora, kad pomisli, kakvu odotle korist dieci i mladjem poslednikom zahranimo.[12])

Nit se nije bojati, da bi takih nemilih sinov domovina odhranila, koi tai aldov na kuminu njoizinom nebi dobrovolno tili žartvovati. I buduće ufanje naše na pridobitju Dalmacie po svietle rieči kraljevske pokladno jest. Sliedovno indi prošnja naša laglje prijeta bude.

Zagtevaju dalje Madjari, da mi naše prikazanje u diete preminimo, i kao oni od strani varmedjah poklisare primirum šaljemo; indi da običai uvedeni ostavimo. Mi naimre do sada jednog u višnu stolicu poglavicah i dva z našim meštrom u stolicu plemićev pošilivali jesmo, koi neprikažu nit broi puka, nit varmedjah, nego čitave kraljevine naše, jere gledeć na puk naš poldrugog miliona, bar petu stran sviuh poklisarov slati bi morali. Slidi indi da naše bitje u diete jedito zarad obštinskih zakonov celu deržavu slišajućih uredjeno jest, i viećanja naša sada kao od dviuh kraljevinah dolazeća prijeti se imadu. Tim uzrokom dolazi, da naši poklisari u diete nesijedu kao drugi ungarski varmedjski odaslani, nego ozgor kod nastoinika plemenitoga stola.

Reda ovoga od starih naših baštinjenoga i našoi priliki nikada više, nego sada primijemoga, i nas od svakojakog prenaglenja pričuvajućega vierno obderžavati i sum[13]) snagom braniti moramo, i nikada od njega odstupiti nesmiemo. Ovai jest

[9]) Županije. — [10]) Tu. — [11]) Žrtva. — [12]) Sačuvamo. — [13]) Svom.

jediti način ne samo obderžanja naših osobnih zakonov, nego i tverdja sloboštine obštinske, koju jedna kraljevina bez uvjetovanih drugih prominiti u temeli nesmie. Da mi popustimo obrambu našu, Madjari, koji od narave jurve milovriedni, ele i vrlo prominlivi jesu, njihovum žestoćum[14]) i mloštvom, ne samo nas bi u viećanje, kao varmedjske poklisare osvoili, nego i bitje svoje i naše skliskomu udesu bi podvrgli.

67.

Ukinuće tlake i crkvene desetine.*)

Šulek, Naše pravice.

A.

Mi baron Josip Jelačić od Bužima, ban hrvatski, slavonski i dalmatinski, njegova apostolskoga veličanstva Ferdinanda I. cesara Austrianskoga, kralja Ugarskoga, Českoga, Lombardskoga, Mletačkoga, Dalmatinskoga, Hrvatskoga, Slavonskoga i Galičkoga, Vladimirskoga i Ilirskoga i t. d., pravi tajni savjetnik, feldmaršal-lajtnant, i u kraljevstvu hrvatskom nad cielom vojskom i vojnom krajinom zapoviedajući general, svemu hrvatskomu i slavonskomu narodu i puku od Boga pomoć i pozdrav. Akoprem je već u kraljevinah Hrvatskoj i Slavonii proglašeno, da je svaka urbarialska daća, robota i desetina crkvena dotrgnuta, vi bi ipak sumnjati i bojati se mogli radi ove vaše novo zadobljene pravice, iz toga uzroka, jer vrhu toga u vaših rukah nikakvoga pisma još dosad neimate, zato mi, ban hrvatski, slavonski i dalmatinski, kano vaš od svietloga kralja naimenovani i postavljeni vrhovni poglavar, i vaših pravicah branitelj,

[14]) Žestinom.

*) Kako u to vrijeme sabor nije bio na okupu, a narod se bojao, da ne bi tlaka i desetina, koja je u cjeloj državi bila ukinuta, kod nas ostala, to je ban Jelačić, da umiri narod, upravio ovaj banski list na sve hrvatsko-slavonske općine. Sabor je taj korak banov odobrio i posebnim člankom 27. tlaku ukinuo.

želeći vas umiriti i osigurati, dajemo svim vam od hrvatsko-slavonskoga naroda, koji ste dosada bili spajinski iliti gospodski podložnici, ovo naše otvoreno bansko pismo, s kojim vam novo zadobljene vaše pravice i sloboštine, po kojih vi skupa sa svim vašim pokoljenjem za na vieke od robote gospodske i svake daće urbarialske i desetine crkvene oslobodjeni jeste, po jakosti i krieposti naše banske časti i oblasti osjeguravamo, obećavajući, da vam nitko ove naše sada zakonom dane i od premilostivoga kralja potvrdjene pravice i sloboštine nikada više do viek vieka uzeti nemore niti smije. Vrhu česa vam i vašem obojega spola odvjetku ovo naše vlastitom rukom podpisano, velikim banskim pečatom potvrdjeno odprto pismo dajemo i podjeljujemo. U Zagrebu na dan svetoga Marka, to jest dvadeset petoga Travnja, godine hiljadu osam sto četrdeset i osme.

B.

Saborski članak 27. od god. 1848.

Kukuljević, Jura regni II.

O ukinutju urbara i urbarskih službah.

§ 1. Sve urbarske dosadašnje službe i daće prestaju za uvjek. Isto tako izjavlja se nezavisnost tako pojedinih podajnikah (kmetah) kano i čitavih obštinah od dosadašnje oblasti vlasteoske (gospodske, spajinske).

§ 2. Kriepost i valjanost banske povelje (diplome), kojom bi ukinutje urbarskih službah i daćah i crkvenoga desetka predtečno osigurano, potvrdjuje se zakonom ovim.

§ 3. Svaki dosadašnji kmet jest neograničeni vlastnik svoje urbarske zemlje, i može je u cielo ili na komade zamieniti, založiti ili prodati.

§ 4. Tako nazvana manja kraljevska prava (juna regalia) naime: krčmarenje, lovina, ribaria, ptičaria i mesarenje neće od sada uživati samo vlasetli (gospoda zemaljska, spaije) zato:

a) Dosadašnje pravo krčmarenja od Miholja do Gjurgjeva zadržat će i u buduće svaka općina; osim toga moći će svaka

općina i od Gjurgjeva do Miholja isto pravo na jednom mjestu uživati.

b) Po pravu krčmarenja razumieva se točenje svake vrsti pitja, naime: vina, piva i rakije. Pravo ovo pripada samo čitavoj općini zajednički, a općina imat će ga u najam (iz arende) dati na korist općinske pjeneznice.

c) Ribaria, ptičaria i mesarenje dozvoljuje se svakomu slobodno, samo ne u šumi isključivo vlasteoskoj iliti alodialskoj.

§ 5. Država jamči vlastelom, da će dobiti naknadu za ove urbarske službe i daće kao i za štetu, koju imadu, što se je pravo krčmarenja na općine proteglo. Posebni državni odbor opredjelit će način i izvor ove naknade, i podnjet će svoje djelo bližnjemu saboru.

§ 6. Svaka općina i svaki stanovnik njezin ima pravo na svom zemljištu bez svake daće rakiju peći, opeke (cigle), vapno (kreč) žgati i mline svake vrsti i pilane (žage) u smislu obstojećih zakonah graditi i posjedovati. Ako bi se pronašlo, da je koj mlin bližnjim zemljam na štetu, to će ga samo dotična oblast (jurisdictio), a ne vlastelin (spaija) ukinuti moći.

68.

Imenovanje i instalacija bana Jelačića.

Kukuljević, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II.

Iz saborskoga zapisnika od god. 1848.

Godine 1848. 5. i sliedećih danah mjeseca lipnja i srpnja u Zagrebu najprie na piaci svete Katarine, poslie pako u kazalištnoj dvorani pod predsiedničtvom preuzvišenoga gospodina barona Josipa Jelačića Bužinskoga, bana Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, c. kr. feldmaršallajtnanta, tajnog savietnika i komornika, istih kraljevinah vrhovnog kapetana, dviuh piešačkih regimentah banskih vlastnika i banskoga stola predsjednika državnog sabora.

Čini.

Članak I.

O umieštjenju bana.

Budući da se je sila naroda iz dalekih i bližnjih krajevah domovine sakupila, za da dionikom može biti narodne svečanosti umieštjenja bana, da gleda zviezdu preporrodjenja i prave slobode svoje, a inače dosta prostrana kazalištna dvorana za toliki narod odviš bila bi tesna, — odredjena bi za tu svrhu piaca svete Katarine, gdje sakupljene zastupnike naroda, duhovne častnike i velikaše presvietli g. varaždinske županije vrhovni župan Mirko Lentulaj u kratkom govoru pozdravi, i polag starodavnog običaja kao najstariji vrhovni župan sjednicu otvori.

Poslje toga čitano biaše vlastitom rukom kralja podpisano naimenovanje preuzvišenoga g. barona Josipa Jelačića za bana trojedne kraljevine, koje u prevodu ovako glasi:

»Ferdinand i t. d. Častni, poštovani i t. d. — Buduć da smo čast bana kraljevinah naših Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ispražnjenu ostavkom velemožnoga grofa Franje Hallera, milostivno podielili našemu vjernomu i milomu baronu Josipu Jelačiću, u našoj c. kr. vojsci pukovniku, na obilni dokaz naše kraljevske naklonosti, koju zahtievaju zasluge njegove, osobite i znamenite službe, i naše kraljevsko zvanje, smjerajuće samo na obće države dobro i korist, i ujedno ga na čast našega general-majora uzvisili, i častju pravoga tajnoga savjetnika ukrasili: zato to vašim vjernostim ovime javljamo i milostivno zapovjedamo, da nepropustite rečenoga barona Josipa Jelačića, za kojega umještanje u nazočnosti vaših vjernostih osobito smo odredili našega takodjer vjernoga, nam iskreno miloga, častnoga Jurja Haulika, zagrebačkoga biskupa, za pravog i zakonitog rečenih kraljevinah bana priznati, dužnu mu čast izkazivati, i u svih na bansko zvanje spadajućih stvarih i poslovih njemu poslušni i podložni biti, i u svestranom promicanju obćega blagostanja i previšnje službe zajedno vjećati, pomnjivo ga pomagati, i sveudilj se š njim savjetovati, koji u ostalom i t. d. Dato u Beču 23. ožujka 1848. Ferdinand m. p. Ladislav Szögyeny.

Zatim naimenovao je presvjetli g. predsjednik uz želju na-

roda zastupnikah jedan odbor pod čeoničtvom presvjetloga gospodina biskupa beogradskoga Josipa Šrota, da svetejšega gospodina patriarhu Josipa Rajačića, u sredinu naroda pozove i dovede, za da preuzvišenoga gospodina bana, kako je predtečno opredjeljeno bilo, na banski stolac umjesti i zakune.

S uzhitjenim srdcem primili su gg. zastupnici naroda svetejšeg gospodina patriarhu, i na radost njihovu ništ nije više falilo, nego pribitje preuzvišenoga gospodina bana.

Iskrenu radost ovu izpuniti želeći gg. zastupnici naroda odabrali su tri odbora, jednog pod čeoničtvom presvjetloga g. biskupa senjskoga Mirka Ožegovića, drugoga pod čeoničtvom presv. gospodina vladike pakračkoga Kragujevića, a tretjeg pod čeoničtvom presv. gospodina karlovačkoga vladike Eugenia Joanovića, da preuzvišenoga gospodina ljubimca naroda, u krilo naroda dovedu.

Uz gromki živio, uz miloglasnu muziku, uz pucnjavu topovah dodje preuzvišeni g. ban u sriedinu sakupljenog naroda, stupi na začelje stola, i pozdravi narod sliedećim u srdce dirajućim govorom.

Gospodo zasupnici naroda, mila bratjo!

»Ponosio sam se uvjek, što me je hrvatska majka u hrvatskoj domovini rodila, — nu zora slastih života moga tek onda mi svanu, kad me je mili glas naroda u sriedinu svoju kao bana pozvao, i najmilostivnii vladalac naš srietnuvši se sa željom naroda za bana naimenovao.

Nije mene usrećilo odlikovanje, što mi je tako sjajna čast u dio pala, ne, ne, — mene je usrećila slast, da je narodu narodni ban podieljen.

Evo sam mili narode! dušom i tjelom tvoj ban, primi me u bratinski naručaj tvoj, i budi uvjeren, da ću jedino za domovinu i kralja živiti i umrieti.

Podieljenje časti moje objavio sam jurve tebi narode! sada molim, da se takovo ovdi u skupštini narodnoj proglasi, i da se ja ovdi, što jedva čekam, narodu i kralju zakunem.«

Sad se još jedanput pročitalo najvišje naimenovanje, zatim se postavi razpelo i dvie goreće svieće pred svietlog bana, koi dignuvši tri prsta u vis za svetejšim patriarhom izreče po posebnom odboru na temelju stare banske prisege izradjenu i po saboru odobrenu prisegu.

Poslije dovršene zakletve bi svietli ban uz gromki živio i pucnjavu topovah triput u vis dignut, — za tim predstavi se umiešćeni svietli ban narodu krasnim govorom.

69.

Odricanje cara i kralja Ferdinanda I. (V). i nastup na prijesto Franje Josipa I. 2. prosinca 1848.

Helfert, Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener-Oktoberaufstandes 1848.

Ujutru 2. prosinca — bila je subota — bilo je u Olomucu neobično živo. Pješke i u kočijama žurila se gospoda i gospođe u sjajnim haljinama u dvore kneza nadbiskupa; glasnici letjeli amo tamo, čete u svečanoj odori prolazile gradom na vježbalište. Doskora se znalo, da su za 8 sati prijepodne pozvani u dvore svi članovi carske kuće, koji se dese u gradu, cijeli dvor, ministri, gubernijalni predsjednik grof Lažansky, okružni kapetan grof Mercandin i oni viši državni činovnici i vojnici, što su bili u Olomucu; tako isto feldmaršal Windischgrätz i ban, koji je istom nedavno postao feldcajgmajstorom; a stigli su dan prvo navečer iz Beča,[1]) svaki s malom pratnjom. Kasno u noć, u 2 sata poslije ponoći, stigne nalog u sve vojarne, da posada mora u 9 sati na svečanu paradu. Sad se mislilo u vojničkim krugovima, da je to radi nenadna dolaska ove dvojice zapovjednika iz Beča. Ali zar su gospoda i gospođe sa dvora također došli, da vide Windeschgrätza i Jelačića i da im se poklone?

U 7 sati i pô svakim je časom sve veća tišma nastajala u

[1]) Ban Jelačić je dobio nalog, da dođe u Olomuc, u noći 30. studenoga.

prostorijama, što vode u veliku prijestolnu dvoranu. Crn frak, svećeniški plašt, raznovrsne uniforme u šarolikoj mješavini i živahnom talasanju podavahu živahnu sliku. Radoznalost, napeto iščekivanje zrcalilo se na svakom licu: tiskali se k onima, za koje su držali da su bolje upućeni, ali su baš jednako malo mogli ili htjeli kazati. Razgovor, isprva više isprekidan i poluglasan, više pomalo sve oživi, pa su ih morali opomenuti, da umuknu, da buka ne prodre u susjednu prijestolnu dvoranu. Ovamo su puštali samo gdjekojega došljaka — nadvojvode i nadvojvotkinje, ali bez njihove pratnje, pa ministre, Windischgrätza i Jelačića, grofa Grünea i poslaničkoga tajnika Hübnera. Taj se osobito vrzao oko stola, na kom je bila tintarnica, a očevidno imao da odigra svoju ulogu. Od članova carske kuće bili su ondje: nadvojvotkinja Marija Doroteja, udova palatina nadvojvode Josipa, i Jelisava, žena nadvojvode Este, zatim nadvojvoda Ferdinand Maks, Karlo Ljudevit, Karlo Ferdinand, Vilhelm, Josip i Ferdinand Este. Ni od svih ovih nije ni jedan slutio, što će biti. Nadvojvoda Karlo Ferdinand pristupi k ministru ratnomu pa će: »Ama recite mi, što će to danas biti, kad su nas ovamo već u 8 sati pozvali?« »Neka se izvoli Vaša carska Visost samo časak ustrpjeti, domala će se znati«.

Za koji čas poslije 8 sati otvore se dvokrilna vrata, što vode u carske odaje, a oba se Veličanstva pokažu; pred Njima general-adjutant knez Josip Lobkovic a iza Njih vrhovni dvorski maršal Fridrih Egon landgrof Fürstenberg, nadvojvoda Franjo Karlo i nadvojvotkinja Sofija pa nadvojvoda Franjo Josip. Veličanstva sjednu na sjedala, što su za njih bila priređena, a to učine i ostali članovi carske kuće; a car, dok su svi nazočni napeto čekali — ni da bi dahnuli —, izvadi papir i pročita vijest kratku, ali tešku sadržajem:

»Znatni su nas razlozi sklonuli na neopozivu odluku, da položimo carsku krunu i to na korist Našega miloga nećaka, prejasnoga gospodina nadvojvode Franje Josipa; Njegvu smo Visost proglasili punoljetnim, pošto je Naš mili gospodin brat, prejasni nadvojvoda Franjo Karlo, Njegov visoki otac, izjavio, da se neopozivo odriče svoga prava na prijesto, što Mu pripada po postojećim kućnim i državnim zakonima, u korist Svoga visokoga, prije pomenutog sina«.

Car je nato pozvao ministra carske kuće, da oglasi pomenute državne spise o tom, a knez Schwarzenberg pročitao je jasnim glasom najprije ispravu, kojom se nadvojvoda Franjo Josip proglašuje punoljetnim, zatim odricanje nadvojvode Franje Karla »na pravo nasljedstva za slučaj, ako Njegovo Veličanstvo, car i kralj Ferdinand I., odstupi«, u korist Svoga prvorođenoga sina, koji ima Njega naslijediti, »i u korist onih, koji iza njega imadu pravo na prijesto«, napokon svečano odricanje cara Ferdinanda »s obzirom — tako je u ispravi glasilo — na krunu carstva austrijskoga, što smo je dosad nosili na dobrobit naših milih naroda i svih onih kraljevina i drugih krunovina, zvale se kako mu drago, što su u tom carstvu sjedinjene«, na korist nadvojvode Franje Josipa »i onih, koji imadu poslije njega pravo nasljedstva na prijesto«. Kad se dočitalo, i kad su isprave o odricanju potpisali car i nadvojvoda Franjo Karlo, a ministar carske kuće supotpisao, pristupi novi mlađahni car k staromu te se spusti pred njim na koljeno. Od silnoga unutrašnjega uzbuđenja nije mogao ni riječce izustiti, te se činilo, da želi iskazati svoje zahvalno nagnuće i isprositi blagoslov u dobroga strica; on se sagnu nad njim, blagoslovi ga i zagrli te reče svojim dobrostvim, pripostim načinom: »Bog Te blagoslovio, budi samo dobar, Bog će Te štititi! Rado sam učinio«. Te su riječi — čuli su ih samo najbliži — bile jedine za cijeloga čina, koje nijesu bile u programu određene. A u programu nije bilo ni suza, što su se pače i muškarcima s očiju niz lice krale; nije bilo ni ljuta jecanja, kojemu se nije mnoga visoka gospođa mogla oteti. Svi, što su pri tom bili, uvjeravahu, da ganutljivijega prizora nijesu u svome životu doživjeli, i da će im to do nakraj života biti u srce utisnuto. Od staroga cara krene novi k carici, da se i pred njom spusti na koljeno; ona se sagne nad njim, povuče ga k sebi i s materinskom ga srdačnosti i ljubaznosti zagrli i poljubi. To se isto ponovno zbilo i pred roditeljima mlađahnoga vladara. Nato pristupi k ostalim članovima carske kuće, koji su sa svojih sjedala ustali, da novoj glavi svojoj iskažu poklonom dužno počitanje, pruži im ruku te ih pritisne na srce. Najposlije bude pročitan zapisnik, što ga je o tom događaju sastavio poslanički tajnik Hübner, a potpišu ga svi prisutni osim dvojice ca-

reva. Dvor se povuče u svoje odaje, a jedan se od najzamašnijih događaja novije povijesti austrijske svrši.

70.

Ustavi od god. 1849.—1865.

I.

Iz državnoga ustava za austrijsku carevinu od 4. ožujka 1849.*)

8. odsjek:

O državnom saboru.

§. 38. Obći austrijski državni sabor sastojat će iz dvie kuće, gornje i donje, i sazvat će ga car svake godine u proljeće.

§. 39. Državni se sabor sastaje u Beču, nu car ga može i na drugo mjesto sazvati.

§. 40. Gornja kuća sastojat će iz poslanika,koje će za svaku krunsku zemlju izabrati njezin zemaljski sabor.

§. 41. Broj poslanika za gornju kuću čini polovicu broja po ustavu za donju kuću odredjenog. Ovaj će se broj izbornim zakonom tako razdieliti, da svaka krunska zemlja po dva člana svoga zemaljskoga sabora poslati ima kao poslanike, a ostali broj će se po razmjerju žiteljstva podieliti medju krunske zemlje.

§. 43. Donja kuća sastavit će se neposrednim izborom naroda.

§. 68. U zakonodavstvu o svim državnim prilikama sudjeluju zastupnici iz svih krunovina. Ovo zajedničko sudjelovanje vriedi i za zakonodavstvo o gradjanskom pravu, o kaznenom pravu, o sudbenom ustrojenju i o sudbenom postupku.

Na koliko u Ugarskoj, Erdelju, Hrvatskoj i Slavoniji zajedno s hrvatskim Primorjem i Riekom za zakonotvorstvo o gradjanskom i kaznenom pravu, o ustrojenju sudišta i sudbenom postupku postoje osobita, od onih za ostale krunovine različna zakonita pravila i uredbe, moći će za ovaj dio zakonarstva zadržati djelovanje sabora prije rečenih krunovina. Nu biti će ipak zadaća sabora ovih krunskih zemalja pregledati dosadanje svoje zakonotvorstvo glede spomenutih vrsti, da se što brže postigne žudjeno suglasje zakonotvorstva u svim stranama države.

*) Taj ustav nije nikada stupio na snagu; 31. prosinca g. 1851. bude opozvan i dokinut. Proglašen je u Zemaljsko-zakonskom i vladnom listu za krunovinu Hrvatsku i Slavoniju od god. 1850., komad I. broj 1.

9. odsjek:

O zemaljskim ustavima i saborima.

§ 73. Kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji sa spadajućim k njima Primorjem, gradom Riekom i njezinim kotarom sačuvat će se njihove vlastite uredbe, unutar granica saveza istih zemalja s državom, koji je ustanovljen po ovom državnom ustavu i to potpuno neovisno od kraljevine Ugarske. Poslanici dalmatinski viećat će sa zemaljskim saborom ovih kraljevina pod posredovanjem izvršujuće državne vlasti o sdruženju i o uvietih toga sdruženja, i što svrše podnieti će caru na potvrdjenje.

§ 75. Vojnička krajina, obstojeća za obranu cjelokupnosti države uzdržat će se sa svojim vojničkim uredjenjem i ostat će kao cjelokupni dio državne vojske podčinjena izvršujućoj državnoj vlasti. Osobiti zakon osigurat će stanovnikom vojničke krajine u obziru na odnošenja njihovih posjedovanja ona ista polakšanja, koja su stanovnikom ostalih krunskih zemalja podieljena.

11. odsjek.

O državnom vieću.

§ 96. Kruni i izvršujućoj vlasti o bok biti će državno vieće a imat će savjetujući upliv na sve one poslove, o kojima će izvršujuća vlast zatražiti njegovo mnijenje.

§ 97. Članove državnoga vieća imenuje car; kod imenovanja ima se uzeti mogući obzir na sve dielove države.

§ 98. Poseban će zakon urediti uredjenje i djelokrug državnoga vieća.[1])

II.

Listopadska diploma (20. listopada 1860.*)

..... I. Pravo: zakone davati, preinačivati i ukidati, izvršivat ćemo Mi i nasljednici Naši jedino sudjelovanjem zemaljskih sabora, zakonito sakupljenih, odnosno sudjelovanjem državnoga vieća, u koje će zemaljski sabori imati slati onoliko članovah, koliko mi ustanovili budemo.

II. U državnom vieću i s njime raspravljat će se i sudjelovanjem njegovim riešavati ustavno u buduće svikolici predmeti zakonotvorstva, tičući se pravah, dužnosti i interesah, koji su zajednički svim našim kraljevinam i zemljam, imenito: zakonotvorstvo o poslovih, odnosećih se na kovani novac, na novac u obće i na vjeresiju; zakonotvorstvo o carinah i trgovini; nadalje o načelih glede banaka, zakonotvorstvo glede načela o poslovih poštanskih, brzojavnih i željezničkih; napokon o svem, što se tiče dužnosti vojničke. Tako isto moći će se jedino s privolom državnoga vieća naredjivati, da se uvedu novi koji porezi i nameti, zatim da se povećaju postojeći porezi i stavke od pristojba, navlastito da se povisi ciena soli ili da se sklope novi koji zajmovi, kao što smo sve to jurve odredili odlukom Našom od 17. srpnja 1860.; neće se bez privole vieća državnoga ni preobraćati (konvertirati) sadašnji dugovi državni, ni prodavati, pretvarati ili obterećivati nepokretna svojina državna; napokon imat će se sudjelovanjem vieća državnoga prosudjivati i ustanovljivati proračuni državnih troškova za dojduću godinu, isto tako i prosudjivati zaglavljeni državni računi i rezultati godišnjega poslovanja financialnoga.

III. Svikolici ostali predmeti zakonotvorstva, koji nisu sadržani u točkah predidućih, riešavat će se načinom ustavnim u i po dotičnih saborih zemaljskih, i to u kraljevinah i u zemljah, spadajućih k ugarskoj kruni, u smislu prijašnjih njihovih ustava,

[1]) Državno je vijeće jedina uredba, koja je ostala na snazi i poslije dokinuća ovoga ustava.

*) Proglašena u Sborniku zakona i naredaba od god. 1863., svezak prvi, komad VII.

u ostalih pako kraljevinah i zemljah Naših u smislu i polag zemaljskih njihovih rednika. Nego, budući izim zemalja krune ugarske i takovi predmeti zakonotvorstva, koji ne spadaju izklopno u područje ukupnoga vieća državnoga, od mnogo jurve godina za ostale Naše zemlje zajednički razpravljani i riešavani, s toga priuzdržajemo Sebi, da ćemo i ovakve predmete razpravljati uz ustavno sudjelovanje državnoga vieća sazivajući u tu svrhu državne viećnike ovih zemalja. Ako dotični sabori zemaljski želili i predložili budu, moći će se zajednički razpravljati i takovi poslovi, koji inače nespadaju k nadležnosti vieća državnoga.

IV. Cesarska ova diploma ima se odmah pohraniti u zemaljskih arkivih Naših kraljevina, zemalja, i u svoje doba uvrstiti kako u autentičkom tekstu tako i u zemaljskih jezicih medju zakone zemaljske.

Previšnje ručno pismo o provedenju listopadske diplome banu barunu Šokčeviću.*)

Ljubezni barone Šokčeviću!

U mojoj diplomi izdanoj danas o uredjenju unutarnjih državo-pravnih razmjerja carevina, izrekao sam načela, po kojih će svekolike njezine zemlje odsada u poslovih zakonarstva udioničtvovati putem sabora zemaljskih i vieća carevinskoga.

Budući da po tom imade oživiti i zastupstvo mojih kraljevina Hrvatske i Slavonije, imat ćete Vi, obziruć se na postojavše ustanove, uredbe a i na one razrede Mojih hrvatsko-slavonskih podložnika, koji prijašnjih vremena neimadjahu prava političkih, podnieti Mi predlog o sastavbi hrvatsko-slavonskoga zastupstva, koje će se na temelju ustanova, koje ću izdat, imat što brže sastati se, i očitovati želje i nazore ovih kraljevina imenito o pitanju razmjerja ovih pokrajina prema kraljevini Ugarskoj, koje, uz priuzdržaj Moje odluke i sankcije, doznačujem viećanju i dogovaranju hrvatsko-slavonskoga zastupstva i sabora ugarskoga. Glede oblika i sastavbe ovoga zastupstva valja posavje-

*) Priopćeno u Sborniku zakona i naredaba od god. 1863. svez. 1., kom. VII.

tovati se s muževi, odlikujućimi se položajem svojim uredovnim ili gradjanskim, umom, obavljenom javnom službom ili javnim povjerenjem. Za sada sam podjedno naredio, da se u hrvatsko-slavonskom odsjeku, postojećem u Mojem ministarstvu državnom, upotrebljuju sinovi ovih pokrajina.

U Beču dne 20. listopada 1860.

Franjo Josip v. r.

Previšnje ručno pismo o službenosti hrvatsko-slavonskoga jezika i o uređenju kr. dvorskoga dikasterija za Hrvatsku i Slavoniju.*)

Ljubezni barune Šokčeviću!

U dodatak k Mojim dne 20. listopada i 23. studenoga o. g. na Vas upravljenim ručnim pismom nalazim ustanoviti, da hrvatsko-slavonski jezik zemaljski ima i kod namjesničtva i banske stolice valjati kao jezik poslovni i uredovni i to isto tako u unutarnjoj službi kao i u obćenju s ostalimi vlastmi političkimi i sudbenimi; dočim podjedno naredjujem, da će biti svakomu prosto kao i dosada, u svakom u zemlji običnom jeziku predavati vlastim podnesakah i molbenicah, koje će se imat u istom jeziku riešavati.

Budući da nadalje prije, nego budu utvrdjena razmjerja Mojih kraljevinah Hrvatske i Slavonije prema Mojoj kraljevini Ugarskoj, koja sam Ja uz priudržaj moje odluke i sankcije, doznačio viećanju i dogovaranju obostranih sabora zemaljskih, nije moć izdati konačnih odlukah o vrhovnoj administrativnoj i političkoj upravi ovih pokrajinah, i budući su pitanja, koja se sada razpravljaju, skopčana s prijašnjimi političkimi uredbami i stanji ovih pokrajinah, ima se hrvatsko-slavonski odsiek postojeći u Mojem državnom ministarstvu, izlučiti iz istoga i pretvoriti u samostalan privremeni dikasterij dvorski, kojega će predsjednik važnije poslove, odnoseće se na moje kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, predlagati i zastupati u Mojem vieću ministarskom.

*) Priopćeno u Sborniku zakona i naredaba od g. 1863. sv. I. br. 154.

Ovaj dvorski dikasterij imat će osim političke uprave obskrbljivati unutar granicah Mojega ručnoga pisma od 20. listopada o. g. i one na pravosudje u Hrvatskoj i Slavoniji ili na pravne stvari iz ovih pokrajinah odnoseće se poslove, koje je dosada obskrblivalo ministarstvo pravosudja, a isto tako i administrativne poslove bogoštovlja i nastave.

Vi imate putem privremena dvorskoga dikasterija podnieti Mi predloge banske konferencije o poprednjem ustrojstvu županijah, a tako i o naimenovanju velikih županah, nego pazeći pri tom na pravo nasliednih velikih županah, koje je uzdržano i u Mojoj kraljevini Ugarskoj.

Glede sjedinjenja Mojih kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije voljan sam izpuniti želje Meni do znanja dostavljene, dočim podjedno potrebita naredjujem, da se radi podpuna izpitanja i svestrano zadovoljujućega riešenja ovoga pitanja sastanu poslanici iz Moje kraljevine dalmatinske u banskoj konferenciji, i da s istom razpravljaju o ovom pitanju.

U Beču dne 5. prosinca 1860.

Franjo Josip v. r.

III.

Veljački patent (26. II. 1861.*)

Pošto smo mi u svojoj diplomi, dne 20. listopada 1860. izdaoj u svrhu, da bi se uredila državno-pravna razmierja cesarevine, obnašli na temelju sankcije pragmatičke i po svevlasti Našoj za pravilo kako Nam samim tako i za pravilo zakonitim Našim u vladanju nasliednikom zaključiti i narediti, da će se pravo: zakone davati, mienjati i ukidati, izvršivat jedino uz sudjelovanje zemaljskih saborah, odnosno uz sudjelovanje vieća cesarevine, zatim uvažujuć Mi, da pravu ovomu, za da moguće bude uvesti ga u život, treba stanovita reda i stanovite forme u izvršivanju, izjavljujemo, naredjujemo i navješćujemo saslušav Naše ministarstvo, kao što sliedi:

*) Priopćen u Sborniku zakona i naredaba od god. 1863. Sv. 1., kom. XI., br. 175.

I.

Glede toga, kako da bude sastavljeno vieće cesarevine, zvano da zastupa cesarevinu, i glede prava, koje mu je u diplomi Našoj od 20. listopada 1860. priuzdržano u obziru sudjelovanja njegova pri zakonotvorstvu, odobravamo Mi priklopljeni zakon o zastupstvu cesarevine i podieljujemo istomu zakonu ovim za svekolike Naše kraljevine i zemlje moć državnoga temeljnoga zakona.

II.

Glede kraljevina Naših Ugarske, Hrvatske i Slavonije kao i glede velike Naše kneževine Erdeljske, da bi nam se prijašnji njihovi zemaljski ustavi povratili u suglasju s pomenutom našom diplomom i unutar granicah, u istoj diplomi ustanovljenih, učinili smo jurve odredbe ručnimi Svojimi pismi od 20. listopada 1860.

Zastupstvo carevine.

§ 1. Carevinu zastupa vieće cesarevine.

Vieće cesarevine sastavljeno je iz kuće gospodske i kuće poslaničke.

§ 2. Članovi kuće gospodske jesu po rodu punoljetni principi kuće cesarske.

§ 3. Nasliedni članovi kuće gospodske jesu punoljetne glave onih ovozemskih plemićkih porodica, koje se odlikuju posjedovanjem velikih dobara, i kojim cesar podijeli nasliedno dostojanstvo viećnika cesarevine.

§ 4. Članovi kuće gospodske po uzvišenom dostojanstvu crkvenom jesu svi nadbiskupi i biskupi oni, kojim ide naslov kneževski.

§ 5. Cesar priuzdržaje sebi pravo, da će odlične muževe, koji stekli budu zasluga za državu ili crkvu, za znanost ili umjetnost, imenovati za doživotne članove u kući gospodskoj.

§ 6. U kuću poslaničku dolazit će izborom tri sto četrdeset i tri člana, i to u broju, na sliedeći način ustanovljenom za pojedine kraljevine i zemlje:

Za kraljevinu Ugarsku.... osamdeset i pet,
za kraljevinu Dalmaciju... pet,
za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju.... devet,

§ 7. Članove, ustanovljene za koju zemlju, pošilja sabor iste zemlje izborom neposrednim.

§ 9. Vieće cesarevine saziva car svake godine.

§ 10. Područje ukupnoga vieća cesarevine obsiže po članku II. diplome od 20. listopada 1860. svekolike predmete zakonotvorstva, koji se odnose na prava, dužnosti i interese, zajedničke svim kraljevinam i zemljam.

Takovi su predmeti imenito:

a) svikoliki poslovi, koji se odnose na način, kao i na red dužnosti vojničke;

b) svikoliki poslovi, kojima se uredjuju stvari, odnoseće se na novac u obće, na vjeresiju, na novac kovani i banke, carine i stvari trgovačke, načela o stvarih poštanskih, željezničkih i brzojavnih;

c) svikoliki poslovi, odnoseći se na financije cesarevine u obće; navlastito proračuni kućanstva državnoga, prosudjivanje zaglavljenih računa državnih i rezultata poslovanja financijalnoga, sklapanje novih zajmova, preobraćanje (konvrtovanje) postojećih državnih dugova, prodavanja, pretvaranje, obterećivanje nepokretne imovine države, povišivanje postojećih i uvodjenje novih poreza, daća i dohoda. Porezi, daće i dohodi pobirat će se po zakonih postojećih, dok isti zakoni putem ustavnim nebudu promienjeni. Državni dug stavljen je pod kontrolu vieća cesarevine.

§ 11. Predmeti zakonotvorstva, koji su zajednički svim kraljevinam i zemljam, izim zemalja ugarske krune, spadaju po čl. III. diplome od 20. listopada 1860. u ustavno područje vieća cesarevine, u kojem vieću ne će biti članova iz zemalja krune ugarske. Idu dakle u ovo tiešnje vieće cesarevine, izim poslova u §. 10. nabrojenih, svi oni predmeti zakonotvorstva, koji nisu naročito priuzdržani po zemaljskih redovih onim pojedinim zemaljskim saborom, koji su zastupljeni u tiešnjem vieću cesarevine.

§ 13. Ako u doba, kada vieće cesarevine nije sakupljeno, bude silno potrebito učiniti kakove naredbe u predmetu, koji spada u područje pomenutoga vieća, bit će ministarstvo držano, prvomu budućemu vieću cesarevine razjasniti razloge i uspjehe naredbe učinjene.

71.

Zakonski čl. 42. od 1861. o odnosu trojedne kraljevine prema kruni i kraljevini ugarskoj.*)

Šulek, Naše pravice.

Povodom kraljevskoga predloga od 26. veljače 1861. br. 152. i na temelju podnešenog po središnjem odboru[1]) predloga, iza višenedjelnog viećanja u pogledu odnošaja trojedne kraljevine naprama kruni i kraljevini ugarskoj i iza predbježnog za uzčuvanje narodne svoje slobode stvorenog zaključka: da se svaki na ustanovljenje ovog odnošaja smjerajući zaključak za ništetan i kao neučinjen smatrati ima, ako bi se o specijalnih pitanjih i izpravcih, odnosećih se budi na predlog središnjega odbora, budi na onaj zagrebačkih zastupnikah[2]) ili zastupnika Eugena Kvaternika [3]), nenadanim nu ipak mogućim razpuštenjem ili odgodjenjem sabora prepriečila potanja razprava; zaključio je sabor trojedne kraljevine što sliedi:

§ 1. Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u današnjem svom teritorialnom obsegu, brojeć ovamo županije: riečku s gradom Riekom, njegovim kotarom i ostalim primorjem, zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požešku, virovitičku i sriemsku, i sadašnju vojničku krajinu, to jest: osam hrvatskih i tri slavonske pukovnije, imenito: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, prvu i drugu bansku, križevačku i gjurgjevačku, zatim gradišku, brodsku i petrovaradinsku; tako isto razumievajuć ovamo pravo na Medjumurje i ostala virtualna i teritorialna prava ove kraljevine, izjavljuje i očituje putem svoga u glavnom gradu Zagrebu rokujućega sabora, da je uslied dogadjajah g. 1848. svaka druga ma kakva, budi zakonotvorna, budi administrativna, budi sudstvena sveza izmedju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i izmedju kraljevine Ugarske pravno posve prestala, osim što se nj. veličanstvo, zajednički kralj njihov, po njihovih do god. 1848. zajedničkih zakonih, nakon ugovorenih za trojednu kraljevinu i za kraljevinu Ugarsku posebnih krunitbenih diplomah, ima kruniti za kralja dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga, i to po slobodnoj volji naroda trojedne kraljevine jednom te istom krunom i jednom te istom krunitbom, kojom i za kralja ugarskoga, i što ovaj trojednoj kraljevini, osim njezinih posebnih temeljnih, državnih i ustavnih pravah, pristoje još i sva ova javna prava, koja pripadahu kraljevini Ugarskoj do konca god. 1847., a koliko se ona gori izjavljenoj samostalnosti i neodvisnosti njezinoj posredno ili neposredno neprotive.

§ 2. Nu uvažavajuć zajedničku s ugarskom kraljevinom prošlost svoju i prijašnji š njom zajednički ustavni život, a tako isto uvažavajuć zajedinstvo interesah glede uzdržanja i razvitka ustavne slobode, trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, pretresivajuć previšnji kralj. predlog od 28. veljače 1861. br. 156., kojim je pozvana, da izjavi svoje želje i misli glede odnošenja svojega prema Ugarskoj, očituje krepošću ovoga svojega saborskoga zaključka: da je ona pripravna prema koristi i potreboći zajedničkoj s kraljevinom Ugarskom stupit u još užju državno-pravnu svezu, čim od kraljevine Ugarske gori naznačena neodvisnost i samostalnost, a tako i gori pomenuti realni i virtualni teritorialni obseg trojedne kraljevine, pravnovaljano budu priznani.

§ 3. Navedena državo-pravna sveza izmedju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imala bi na temelju njihovoga podpunoga starodavnoga ustava, te pomenute neodvisnosti trojedne kraljevine i njezine državne ravnopravnosti, osnovana biti na skupnom zakonarstvu i prema tomu ustrojenoj upravi, stegnutoj na one državne poslove, koji će se saveznim ugovorom potanje opredieliti.

*) Taj je članak dobio kraljevu sankciju 8. studenoga 1861.

[1]) Odbor, koji je bio odmah na početku sabora 1861. biran, da iznese prijedlog o državopravnom odnošaju Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji. — [2]) Zagrebački zastupnici Mirko Bogović, Vjekoslav Frigan, dr. Mirko Šuhaj, Robert Zlatarović i Josip Žuvić. I jedan i drugi prijedlog glasi, da je trojedna kraljevina pripravna stupiti s Ugarskom u bliži državnopravni savez, ali prijedlog središnjega odbora traži, da Ugarska prije svakoga dogovaranja bezuvjetno prizna samostalnost, nezavisnost i cjelokupnost Hrvatske, dok to zagrebački zastupnici ne traže. — [3]) Kvaternik traži, da se Hrvati najprije uzmu dogovarati s vladajućim kraljem svojim.

§ 4. Zakonarstvo i vrhovna uprava u poslovih političnih, nastavnih, vjerozakonskih i pravosudja, kao i sudbenost u svih molbah, nemogu biti predmetom užje sveze medju troj. kraljevinom i kraljevinom Ugarskom, te u pitanju medjusobnog odnošaja ovih kraljevinah u pretres i nedolaze.

§ 5. Čim se sabor kraljevine Ugarske za načela ovoga zaključka izjavi, bit će od jedne i druge strane odredjeni jednakobrojni, od saborskih članovah sastojeći odbori u tu svrhu da, sastavši se na osobitu, medjusobnim dogovorom odredjenu mjestu, potanki o državo-pravnoj toj svezi ugovor izrade, ter ga dotičnim saborom na odobrenje predlože.

§ 6. Obzirom na previšnji odpis njeg. veličanstva pod 20. listopada 1860. na bana baruna Šokčevića, kano i na medjusobno 700-godišnje drugovanje, imat će se taj zaključak saboru ugarskomu znanja radi priobćiti, a isto tako njeg. veličanstvu prigodom podastiranja ovosaborske adrese podnieti, s molbom, da ga poput kralj. predloga ugarskomu saboru na viećanje, ili ako bi isti sabor po pripadajućem si pravu iniciativu poprimio, njegovu predstavku daljnjeg pretresanja radi ovomu saboru dostaviti blagoizvoli.

72.

Zakletva kralja Franje Josipa I.

Mi Franjo Josip I., božjom milošću Ugarske i posestrimih joj zemaljah nasljedni i apoštolski kralj, zaklinjemo se živim Bogom, blaženom djevicom Marijom i svimi svetci božjimi, da ćemo crkve božje oblasti Ugarske i posestrimih joj kraljevinah i svakoga reda crkvene i svjetske stanovnike u njihovih pravih, preimućtvih, slobodi, sloboštinah, zakonih, davnih dobrih i odobrenih običajih uzdržati, svakomu pravdu i pravicu podjeljivati; Ugarske i posestrimih joj kraljevinah prava, ustav, zakonitu neodvisnost i zemljištnu cjelokupnost nepovriedjeno im sačuvati, da ćemo zakone blagopočinuvšega Andrije II. (izuzamši ipak zaporku 31. istih zakonah, koja se ovako počimlje: »Quodsi vero Nos« sve do rieči »in perpetuam facultatem«[1]) obdržavati; a granice Ugarske i posestrimih joj kraljevinah i sve, što ovim zemljam, kojim god pravom i naslovom pripada, nećemo niti otudjiti niti okrnjiti, pače da ćemo ih, na koliko moguće, umnožiti i razširiti, te sve ono učiniti, što na boljak, slavu i umnoženje ovih zemaljah po pravdi učiniti možemo.[2]) Tako Nam Bog pomogao i svi svetci božji.

73.

Iz „Austro-ugarske nagodbe“.

Zakonski članak XII. 1867.*)

§ 1. Ona sveza, štono s jedne strane izmedju zemalja krune ugarske, s druge strane izmedju ostalih zemalja i pokrajina Njegova Veličanstva pravno postoji, osniva se na sankciji pragmatičnoj, primljenoj I., II., III., člankom godine 1723.

§ 2. Svetčani ovaj temeljni ugovor, osnovavši za žensku granu kuće Habsburške pravo nasljedstva na prijestol, izriče podjedno, da se one zemlje i pokrajine, štono po ustanovljenom redu nasljedstva pod jednim istim vladaocem stoje, imadu nerazdjelivo i nerazlučivo posjedovati. Uslied toga odlučno izrečenoga načela je obrana i uzdržavanje obće sigurnosti zajedničkom silom takova obća i uzajamna obvezanost, koja upravo iz pragmatičke sankcije proizlazi.

§ 8. Jedno od sredstva obće i zajedničke obrane, koja iz pragmatične sankcije proizlazi je svrsi shodno upravljanje sa

[1]) Na str. 35. od rieči „Ako pak mi“ do „našim nasljednicima“.

[2]) U kraljevskoj zavjernici, koja je sankcionirana za kraljevinu Ugarsku 28. srpnja 1867., a za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju 10. prosinca 1868. glasi: „Sve one strane i pokrajine Ugarske i posestrimih joj kraljevinah, što su već natrag stečene, pa i one, što će božjom pomoćju odsele biti natrag pribavljene, pripojit ćemo u smislu krunitbene Naše zakletve rečenoj zemlji i posestrimim joj kraljevinam.

*) Proglašen u Sborniku zak. i nared. od g. 1869., komad IV. br. 6.

vanjskimi poslovi. Ovo cijeli shodno upravljanje iziskuje zajedinstvo glede onih vanjskih posala, koji se tiču svih zemalja, što su pod vladom Njegovoga Veličanstva. Zato spada diplomatičko i trgovačko zastupanje carevine naprama inostranim državama, a tako i odredbe, koje bi obzirom na medjunarodne ugovore ponići mogle, medju zadatke obćega ministra vanjskih posala, koji je vezan pritom na sporazumak i suglasje obostranih ministarstva.

§ 9. Drugo sredstvo zajedničke obrane je vojska i naredbe, koje se na nju odnose, jednom riječi: posao rata.

§ 11. Uslied vladalačkih prava, koja u poslovih rata ustavno pripadaju Njegovomu Veličanstvu, priznaje se sve ovo, što se na cjelokupnu, dakle i ugarsku vojsku kao sastavnu čest cjelokupne vojske odnosi, jedinstveno naime provodjenje, zapovjedničtvo i unutarnje ustrojstvo njezino za stvar, koja podleži odredbi Njegovoga Veličanstva.

§ 12. Ipak pravo, koje se odnosi na povremeno popunjivanje ugarske vojske i na ponudbu novaka; zatim ustanovljivanje ponudbe i trajanje službe, a tako i odredbe o razmještavanju i obskrbljivanju vojske, pridržaje sebi zemlja na temelju dosadanjih zakona, kako u zakonodavnom, tako i u upravnom pogledu.

§ 16. Posao novčarstva priznaje ugarski sabor na toliko zajedničkim, na koliko će zajednički biti oni troškovi, koji će se imati obraćati na predmete, koji su označeni u predjašnjim stavkama zajedničkima. To se ipak ima tako tumačiti, da se za pomenute predmete potrebni cjelokupni troškovi imadu istina zajednički opredieljivati na način, koji se niže u točkah o rukovanju pomenutih predmta predlaže; ali da će glede razporezivanja, utjerivanja i izručivanja na mjesto opredieljenja one svote, koja će odpasti na Ugarsku a koja će se ustanoviti prema razmjeru, na označeni način u točkah 18., 19., 20., 21. i 22., odredjivati ugarski zemaljski sabor i odgovorno mu ministarstvo onako, kako to ustanovljuju niže pomenute točke o poslovanju.

§ 25. Drugi glavni uvjet jest taj, da podpuna ustavnost u ostalih zemljah i pokrajinah Njegovoga Veličanstva u život

stupi: budući bi Ugarska samo s ustavnim zastupstvom istih zemalja mogla doći u dodir ma glede kakovih zajedničkih poslova. A i samo Njegovo Veličanstvo željaše dosadanji način razpravljanja ovakovih predmeta promieniti radi toga, što je ustavnimi pravi snabdjelo i ostale svoje zemlje, i što drži, da se pri vršenju zajedničkih posala ustavni njihov upliv nemože obaći.

§ 27. Ustrojiti treba jedno zajedničko ministarstvo za sve one predmete, koji kao u istinu zajednički ne spadaju pod posebnu upravu niti zemalja ugarske krune, niti ostalih zemalja Njegovoga Veličanstva. Ovo ministarstvo ne može uz ove zajedničke predmete, koji na nj spadaju, vršiti i ine poslove, koji spadaju na posebnu upravu jedne ili druge strane, a nemože ni kakav upliv na nj izvršivati. Svaki član toga ministarstva biti će odgovoran za sve ono, što u njegov djelokrug spada; a ujedno će odgovorno biti i cjelokupno ministarstvo za sve takove uredovne naredbe, što ih je zajedno učinilo.

§ 29. Prema načelu ove ravnopravnosti neka od strane Ugarske zemaljski njezin sabor izabere iz svoje sredine povjereničtvo s opredieljenim brojem članova (delegaciju) i to iz svake kuće saborske; a isto tako neka opet od svoje strane jednakim ustavnim putem izaberu i ostale zemlje Njegovoga Veličanstva povjereničtvo, koje upravo toliko članova broji. Broj članova ovih povjerenstva opredielit će se sporazumkom jedne i druge stranke. Broj ovaj nemože za jednu ili drugu stranku biti veći od šestdeset članova.

§ 59. Budući da ipak imade izmedju Ugarske i ostalih zemaljah Njegovoga Veličanstva obzirom na uzajmne interese njihove važnih i mnogobrojnih dodirnih točakah, to je sabor pripravan na to, da se glede trgovačkih stvarih s jedne strane medju zemljami krune ugarske, s druge strane medju ostalimi zemljami Njegovoga Veličanstva od vremena do vremena sklopi carinski i trgovački savez.

§ 68. Samo po sebi se razumije, da zemlji, ako i na koliko dogovor o predmetih u §§. 58.—67. izbrojenih dogovor ne bi pošao za rukom, ostaje pridržano pravo samostalnoga zakonitoga raspolaganja i da imadu sva njezina prava u tom obziru nepovriedjena postojati.

74.

Znatniji članci „Ug.-hrvatske nagodbe“.

Zakonski članak I. (čl. XXX. ug. sab.) 1868.*)

Mi Franjo Josip I.
po milosti božjoj Car Austrijanski, kralj Ugarski i Česki, kralj Dalmatinski, Hrvatski, Slavonski, Galički, Vladimirski i Ilirski, arkivojvoda Austrijanski itd. itd. itd.

Častni, poštovani, poglaviti i velemožni, ugledni i plemeniti, mudri i obzirni, ljubljeni vjerni Naši!

Nastojeći Mi, primjerno otčinskoj našoj skrbi, unapredjivati sve, što na učvršćenje blagostanja premilih Nam kraljevinah i zemaljah spada, odlučismo premilostivo odobriti i kraljevskom Našom moćju potvrditi zakonski članak, kojega Nam vjernosti vaše s preponiznom adresom od 26. rujna t. g. predložiše, ovako, kako sliedi:

Zakonski članak

o nagodi, koju s jedne strane kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija, sklopiše za izravnanje postojavših izmedju njih državopravnih pitanjah.

Pošto su kraljevine Hrvatska i Slavonija tečajem stoljetjah koli pravno toli faktično spadale ka kruni sv. Stjepana, i pošto je u pragmatičkoj sankciji takodjer izrečeno, da su i zemlje krune Ugarske medjusobno nerazdružive: to su na ovih temeljih s jedne strane kraljevina Ugarska sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija za poravnanje nastavših medju sobom državopravnih pitanjah sklopile sliedeću nagodbu:

§ 1. Kraljevina Ugarska sjedinjena s Erdeljem i kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sačinjavaju jednu te istu državnu zajednicu tako napram ostalim pod vladom Nj. Veličanstva stojećim zemljam, kao što i napram inim državam.

*) Sankcioniran za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju 8. studenoga 1868., a za kraljevinu Ugarsku 14. studenoga 1868. proglašen u Sborniku zakona i naredaba, valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, od god. 1868., komad V. br. 14.

§ 2. Iz ove državne zajednice i skupnosti sliedi, da se ima kralj kraljevinah Ugarske i Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednom te istom krunom i jednim te istim krunitbenim činom okruniti i za sve pod krunom sv. Stjepana stojeće kraljevine na zajedničkom saboru ovih kraljevinah zajednička krunitbena zavjernica utanačiti i izdati.

Izvornik ove krunitbene zavjernice ima se uz magjarski sastavak i jezikom hrvatskim sastaviti i kraljevinam Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji izdati i u njemu cjelokupnost i zemaljski ustav kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije zajamčiti.

Krunitbena zavjernica od g. 1867. ima se naknadno takodjer izvorno hrvatskim jezikom sastaviti i saboru kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije što prije poslati.

§ 3. Iz gore spomenute nerazdružive državne zajednice sliedi nadalje, da glede svih onih predmetah, koji su svimkolikim kraljevinam krune ugarske i ostalim zemljam Nj. Veličanstva zajednički, ili koji se zajedničkim sporazumkom razpravljati imadu, treba da bude kraljevinam Ugarskoj, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji jedno te isto zakonito zastupstvo, zakonodavstvo i što se izvršbe (Executive) tiče, zajednička vlada.

§ 4. Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pripoznavaju zakonski članak XII. g. 1867. ugarskoga sabora, koj označuje zajedničke poslove medju kraljevinami krune sv. Stjepana i ostalimi zemljami Nj. Veličanstva, zatim i poslove, koji premda nisu zajednički obim ovim strankam, nu ipak se zajedničkim sporazumkom njihovim razpravljati imadu, i koj ustanovljuje način njihova rukovodjenja, — isto tako pripoznavaju i već na temelju ovoga zakona oživotvorene nagodbene ustanove, osobito zak. čl. XIV., XV. i XVI. od god. 1867. i za se kriepostnimi i obveznimi, nu ipak uz tu naročitu ogradu, da se u buduće slični temeljni zakoni i nagodbe samo zakonitim sudjelovanjem kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije stvarati mogu.

U ovom stavku spomenuti temeljni zakon i zakonski članci imaju se naknadno u izvornom hrvatskom sastavku ta-

kodjer izdati i proglašenja radi saboru kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije što prije poslati.

§ 5. Izim onih predmetah, koji su kraljevinam krune sv. Stjepana i ostalim zemljam Nj. Veličanstva zajednički, ili koji se zajedničkim njihovim sporazumkom razpravljati imadu, postoje još i drugi kraljevine Ugarske i kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednako se tičući poslovi, glede kojih se ovom nagodbom priznaje potreba zajedničkoga zakonodavstva i zajedničke vlade za sve zemlje krune ugarske.

§ 6. Takav je prije svega zajednički posao za sve kraljevine krune sv. Stjepana opredjeljivanje troškovah za previšnji kraljevski dvor.

§ 7. Zajednički su poslovi nadalje: dozvoljivanje novakah, zakonarstvo za obranbeni sustav i vojnu dužnost i odredbe glede ponamješćivanja i obskrbljivanja vojske, glede česa se ipak za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju odredjuje:

a) da se broj novakah na Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju iz kontigenta zajednički opredieljenog odpadajući odmjeri po razmjerju ukupnoga pučanstva njihovoga; pri čemu se samo po sebi razumieva, da se, u slučaju promjene sadanjega obranbenoga sustava, propisi novoga obranbenoga sustava takodjer u kraljevinah Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji uvesti imadu,

b) da se novaci iz kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije uvrstiti imadu u vojne pukovnije istih kraljevinah, napokon

c) da se pri uvršćivanju novakah obzir uzeti ima na njihovo usposobljenje za stanovite struke vojničtva, pa da se novaci iz Primorja najvećma uvršćivaju u pomorsku vojsku.

§ 8. Zajednički su kraljevini Ugarskoj i kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji tako u obziru zakonarstva, kao što i u obziru vladavine na sdola opisani način financijalni poslovi takodjer. Prema tomu spada na zajednički državni sabor svih kraljevinah krune ugarske: ustanovljivati zajednički porezni sustav, dozvoljivati izravne i neizravne poreze tako glede vrstih, kao i brojevnih stavkah istih porezah, isto tako razpisivati poreze, rukovoditi i utjerivati jih, uvadjati nove poreze, ustanovljivati proračun zajedničkih troškovah, kao i pregle-

davati godišnje zaključne, tičuće se troškovah za zajedničke poslove; — zatim spada na isti sabor: kontrahiranje novoga i konvertiranje već obstojećega državnoga duga, — nadalje uprava, prodaja, preinačivanje i obterećivanje nepokretnih (državnih) dobara, razpolaganje o monopolih i kraljevskih prihodih (regalia majora) i u obće svaka odredba odnoseća se na takove financijalne predmete, koji su svim zemljam krune sv. Stjepana zajednički; s onim ipak ograničenjem, da ako bi se radilo o prodaji državne dalmatinsko-hrvatsko-slavonske nepokretne imovine u zemljah i šumah, o tome se i sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije sasluhnuti ima, pa da se bez njegove privole prodaja takova izvesti nemože.

Glede svih ovih predmetah zajedničko financijalno upraviteljstvo, koje vodi zajedničkomu saboru odgovorni kraljevski ugarski ministar financijah, proteže se i na kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju.

§ 9. Svim kraljevinam krune ugarske zajednički poslovi su nadalje: novčarstvo, kovani novac i bankarstvo, kano i ustanovljenje sustava novčana i obćenitog novčanog mjerila, izpitivanje i odobravanje onih trgovačkih i državnih ugovorah, koji se jednako tiču svih zemaljah krune sv. Stjepana ili se odnose na zemljištnu promjenu; odredbe glede bankah, zavodah za vjeresiju i osiguravanje, povlasticah, mjere i vage; zatim zaštita markah i muštrah, punciranje, vlastničtvo književnih i umjetnih proizvodah, pravo pomorsko, trgovačko, mjenbeno i rudno, te u obće trgovina, mitnice i malte, brzojavi, pošte, željeznice, luke, brodarstvo i one državne ceste i rieke, koje se kraljevine Ugarske i kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednakim načinom tiču.

§ 10. Zajedničko je zakonodavstvo takodjer glede ustanovah ob obrtih, razumievajuć ovamo i kućarenje, o družtvih, kojim nije svrha zajedničkoga tečenja ili dobitka, o putnih listovih, redarstvu nad inostranimi, o državljanstvu i domaćinstvu.

§ 31. Pravo zakonarsko glede onih predmetah, koji su kraljevinam ugarske krune i ostalim zemljam Nj. Veličanstva

zajednički, ili se njihovim medjusobnim zajedničkim sporazumkom obavljati imadu, kao i glede onih poslovah, koji se u gornjih paragrafih za svekolike kraljevine ugarske krune zajedničkimi označuju, pripada zajedničkomu saboru svih kraljevinah ugarske krune, koj se svake godine u Peštu sazvati imade.

§ 43. Glede svih onih poslovah, koji su zakon. čl. XII. godine 1867. i ovom nagodbom svim zemljama krune ugarske zajedničkimi izjavljeni, izuzam u § 10. navedene predmete, vodi središnja u Budimpešti stolujuća vlada izvršbu sredstvom vlastitih svojih organah, takodjer u kraljevinah Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji.

§ 44. Obzirom na zastupanje interesa kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ima se za iste kraljevine imenovati jedan posebni dalm.-hrv.-slavonski ministar bez listnice kod središnje vlade u Budimpešti. Taj ministar je član ukupnog ministarskog vieća, imajući u njem pravo odvjeta, pa je odgovoran zajedničkomu državnomu saboru. On će biti svezom izmedju Nj. Veličanstva i zemaljske vlade kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

§. 46. Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pako na njihovo zahtievanje osiguravaju se, da će središnja vlada tako činovnike za hrvatsko-slavonske odsjeke, koji će se kod središnje vlade ustrojiti, kako takodjer i one svoje organe, koji će u obsegu kraljevinah ovih uredovati, obzirom na potrebitu strukovnu vještinu, u koliko to samo moguće bude, imenovati izmedju domaćih sinovah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

§ 47. Glede svih onih predmetah, koji ovom nagodbom nisu priuzdržani zajedničkomu saboru i središnjoj vladi, pripada kraljevinam Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji pravo podpune samouprave (autonomije) tako u području zakonarstva kao i izvršbe.

§ 48. S toga razloga spada u djelokrug podpune autonomije kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije zakonarstvo i uprava u svih poslovih nutarnjih, bogoštovja, nastave i pravosudja, amo računajuć sudbenost u svih molbah, izim sudbenosti glede pomorskoga prava.

§ 50. Na čelu autonomne vlade kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije stoji ban, koji je odgovoran saboru istih kraljevinah.

§ 56. U svemkolikom obsegu kraljevinah Hrvatske i Slavonije službeni je jezik hrvatski toli u zakonarstvu, koli u sudstvu i upravi.

§ 57. Za organe zajedničke vlade ustanovljuje se takodjer hrvatski jezik službenim jezikom unutar granicah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

§ 58. Predloge i spise u hrvatskom jeziku sastavljene, pa iz kraljevinah Hrvatske i Slavonije na zajedničko ministarstvo podnešene, imade to ministarstvo primati i rješitbe svoje na istom jeziku izdavati.

§ 59. Obzirom na to, da su kraljevine Hrvatska i Slavonija politički narod, imajući posebni svoj teritorij i u pogledu nutarnjih svojih poslovah vlastito zakonodavstvo i autonomnu vladu, ustanovljuje se nadalje, da se zastupnici istih kraljevinah tako na zajedničkom saboru, kako i delegacije mogu služiti i jezikom hrvatskim.

§ 61. U poslovih autonomnih imadu se unutar granicah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije upotrebljivati sjedinjene boje i grbovi istih kraljevinah, potonji providjeni krunom sv. Stjepana.

§ 62. Kod označivanja poslovah, svim kraljevinam krune ugarske zajedničkih, upotrebljuju se sjedinjeni grbovi kraljevinah Ugarske i Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

§ 63. Za razpravljanja zajedničkih poslovah imade se uz ugarsku zastavu i sjedinjena zastava kraljevinah Dalmacije Hrvatske i Slavonije razviti na sgradi, u kojoj se obdržava zajednički sabor zemaljah krune ugarske.

§ 65. Kraljevina Ugarska priznaje zemljištnu cjelokupnost kraljevinah Hrvatske i Slavonije i nastojati će o tom, da se ova oživotvori.

Napokon će ona i u buduće uskorivati, da se onaj dio vojne krajine, koj ka kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji spada, skupa sa vojnimi krajiškimi komuniteti sjedini sa pomenutimi kraljevinami u obziru zakonodavstva, uprave i sudstva i kako je

dosada višeput rieč digla, neće i u buduće prestati temeljem prava sv. ugarske krune zahtievati reinkorporaciju Dalmacije, kao i zahtievati, da se Dalmacija pridruži kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji; nu svakako se bude Dalmacija ob uvjetih ove reinkorporacije saslušati imala.

§ 66. U smislu prijašnjega paragrafa priznavaju se kao k teritoriju kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije spadajuće:

1. Sve ono zemljište, koje sada skupa s gradom i kotarom bakarskim spada k županiji riečkoj, s izuzetjem grada i kotara riečkog, koji grad, luka i kotar sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tielo (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus), i glede kojega kao takova, posebne autonomije i na nju protežućih se zakonodavnih i upravnih odnošajah uredjenja, imat će se putem odborskih razpravah izmedju sabora kraljevine Ugarske i sabora kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rieke obće sporazumljenje postići.[1])

2. Županija zagrebačka sa gradovi Zagrebom i Karlovcem i slobodnim kotarom Turopoljskim.

3. Županija varaždinska sa gradom Varaždinom.

4. Županija Križevačka s gradovi Križevci i Koprivnica.

5. Županija požeška s gradom Požegom.

6. Županija virovitička s gradom Osiekom.

7. Županija sriemska.

Nadalje sliedeće krajiške pukovnije:

1. Lička.
2. Otočka.
3. Ogulinska.
4. Slunjska.

[1]) Uvod i 1. alineja ovoga §-a, dakle od riječi „U smislu" do riječi „postići" napisani su u hrvatskom izvorniku nagode na posebnoj priliepljenoj krpici, dugačkoj 22·7 cmt., a širokoj 9·8 cmt., dočim su u madž. izvorniku napisani na čitavom listu papira.

Izpod krpice čita se izvorni tekst ovako:

„U smislu predidućih paragrafah priznaje se, da na teritorijalni obseg kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije spada.

1. Savkolik prostor, koj za sada skupa sa gradom Bakrom i njegovim kotarom riječkoj županiji pripada, izuzamši grada Rieke i njegov kotar, glede kojih medju oba kraljevinska odbora nagodba uspjela nije".

5. Banovačka prva.
6. Banovačka druga.
7. Varaždinsko-križevačka.
8. Varaždinsko-gjurgjevačka.
9. Gradiškanska.
10. Brodska.
11. Petrovaradinska.

Napokon sadašnja Dalmacija.

70. Iza kako bude nazočna nagodba postigla previšnju sankciju, imade se ona kao zajednički temeljni zakon uvrstiti u posebne zakonike kraljevine Ugarske i kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije; pa se podjedno ustanovljuje, da ova nagodba nemože biti predmetom zakonodavstva pojedinih nagadjajućih se kraljevinah i da promjena iste usliediti može samo onim putem, kojim je udjelotvorena, pristupom najme svih onih činbenikah, koji ju sklopiše.

Izjavljajući Mi zakonski taj članak i sve, što je u njemu sadržano, kako u cielosti, tako i u pojedinostih, vrlim, prijaznim i primljenim, evo ga kraljevskom Našom moćju odobravamo, potvrdjujemo i posvetjujemo s tim, da ćemo ga i sami obdržavati a i po drugim vjernim Nam obdržavati dati, kao što ga silom i krepostju ove Naše listine primamo, odobravamo i kraljevskim Našim podpisom potvrdjujemo.

---

§ 32. i § 33., koji govore o broju zastupnika na zajedničkom saboru, na kojemu je isprva bilo 29 zastupnika, promijenjeni su god. 1873. i 1881., kad su pripojeni dijelovi Krajine. Zakonski čl. (XV.) od 25. ožujka 1881. određuje broj zastupnika ovako:

§ 2. Broj zastupnikah, što se od strane Hrvatske i Slavonije imaju pošiljati u zastupničku kuću skupnoga ugarskoga sabora, ustanovljuje se za budućnost, i to od onoga časa, kada poslje izvedene administrativne spojitbe vojne Krajine sa spomenutim kraljevinama i njezino pučanstvo bude jur faktično sudjelovalo na ustavnom životu, da bude bez obzira na razmjer pučanstva ustanovljen — u stalnoj brojki od četrdeset, nerazumjevajuć ovamo grad Rieku i njezin kotar iz razloga spomenuta u § 66. zak. čl. I (XXX.): 1868. Ako se kašnjim kojim za-

konom broj članovah ugarske zastupničke kuće u obće promieni, onda će se i ovako ustanovljena brojka hrvatsko-slavonskih zastupnikah u ugarskoj zastupničkoj kući u onom razmjerju promieniti, u kojem novim zakonom ustanoviti se imajući broj sveukupnih članovah ugarske zastupničke kuće stoji naprama sadanjemu sveukupnom broju članovah te kuće.

§ 3. Od spomenuta u § 2. ovoga zakona roka počamči izašiljati će Hrvatska i Slavonija po svom saboru u gornju kuću zajedničkoga sabora ugarskoga tri člana.

SADRŽAJ.

Ispravci.

Na str. 41. redak 13. mjesto 12 — samodvanadesete (kako to ima Jagićevo rusko izdanje vinodolskoga zakonika), t. j. onaj, koji niječe ima prisegnuti kao dvanajsti;

na str. 104. pod god. 1575. redak 4. mjesto „Bolfa sina“ — Bolfa siua (= živa);

na str. 150. red 17. „olike“ u tolike;

na str. 153. red 5. ozdo „juna“ u jura“.

Pomutnjom dolazi broj 24 nad štivom dva puta, dok je opet broj 41 i 58 ispao.

